

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»

А. У. Літвінскі

**РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ
СЛАВІСТЫКІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ
XIX — ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ**

Манаграфія

Баранавічы
БарДУ
2015

Літвінскі, А. У.

Развіццё беларускай славістыкі ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя : манаграфія / А. У. Літвінскі ; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт. — Баранавічы : БарДУ, 2015. — 167 с.
ISBN 978-985-498-700-2.

Разглядаецца працэс развіцця беларускай славістыкі ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя і асноўныя падыходы айчыннай гістарыяграфіі да яе вывучэння. Характарызуюцца перадумовы і тэндэнцыі развіцця беларускай славістыкі, паказаны ўплыў заходнерусізму на яе функцыянаванне. Даецца ацэнка ўкладу вядучых беларускіх славістаў таго часу ў развіццё славяназнаўства як комплекснай навуковай дысцыпліны. Выяўляецца месца і роля беларускай славістыкі ў кантэксце развіцця расійскага, еўрапейскага і сусветнага славяназнаўства.

Адрасавана гісторыкам, славістам (мовазнаўцам, літаратуразнаўцам, этнолагам, этнографам, фалькларыстам), культурологам, выкладчыкам і студэнтам спецыяльнасцей сацыяльна-гуманітарнага профілю, усім, хто цікавіцца дадзенай тэматыкай.

Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам
установы адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар, прафесар кафедры эканамічнай тэоры і камерцыйнай дзейнасці ўстановы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» Д. У. Караў,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гуманітарных навук, філасофіі і права ўстановы адукацыі «Палескі дзяржаўны ўніверсітэт» Р. Б. Гагуа

ЗМЕСТ

<i>Прадмова</i>	4
<i>Уводзіны</i>	13
1 Гістарыяграфічныя і крыніцазнаўчыя аспекты праблемы	19
1.1 Асэнсаванне працэсу развіцця беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ў навуковых творах	19
1.2. Крыніцы па гісторыі беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя	28
2 Беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя: перадумовы і асноўныя тэндэнцыі развіцця	35
2.1 Перадумовы развіцця беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя	35
2.2 Уплыў заходнерусізму на беларускае славяназнаўства	46
3 Беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя: асобы і ідэі	57
3.1 І. І. Насовіч	57
3.2 П. В. Шэйн	60
3.3 Е. Р. Раманаў	70
3.4 А. Я. Багдановіч	76
3.5 А. С. Будзіловіч	84
3.6 Я. Ф. Карскі	92
3.7 А. П. Сапуноў	105
3.8 М. В. Доўнар-Запольскі	110
Заклучэнне	120
Спіс цытаваных крыніц	124
Гістарычныя крыніцы і гістарыяграфія па тэме «Беларуская славістыка»: бібліяграфічны спіс	143
Рэзюмэ	169
Рэзюме	170
Summary	171

ПРАДМОВА

У навуковай працы, якая прапанауецца зацікаўленым чытачам, разглядаецца адзін з этапаў станаўлення і развіцця беларускай славістыкі. Гэты этап змяшчаецца ў межах храналагічнага перыяду ад сярэдзіны XIX да пачатку XX стагоддзя ўключна. Храналагічныя межы даследавання вызначаны з улікам фактару цеснай сувязі працэсу змены навуковых парадыгмаў у гуманітарыстыцы з грамадска-палітычнымі з’явамі і падзеямі. Не заўсёды такая сувязь відавочная, паколькі развіццё навукі мае сваю логіку і свае ўнутраныя асаблівасці, якія не зводзяцца толькі да пераменаў у грамадстве і не ў кожным выпадку непасрэдна залежаць ад іх.

Але якраз у нашым выпадку гэта сувязь наяўная. Як будзе паказана ніжэй, паўстанне 1863—1864 гадоў па шэрагу прычын адыграла ў тым ліку і ролю каталізатара навуковай актыўнасці ў Беларусі і ў адносінах да Беларусі. Разгарнуліся даследаванні, па сваёй сутнасці славяназнаўчыя. Пры гэтым пад істотным уплывам заходнерусісцкай ідэалогіі сфарміравалася ідэйна-навуковая парадыгма, якая ў наступныя дзесяцігоддзі паказала сваю ўстойлівасць, хаця і зазнала пэўную эвалюцыю. Думаецца, дасведчанаму чытачу не варта падрабязна тлумачыць, чаму падзеі Першай сусветнай вайны, Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый 1917 года ў Расіі азначалі заканчэнне перыяду, абранага намі для аналізу. У бурныя гады, калі адбыліся дадзеныя падзеі, кардынальна змяніўся свет, адышла ў нябыт грамадска-палітычная сістэма Расійскай імперыі, а новая, савецкая сістэма мела дыяметральна процілеглыя каштоўнасці ў параўнанні са старой. І хаця, па ўжо адзначанай вышэй прычыне пэўнай аўтаноміі і нават інерцыйнасці навуковай сферы грамадскай свядомасці, яшчэ некаторы час на развіццё беларускай славістыкі аказвала ўплыў папярэдняга парадыгма, тое, што з 1917 года пачаўся новы перыяд развіцця беларускай гуманітарыстыкі ў цэлым і славяназнаўства ў прыватнасці, не падлягае сумненню.

У працэсе падрыхтоўкі дадзенай працы аўтар пераканаўся, што значна прасцей абгрунтаваць выбар храналагічных межаў даследавання, чым растлумачыць пазіцыю адносна вызначэння прадмета даследавання, што пазначаецца словазлучэннем «беларуская славістыка». Аргументацыі тут патрабуе ўжыванне абодвух слоў, што складаюць дадзены

тэрмін. Мы, зразумела, не прэтэндуем на абсалютную бездакорнасць аўтарскай пазіцыі, аднак хочацца выказаць спадзяванне, што прапанаваная аргументацыя будзе сустрэта, прынамсі, з разуменнем.

Здаецца на першы погляд, што тэрмін «славістыка» досыць адназначны і, адпаведным чынам, зразумелы: славістыка, або славяназнаўства, — гэта комплексная навуковая дысцыпліна, якая вывучае славянскія народы, іх мінуўшчыну і сучаснасць (як варыянт: комплекс навуковых дысцыплін, у межах якіх даследуюцца славянскія народы). Аднак не ўсё тут так проста. Хаця ў цэлым такое вызначэнне правільнае, усё ж такі яно можа мець некалькі інтэрпрэтацый, якія, у сваю чаргу, могуць прывесці да пэўных варыяцый ў разуменні дадзенага вызначэння.

Паступова ў рэчышчы станаўлення і развіцця навуковай метадалогіі былі распрацаваны і прапанаваны навуковай грамадскасцю два варыянты разумення тэрміна «славістыка» («славяназнаўства»). Разуменне гэтага слова ў шырокім, умоўна кажучы, сэнсе, прадугледжвае навуковае даследаванне ўсіх славянскіх народаў, як былых, так і сучасных, як кожнага паасобку, так і нейкай іх сукупнасці. У такім разе славяназнаўства своеасаблівым чынам складаецца з дасягненняў беларусазнаўства, багемістыкі, паланістыкі, рутэністыкі, украіністыкі і г. д., і да т. п. Калі ў дадзеным кантэксце разглядаць беларускую славістыку другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя, то ў гэтым выпадку тэрмін «беларуская славістыка» амаль адпавядае тэрміну «беларусазнаўства», за выключэннем не такіх ужо і шматлікіх выпадкаў, калі беларускія навукоўцы азначанага перыяду праводзілі славістычныя па сваёй сутнасці даследаванні, непасрэдна не звязаныя з беларусазнаўчай тэматыкай.

Як вядома, існуе і даволі вузкае разуменне тэрміна «славістыка». У гэтым кантэксце славістычныя даследаванні прадугледжваюць вывучэнне таго агульнага, што было і ёсць у розных славянскіх народаў. Асаблівую ўвагу ў такім выпадку навукоўцы ўдзяляюць праблеме паходжання славян, рэканструкцыі першапачатковага стану іх мовы, духоўнай і матэрыяльнай культуры і аналізу ступені захаванасці агульнаславянскай спадчыны ў гісторыі і культуры народаў-нашчадкаў.

Неабходна, аднак, заўважыць, што паміж вузкім і шырокім разуменнем тэрміна «славістыка», зразумела, няма нейкай непераадольнай мяжы. Справа ў тым, што досыць часта ў працэсе аналізу рэалій жыцця той або іншай славянскай этнічнай супольнасці даследчык праводзіць параўнанне з гістарычнымі і сучаснымі рэаліямі, уласцівымі іншым народам славянскай моўнай групы індаеўрапейскай моўнай сям'і. Пры

гэтым шмат у якіх выпадках вылучаецца і спецыяльна разглядаецца агульнаславянскі, а ў некаторых выпадках таксама і індаеўрапейскі кантэкст існавання і развіцця гэтай этнічнай супольнасці.

Можна, такім чынам, з дастатковай доляй упэўненасці канстатаваць, што навуковае даследаванне гісторыі Беларусі, беларускай мовы, вуснай народнай творчасці (фальклору) і літаратуры, беларускіх этнаграфічных рэалій з'яўляецца (і ўжо з'явілася) неацэнным укладам у славістыку, калі яе разумець у шырокім сэнсе гэтага слова. Зразумела, што ў такім выпадку беларусазнаўцы маюць поўнае права разглядацца ў якасці навукоўцаў-славістаў.

Аднак калі характарызаваць шырокае значэнне тэрміна «славістыка», то ў такім разе яно разрастаецца да неабсяжных памераў. Таму мае сэнс усё ж такі разглядаць тэрмін «беларуская славістыка» ў агульным кантэксце развіцця расійскага, еўрапейскага і сусветнага славяназнаўства. Заўважым, што ўключэнне беларускага славяназнаўства ў агульны кантэкст расійскай славістыкі тлумачыцца тым, што беларускія землі на працягу перыяду, які разглядаецца, уваходзілі ў склад Расійскай імперыі, прытым, у адрозненне ад тэрыторый суседскіх з намі народаў (украінскага, польскага і літоўскага), цалкам уваходзілі, калі не лічыць некалькіх гадоў германскай акупацыі ў час Першай сусветнай вайны.

Інакш кажучы, даследаванні ў галіне беларусазнаўства з'яўляюцца ўкладам у славістыку (разгледжаную ў вузкім сэнсе дадзенага слова), калі яны шляхам вывучэння беларускай спецыфікі выяўляюць асаблівасці жыцця славянскіх народаў у мінулым і сучаснасці.

Тут неабходна закрануць яшчэ адзін, так бы мовіць, «галіновы» аспект разумення тэрміна «славістыка». Не будзем забывацца на тое, што з'яўленне самага гэтага тэрміна было б немагчымым без канстатацыі наяўнасці такой сувязі ўнутры групы народаў, якая, уласна кажучы, і аб'ядноўвае іх пад агульнай назвай славянскіх. Ніякага іншага паказчыка адзінства, апрача падабенства моў, і прапанаваць у дадзеным выпадку нельга. Усе размовы пра нейкі агульны «славянскі дух», папулярныя на працягу XIX стагоддзя сярод панславістаў і славянафілаў, ці больш познія развагі пра агульнаславянскі менталітэт (характар, этас), на наш погляд, вядуцца, па вялікім рахунку, па-за межамі навуковага дыскурсу і, дарэчы, амаль немінуча прыводзяць да вельмі небяспечнага падзелу славян на «сапраўдных» і «несапраўдных», на «правільных» і «няправільных» у залежнасці ад інтэрпрэтацыі зместу гэтага «славянскага духу». Яшчэ можна было б зразумець ужыванне такой тэрміналогіі ў адносінах да гіпатэтычнага продкавага

праславянскага народа, аднак якраз гіпатэтычнасць яго існавання ставіць пад сумненне рэалізацыю такой магчымасці. Да таго ж гісторыя славян склалася па-рознаму, які б яе аспект (геапалітычны, сацыяльны, рэлігійны, культурны) мы ні разглядалі. Як вынік — славянскія народы цяпер вельмі розныя шмат па якіх параметрах, і толькі моўнае падабенства, яшчэ раз зробім акцэнт на дадзенай думцы, іх аб'ядноўвае.

Таму і ўзнікае пытанне: ці ўсё, што мае дачыненне да славян, з'яўляецца аб'ектам славістычных даследаванняў, нават калі размова ідзе толькі пра сферу сацыяльна-гуманітарных даследаванняў? Зразумела, калі славяне — перш за ўсё — лінгвістычная супольнасць, то вывучэнне іх моў, асабліва ў межах параўнальна-гістарычнага мовазнаўства (кампаратывістыкі), складае аснову славяназнаўства. Мае сэнс пры гэтым нагадаць, што самая вядомая класіфікацыя этнічных супольнасцей з'яўляецца класіфікацыяй па моўнай прыкмеце, створанай лінгвістамі і шмат у чым для лінгвістаў. Таму мовазнаўцы часам наогул схільныя абмяжоўваць гарызонты славістыкі уласцівай ім праблематыкай (таксама, як і ў выпадку з германістыкай, балтыстыкай і г. д.).

Не выклікае асаблівых прэрэчанняў і славістычны кантэкст тых навук, якія маюць справу з вербальнай перадачай інфармацыі і для якіх моўныя формы не менш важныя за змест. Да такіх навук можна аднесці літаратуразнаўства і фалькларыстыку, а ў пэўнай ступені таксама этнаграфію і рэлігіязнаўства. Больш складаная сітуацыя з гістарычнай навукай. Канечне ж, калі ў цэнтры яе ўвагі знаходзяцца праблемы паходжання славян, як і этнагенезу асобных славянскіх народаў, то тут сувязь са славістычнай праблематыкай відавочная. Аднак мы б не асмеліліся разглядаць вывучэнне гістарычнага мінулага кожнай славянскай краіны ў згаданым некалькімі радкамі вышэй кантэксце, паколькі ён прападае, напрыклад, тады, калі гаворка ідзе пра лацінамоўную дыпламатычную перапіску, якую вялі ўладары Польшчы, Чэхіі і іншых славянскіх дзяржаў. Таксама наўрад ці варта прылічваць да славяназнаўчай тэматыкі разгляд аграрнай палітыкі Прусіі на этнічна польскіх землях у тых выпадках, калі яна істотна не адрознівалася ад палітыкі на нямецкіх землях. А вось калі ў ёй прысутнічаў асіміляцыйны аспект нацыянальнай палітыкі і адной з яе задач было анямечванне палякаў, пазбаўленне іх славянскай сутнасці, то тады славістычны кантэкст ізноў мае значэнне для гісторыка.

У выпадку з беларускай славістыкай згаданы вышэй кантэкст, безумоўна, прысутнічаў. Ён быў выразным хаця б па той прычыне, што навукова-гістарычная канцэпцыя заходнерусіскай школы, якая займала лідзіруючыя пазіцыі ў айчынным славяназнаўстве, грунтавалася на славянафільскіх метадалагічных прынцыпах, а славянафілы,

як вядома, вельмі шанавалі моўную і фальклорна-этнаграфічную спадчыну славянскіх народаў. Можна са значнай доляй упэўненасці сцвярджаць, што заходнерусісцкая навукова-гістарычная школа ў другой палове XIX стагоддзя займала вядучыя пазіцыі ў беларускім славяназнаўстве, аказваючы ўплыў і на іншыя галіны даследавання: на мовазнаўства, фалькларыстыку, этнаграфію. Праўда, трэба зазначыць, што быў і зваротны ўплыў гэтых галін на гістарыяграфію, хаця і не надта ярка выражаны.

Вызначэнне беларускага славяназнаўства як асобнага прадмета навуковага даследавання мае яшчэ адзін вельмі важны аспект. Так атрымалася, што ўкараненне ў масавую свядомасць самога слова «Беларусь» адбывалася паралельна з даволі шырокім разгортваннем навуковых даследаванняў ў галіне беларусістыкі. Можна смела сцвярджаць, што менавіта ў гэты перыяд, у другой палове XIX — першай чвэрці XX стагоддзя, аформілася класічнае беларусазнаўства, а навукова-творчыя напрацоўкі даследчыкаў гэтага перыяду натхнілі іх наступнікаў і шмат у чым вызначылі напрамкі і прыярытэты далейшых навуковых пошукаў. Але як быць у сітуацыі, калі навуковыя цэнтры даследаванняў, беларусазнаўчых па сваёй сутнасці (прынамсі, у нашым сучасным разуменні), у шмат якіх выпадках знаходзіліся тады за межамі Беларусі, а пераважная большасць беларусазнаўцаў у той або іншай ступені вызнавала ідэю заходнерусізму і беларусамі сябе не лічыла (яшчэ раз падкрэслім: у нашым сучасным разуменні слова «беларус»)? Ва ўсялякім разе, гэтая сітуацыя патрабуе тлумачэння.

Яшчэ раз падкрэслім той вядомы факт, што Беларусь у яе сучасных дзяржаўных межах не мела ўніверсітэтаў, якія маглі б адыграць пачэсную ролю цэнтраў развіцця навукі і, што важна, адукацыі. У сувязі з гэтым шмат хто з тых, каго ўскалыхала беларуская зямля, знаходзілі сваё навуковае пакліканне і прызнанне па-за межамі сваёй этнаграфічнай радзімы. Напрыклад, буйнейшыя прадстаўнікі заходнерусісцкай гістарыяграфіі М. В. Каяловіч і П. М. Жуковіч працавалі ў Пецярбургу, а іх аднадумец К. В. Харламповіч — у Казані. Славуты беларускі гісторык М. В. Доўнар-Запольскі набыў навуковую вядомасць у Кіеве, а класік беларусазнаўства Я. Ф. Карскі зарэкамендаваў сябе як славіст з еўрапейскім імем дзякуючы працам, выдадзеным у Варшаўскім універсітэце. Нягледзячы на гэта, іх таксама можна і нават, па нашым перакананні, патрэбна лічыць беларускімі славістамі, паколькі аб гэтым сведчыць іх беларускае паходжанне. Такім чынам, умоўную супольнасць беларускіх славяназнаўцаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя складаюць і тыя, хто стала працаваў і праводзіў даследаванні на тэрыторыі Беларусі, і тыя, чья навуковая

дзеінасць пераважна ці нават цалкам праходзіла за межамі Беларусі (пры ўмове, яшчэ раз звяртаем на гэта ўвагу, іх беларускага паходжання ці, дакладней кажучы, паходжання з беларускіх зямель).

Канечне ж, такі падыход мае вялікую долю ўмоўнасці і можа выклікаць пярэчанні з боку тых, хто схільны абсалютызаваць фактар этнанацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Аднак ці меншая доля ўмоўнасці ў выпадку, калі мы гісторыю **Беларусі** пачынаем вывучаць з палеалітычных стаянак Юравічы і Бердыж? Або тады, калі мы ганарымся русінам Францыскам Скарынам і лічым яго славутай асобай, што ўпрыгожвае **беларускі** гістарычны пантэон? Ці ў выпадку, калі сцвярджаем пра існаванне **беларускай народнасці** ўжо ў XIV—XVI стагоддзях? А чаму тады мы лічым беларускімі дзеячамі П. К. Панамарэнку і У. Г. Мулявіна, якія не былі ні этнічнымі беларусамі, ні нават ураджэнцамі Беларусі?

Як бы мы не імкнуліся да строгага метадалагічнага пурызму, нам не ўдасца пазбегнуць пэўнай дваістасці, тым больш, што такая дваістасць назіралася і ў жыцці славістаў азначанага перыяду: напрыклад, П. В. Шэйн быў абруселым яўрэем, а такія асобы, як Е. Р. Рамануў і А. П. Сапуноў, здаецца, ішлі па дарозе ад заходнерусізму да беларускасці (праўда, так і не дайшлі да яе).

Такім чынам, беларускія навукоўцы другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ўносілі ўклад у развіццё славістыкі у тых выпадках, калі яны: 1) разглядалі славянскія народы як пэўную супольнасць (пры гэтым дапускаліся розныя ацэнкі ступені згуртаванасці дадзенай супольнасці); 2) вывучалі праблематыку славянскага этнагенезу; 3) праводзілі даследаванні ў галіне мовазнаўства; 4) аналізавалі вербальныя формы перадачы інфармацыі у межах славянскіх культур (тут гаворка ідзе не толькі пра славянскія мовы, а і пра фальклорныя, і пра літаратурныя творы); 5) вывучалі этнаграфічныя асаблівасці славянскіх народаў, пры гэтым шукаючы і знаходзячы іх вытокі ў гіпатэтычнай агульнаславянскай мінуўшчыне; 6) разглядалі рэлікты рэлігійна-міфалагічных уяўленняў старажытных славян, што захаваліся ў культурах асобных славянскіх народаў, перш за ўсё беларускага; 7) выяўлялі культурныя кантакты паміж славянскімі народамі ў мінулым і ў актуальнай для навукоўцаў сучаснасці; 8) параўноўвалі, сістэматызавалі, тыпалагізавалі і класіфікавалі розныя аспекты жыцця славян, паказваючы пры гэтым падабенства і адрозненні паміж гэтымі аспектамі ў розных народаў дадзенай моўнай групы.

На наш погляд, гісторыя навукі — гэта, перш за ўсё, гісторыя ідэй. Таму ў дадзенай навуковай працы якраз і разглядаюцца тыя ідэі, што жывілі навуковую творчасць беларускіх славістаў, і, зразумела, тыя ідэі, якія вынікалі з іх творчасці. Менавіта яны, па вялікім рахунку,

з'яўляюцца здабыткам беларускай славістыкі азначанага перыяду. З гэтай нагоды на старонках працы менш увагі ўдзялялася пытанням біяграфіі навукоўцаў, храналогіі іх грамадскай і навуковай дзейнасці з абавязковым у такім выпадку пералікам публікацый, месцаў работы (службы, як тады казалі ў адносінах да навукоўцаў), пасадаў, рэгалій, узнагарод. Урэшце, у эпоху Інтэрнэту кожны карыстальнік, які цікавіцца мінуўшчынай, можа знайсці патрэбную інфармацыю такога кшталту за некалькі «цікаў». У сувязі з гэтым у манаграфіі аддадзена перавага праблемна-тэарэтычнаму стылю і парадку выкладання перад храналагічным. У адпаведнасці з праблемна-тэарэтычным прынцыпам вызначана і структура манаграфіі. Спадзяёмся, такі падыход, няхай сабе і не агульнапрызнаны ў адносінах да прац гістарыяграфічнага характару, знойдзе разумнае ўчытачоў.

Тут дарэчы будзе зазначыць, што тры раздзелы манаграфіі адрозніваюцца не толькі па тэматыцы, але і па прынцыпах кампанавання. Першы раздзел («Гістарыяграфічныя і крыніцазнаўчыя аспекты праблемы») традыцыйны для навукова-гістарычных работ. У другім раздзеле («Беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя: перадумовы і асноўныя тэндэнцыі развіцця») спалучаюцца храналагічны і праблемна-тэарэтычны прынцыпы выкладання, даецца агульная характарыстыка працэсу развіцця айчыннага славяназнаўства на працягу азначанага перыяду. Нарэшце, трэці раздзел («Беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя: асобы і ідэі») пабудаваны, так бы мовіць, па «персаналісцкім» прынцыпе. У ім разглядаецца ўклад таго або іншага навукоўца ў айчынную славістыку. Пры гэтым неабходна адзначыць, што наш аўтарскі выбар постацей, якія ў манаграфіі ўганараваны асобнымі нарысамі, не пазбаўлены пэўнага суб'ектывізму. Намі ў дадзеным выпадку кіравала жаданне больш падрабязна асвятліць дзейнасць асоб, якія, на наш погляд, або найбольш плённа шчыравалі, збіраючы эмпірычны (лінгвістычны, фальклорна-этнаграфічны) матэрыял, выкарыстаны потым не адным пакаленнем славістаў, або выявілі даволі высокі навукова-тэарэтычны ўзровень у сваіх працах, або яскрава ілюстравалі ў сваёй навуковай дзейнасці асноўныя тэндэнцыі развіцця еўрапейскай, расійскай і, зразумела, беларускай славістыкі.

Нас цікавіла таксама пытанне ўкладу беларускіх навукоўцаў у сусветнае славяназнаўства. Пры гэтым трэба зазначыць, што навуковыя гіпотэзы, тэорыі, канцэпцыі і парадыгмы вельмі часта валодаюць дзіўнай здольнасцю да рэгенерацыі ў новых умовах, таму і не варта спяшацца з абвяшчэннем іх назаўсёды састарэлымі. Многае з таго, што,

як здавалася, аджыло свой век, потым вярталася ў абноўленым, мадэрнізаваным выглядзе. І не варта, мабыць, глядзець звысоку на нашых папярэднікаў, нават калі яны ў чымсьці памыляліся або, аддаючы даніну пэўнай навуковай модзе, ішлі ў фарватэры канцэпцый, у навуковай карэктнасці якіх ўжо тады, а тым больш потым, можна было засумнявацца. Дарэшты, наша справа вывучаць і аналізаваць гісторыю, хаця ад ацэначных меркаванняў таксама нельга адмаўляцца, інакш нельга будзе адэкватна вызначыць уклад у сусветную навуку людзей, якія праводзілі навуковыя даследаванні ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя. Трэба толькі пры гэтым праяўляць пэўную лаяльнасць да нашых папярэднікаў і не забывацца хаця б на тое, што мы, як нашчадкі, ведаем многае з таго, пра што яны аніяк даведацца не маглі.

Дарэчы, патрабаванне лаяльнага стаўлення да поглядаў нашых папярэднікаў распаўсюджваецца і на сферу іх ідэяна-палітычных перакананняў. Шмат хто з іх, знаходзячыся пад уплывам заходнерусісцкай ідэалогіі, зарэкамендаваў сябе ў якасці апанентаў беларускай нацыянальнай ідэі, прыгтым апанентаў даволі расшучых. Забывацца пра гэта нельга, аднак і надаваць дадзенаму фактару гіпертрафаванае значенне, на наш погляд, немэтазгодна.

Яшчэ варта зрабіць некалькі заўваг з нагоды мовы выкладання матэрыялу, змешчанага ў дадзенай навуковай працы. Паколькі даследаванне напісана на беларускай мове, узнікла праблема з тым, як паставіцца да цытавання, фактычна непазбежнага ў рабоце па гісторыі навукі ў цэлым і гістарыяграфіі ў прыватнасці. Справа ў тым, што тэксты асноўных крыніц (а гэта, зразумела, навуковыя публікацыі) створаны на рускай мове. Адпаведным чынам, узнікла пытанне: на якой мове цытаваць? Пасля пэўных ваганняў было вырашана даваць цытаты ў аўтарскім перакладзе з рускай на беларускую мову. Гэты варыянт падаецца найлепшым, паколькі ў такім выпадку можна пазбегнуць моўнай эклектыкі, якая, калі б цытаты прыводзіліся на мове арыгінала, абцяжарвала ўспрыманне тэксту, рабіла б яго нязграбным і, у пэўным сэнсе, недарэчным. Таксама вырашана было адмовіцца ад цытавання ў выглядзе падрадкавых спасылак: і па толькі што названай прычыне, і яшчэ таму, што тады б адбывалася дубляванне сэнсаў: адзін раз у выглядзе пераказу тэксту крыніцы аўтарам манаграфіі, другі раз у выглядзе падрадкавай цытаты. У арыгінале захаваны толькі назвы твораў, што раз-пораз узгадваюцца ў асноўным тэксце. Гэта зроблена для таго, каб пазбегнуць непаразуменняў.

Адпаведным чынам, поўныя імёны, а таксама ініцыялы беларускіх навукоўцаў перадаюцца паводле беларускамоўнай традыцыі, якая ўжо

грунтоўна ўсталявалася, і транслітарацыі на беларускую мову з рускай. Напрыклад: *Міхаіл **Восінавіч** Каяловіч* (а не *Осінавіч*); *Яўхім Фёда-равіч Карскі* (а не *Яўфіміі* ці *Яфім*).

Тэксты асноўных твораў беларускіх славістаў дадзенага перыяду даступныя ў Сеціве, і таму чытачы, калі ў іх ёсць жаданне, могуць самі праверыць карэктнасць цытавання і перакладу. Мы імкнуліся не захапляцца цытаваннем, не злоўжываць цытатамі, аддаючы перавагу аналізу матэрыяла. Пры гэтым, калі ўсё ж цытаты і прысутнічаюць, у іх пры перакладзе па магчымасці захаваны стыль, у якім створаны тэксты крыніц, і нават індыўідуальныя асаблівасці пісьмовага маўлення. У тых выпадках, калі асобныя словы, словазлучэнні і сказы маюць неадназначны сэнс, нясуць на сабе адбітак часу стварэння той або іншай гістарычнай крыніцы, проста з'яўляюцца лексічнымі ці граматычнымі архаізмамі, і па гэтай прычыне могуць узнікнуць пэўныя цяжкасці перакладу, прыводзяцца іх рускія адпаведнікі-арыгіналы, аднак паддзены яны паводле нормаў менавіта сучаснага, а не тагачаснага рускага правапісу.

УВОДЗІНЫ

У канцы XX — пачатку XXI стагоддзя набыла, у які ўжо раз, надзённасць праблема нацыянальнага, грамадска-палітычнага і культурна-цывілізацыйнага самавызначэння беларусаў. Наша грамадства знаходзіцца ў чарговым трансфармацыйным перыядзе свайго развіцця. У такія лёсавызначальныя перыяды істотна ўзрастае значэнне нацыянальна-гістарычнай самасвядомасці, паколькі яна можа адыгрываць ролю аднаго з самых важных фактараў духоўнай і грамадска-палітычнай кансалідацыі, а можа, наадварот, раз'ядноўваць людзей у выпадку, калі ў розных сацыяльных груп істотна адрозніваюцца варыянты каштоўнаснай арыентацыі. Кожны з гэтых варыянтаў, безумоўна, уваходзіць у структуру светапогляду асобы. Калі ж весці размову пра пэўныя сацыяльныя групы, то гістарычная самасвядомасць у дадзеным выпадку рэалізуецца ў форме найважнейшага кампаненту ідэалогіі гэтай групы.

У перыяд станаўлення суверэннай Рэспублікі Беларусь набыў папулярнасць тэзіс, паводле якога беларускі народ апынуўся ў сітуацыі цывілізацыйнага разлому паміж праваслаўным Усходам і каталіцкім (у меншай ступені, пратэстанцкім Захадам). Найбольш дакладна сфармуляваў гэтую думку самабытны беларускі філосаф І. Абдзіраловіч [1]. У цэлым можна пагадзіцца з ім, праўда, зазначыўшы пры гэтым, што беларуская гісторыя дае прыклады як канкурэнцыі, так і пэўнага ўзаемадзеяння гэтых варыянтаў хрысціянскай цывілізацыі. Дастаткова ўспомніць распаўсюджанне на нашых землях інстытута магдэбургскага права, у якім гарманічна спалучаліся і ўсходнееўрапейскія вечавыя традыцыі, і заходнееўрапейскія традыцыі гарадскога самакіравання. Калі б мела месца толькі адно супрацьстаянне, наўрад ці беларускі народ адбыўся б як этнасацыяльная і этнакультурная рэальнасць.

Да таго ж, калі вызначаць цывілізацыйна-аксіялагічныя прыярытэты сучасных беларусаў, неабходна ўлічваць дзеянне фактараў сацыяльна-гістарычнай дынамікі. Таму нельга сцвярджаць, што недзе ў далёкім мінулым сфарміраваўся нейкі ўстойлівы архетып беларуса, які на працягу гісторыі зусім не эвалюцыянаваў. Такое сцвярджанне было б антыгістарычным па сваёй сутнасці. Напрыклад, беларускае мяшчанства (беларускае ў этнічным сэнсе гэтага слова) XVI — першай паловы XVII стагоддзя было паўнаўтвараснай сацыяльнай групай са сваёй жыццёвай пазіцыяй, сваімі інтарэсамі і нават амбіцыямі. Аднак у выніку

катастрафічных войнаў сярэдзіны XVII — першай чвэрці XVIII стагоддзя яно змiзарнела. Беларускія гарады і мястэчкі, па стане на пачатак XIX стагоддзя, былі такімі толькі ў геаграфічным сэнсе, а па этнічным складзе насельніцтва яны былі пераважна яўрэйскімі. У другой палове XX стагоддзя адбылася ўніфікацыя гарадскога жыцця на аснове савецкай культуры. Аднак чынам, запанавала спецыфічная савецкая культура, і гарады так і не сталі па сваім духу беларускімі. Усё гэта, зразумела, не спрыяла фарміраванню беларускай нацыянальна-гістарычнай самасвядомасці, паколькі сялянства, якое з'яўлялася носьбітам этнаграфічных пачаткаў беларускай нацыі, па шэрагу прычын сацыяльна-культурнага характару (сацыяльная прыніжанаць, міфалагічнае ўспрыманне свету, цыклічнаць у разуменні часу), фактычна не магло выпрацаваць гэтую самасвядомасць.

Такім чынам, беларуская мінуўшчына стварыла некалькі варыянтаў магчымага культурна-цывілізацыйнага самавызначэння розных сацыяльных груп. Важную ролю тут адыгрывае канфесійны фактар. Не будзем аспрэчваць той тэзіс, паводле якога праваслаўнае насельніцтва Беларусі арыентуецца на ўсходнеславянскі свет і адпаведным чынам успрымае гісторыю, а каталіцкае насельніцтва арыентуецца на Захад і значная частка яго мае польскую этнічную самасвядомасць. Пра гістарычныя прырытэты пратэстантаў гаварыць складана, паколькі гэтае пытанне яшчэ толькі пачынае вывучацца айчынай гуманітарыстыкай.

Аднак было б недапушчальным спрашчэннем лічыць, што самым фактам, да прыкладу, рэлігійнай прыналежнасці асоба нібыта «прысуджаная» да таго, каб быць носьбітам тыпу нацыянальна-гістарычнай самасвядомасці, вызначанага дадзенай прыналежнасцю. Усё больш складана. Урэшце, надзвычай інфармацыйна насычаная сучаснасць дае кожнаму з нас магчымасць экзiстэнцыйнага выбару, які не надта залежыць ад той традыцыі, у якой мы выхоўваліся. Да таго ж асоба можа спалучаць у структуры ўласнай ментальнасці рысы розных тыпаў, нават не заўважаючы пры гэтым пэўнай эклектычнасці гэтай ментальнасці.

Пры гэтым неабходна ўлічваць, што гістарычная самасвядомасць мае розныя ўзроўні выяўлення: узровень стэрэтыпаў і псеўдагістарычных міфаў, узровень асэнсаваных ведаў і сфарміраваных на іх аснове ўяўленняў, навукова-тэрэтычны ўзровень. Трэба заўважыць, што нават калі навукоўцы робяць усё неабходнае, каб данесці свае веды да шырокіх пластоў грамадства, то яны не павінны цешыць сябе ілюзіяй, што грамадства ўспрыме гэтыя веды такім чынам, якім іх успрымаюць самі гісторыкі.

Адным з найважнейшых фактараў нацыянальна-гістарычнага самавызначэння беларусаў з'яўляецца ступень усведамлення імі сваёй

прыналежнасці да славянскай этнамоўнай супольнасці. Усведамленне гэта вагаецца ад фактычна панславісцкіх ідэй да фактычнага адмаўлення, з пэўнымі агаворкамі, славянскай прыналежнасці беларусаў на карысць пастулявання адвечнай «балцкасці» нашых продкаў (у апошнім выпадку славянства разглядаецца толькі як славянамоўнасць, прынесена да продкаў беларусаў звонку). Існуюць і прамежкавыя пазіцыі. Зразумела, што прыхільнікі розных пазіцый, дзе ўдала, а дзе і не зусім, але апелююць да аўтарытэту навукі, перш за ўсё славістыкі як комплексу навуковых дысцыплін.

Славяназнаўства асабліва бурна развівалася ў XIX стагоддзі, у эпоху нацыянальнага адраджэння славянскіх народаў. Шмат у чым яно з'явілася рэакцыяй на філасофска-гістарычныя канцэпты нямецкай класічнай філасофіі і, у пэўнай ступені, нямецкай гістарычнай думкі, для якіх было характэрнае даволі-такі пагардлівае стаўленне да славянскага свету. Трэба адзначыць пры гэтым, што і нямецкая класічная філасофія, і славяназнаўства адпавядалі духу еўрапейскага рамантызму з яго цікавасцю да праблем этнагенезу, да народных традыцый, да гісторыі этнаса і да мовы як найбольш ярскаму выяўленню народнай душы.

Гледзячы з вышыні нашых дзён, зазначым, што няхай сабе даследаванні першых пакаленняў славяназнаўцаў не заўсёды і не ва ўсім адпавядалі строгім прынцыпам навуковай метадалогіі і не былі ў поўнай меры пазбаўлены наіўна-романтычнага падыходу, яны, безумоўна, заклалі падмурак далейшага вывучэння мінуўшчыны і сучаснага жыцця славянскіх народаў. У сваю чаргу, на гэтым падмурку паступова ўсталёўваліся нацыянальныя славістычныя школы, у тым ліку і беларуская.

Неабходна падкрэсліць, што беларускае славяназнаўства дадзенага перыяду знаходзілася на скрыжаванні тэндэнцый, плыняў і ідэй, як грамадска-палітычных, так і навуковых. Славістычныя даследаванні адыгралі важную ролю ў працэсе самавызначэння народаў, у тым ліку і беларускага. Актualityнасць гэтых даследаванняў выяўлялася ў тым, што многім людзям, якія тады або потым складалі нацыянальныя эліты, навуковыя напрацоўкі нібыта прапаноўвалі адказ на пытанне «Хто мы?». А без адказу на дадзенае пытанне нацыятворчы працэс не адбыўся б.

Варта зазначыць факт запатрабаванасці тагачасным грамадствам вынікаў навуковых даследаванняў у галіне славяназнаўства. Цікавасць да пошуку сваіх каранёў, уласцівая розным часам і народам, у дадзеным выпадку набыла форму вызначэння свайго месца ў славянскай супольнасці. Славістыка прапаноўвала розныя варыянты вызначэння гэтага месца ў адносінах да той або іншай этнічнай супольнасці. Шмат

у чым адсюль вынікалі крыху наіўныя з нашага сучаснага пункту гледжання, але, з іншага боку, і не бяскрыўдныя ні тады, ні цяпер спробы так або інакш даказаць ўласную прэтэнзію на тое, каб лічыцца «сапраўднымі славянамі» (у гэтай сумнеўнай гульні ў «славянскую першароднасць» так або інакш паўдзельнічалі прадстаўнікі нацыянальных эліт ці не ўсіх славянскіх народаў). Не сказаць, каб гэтая тэндэнцыя зусім абмінула беларускіх славістаў, аднак, па нашых назіраннях, яна не была яскравай.

Беларускіх славістаў, якія, за даволі рэдкім выключэннем, знаходзіліся пад уплывам заходнерусіцкай ідэалогіі, больш цікавіла пытанне пра сутнасць беларускай этнічнай супольнасці. Працяглая барацьба Польшчы і Расіі за ўплыў на беларускіх землях не магла не паўплываць на ідэалагічную афарбоўку навуковых поглядаў айчынных славізнаўцаў, якія, зноў жа, за рэдкім выключэннем, відавочна займалі, так бы мовіць, расійскі бок. Іншымі словамі, тое, што яднала беларусаў з вялікарусамі, яны разглядалі ў якасці натуральнага, арганічнага. Адпаведным чынам Польшча разглядалася імі як рэтранслятар чужых «рускім славянам», ды і славянам наогул, заходніх ідэй, нібыта ненатуральных, штучных і шкодных.

Аднак нельга сцвярджаць, што барацьба за «руское дело» з'яўлялася альфай і амегай навуковай дзейнасці нават для тых беларускіх славістаў, якія паслядоўна вызнавалі заходнерусізм у якасці своеасаблівай інтэлектуальнай веры. Каб так насамрэч было, то размова пра іх рэальны ўклад у акадэмічную навуку губляла б усялякі сэнс. Нягледзячы на праявы ідэалагічнай, а ў пэўных выпадках і палітычнай, ангажаванасці, славістычныя даследаванні мелі для большасці з іх статус самадастатковай каштоўнасці, калі і не цалкам адметнай у іх аксіялагічнай сістэме, то хаця б аўтаномнай у адносінах да іншых каштоўнасцей.

Трэба таксама адзначыць разнастайнасць навуковай праблематыкі, якая складала кола навуковых інтарэсаў айчынных славізнаўцаў. Па-першае, у іх навуковай творчасці з дастатковай паўнатай рэалізуюўся прынцып навуковай міждысцыплінарнасці. Яны вельмі часта спалучалі гістарычныя, філалагічныя, фальклорна-этнаграфічныя даследаванні. У меншай ступені, але ўсё ж разглядаліся навукоўцамі пытанні, што складаюць прадмет вывучэння рэлігіязнаўства і сацыяльнай псіхалогіі.

Па-другое, тэматыка і змест іх прац сведчылі пра тое, што ў гэтых працах знайшлі сваё выяўленне розныя ўзроўні навукова-гэарэтычнага абагульнення: ад збірання эмпірычнага матэрыялу і напісання нарысаў крэйзнаўчага характару да стварэння навуковых канцэпцый.

Па-трэцяе, пры тым, што беларуская праблематыка займала ў айчын-ных славістаў першае месца па ступені важнасці навуковых інтарэсаў, большасць з іх гэтай праблематыкай не абмяжоўвалася і цікавілася вывучэннем іншых народаў дадзенай моўнай групы, што, увогуле, і стварала славяназнаўчы кантэкст іх твораў беларусазнаўчай тэматыкі. Больш падрабязна пра гэта размова пойдзе ніжэй.

Нарэшце, неабходна звярнуць увагу на наступную акалічнасць: згаданы некалькімі радкамі вышэй кантэкст аб'ектыўна мелі і ўласна беларусазнаўчыя даследаванні, няхай сабе дадзены фактар і не заўсёды ўсведамляўся навукоўцамі другой паловы XIX стагоддзя і іх сучаснікамі. Нягледзячы на тое, што айчынных славістаў гэтага перыяду нельга назваць першапраходцамі на шляху беларусістыкі, менавіта яны увайшлі ў гісторыю ў якасці стваральнікаў класічнага беларусазнаўства. Наступныя пакаленні даследчыкаў ахвотна выкарыстоўвалі назапашаны імі эмпірычны матэрыял, аналіз якога неаднойчы дапамагаў навукоўцам у працэсе стварэння прац, славяназнаўчых па сваёй тэматыцы. У гэтым сэнсе асабліва прыдатным з'яўляўся матэрыял лінгвістычнага і фальклорнага зместу.

Славістычная праблематыка захоўвае актуальнасць і ў нашы дні, калі фактар славянскай прыналежнасці народаў Усходняй Еўропы інтэрпрэтуецца па-рознаму філосафамі і гісторыкамі, сацыёлагамі і культуролагамі, палітыкамі і публіцыстамі. Таму асабліва надзённым з'яўляецца вывучэнне працэсу станаўлення і развіцця славістыкі, перш за ўсё айчыннага славяназнаўства. Трэба пры гэтым мець на ўвазе, што ідэі, у тым ліку і навуковыя, рэдка калі гінуць незваротна. Часцей яны адраджаюцца ў мадэрнізаваным выглядзе, каб зноў па-рознаму ўздзейнічаць на розумы людзей. У дадзеным сэнсе не з'яўляюцца выключэннем навуковыя погляды беларускіх славістаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя. А гэта, у сваю чаргу, дыктуе неабходнасць стварэння прац па гісторыі навукі, у якіх разглядаецца мінулае айчыннага славяназнаўства.

Такім чынам, мэтай дадзенага даследавання ў форме манаграфіі з'яўляецца выяўленне месца і ролі беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ў агульным кантэксце развіцця расійскага, еўрапейскага і сусветнага славяназнаўства.

Дадзеная мэта прадугледжвае вырашэнне некалькіх звязаных паміж сабою задач: высветліць асноўныя падыходы да вывучэння дадзенай праблематыкі, якія праявіліся, перш за ўсё, у айчыннай гістарыяграфіі; вызначыць інфармацыйныя магчымасці крыніц па тэме даследавання; ахарактарызаваць перадумовы і тэндэнцыі развіцця беларускай славістыкі ў дадзены перыяд; паказаць уплыў заходнерусізму як грамадска-

палітычнага і навукова-гістарычнага напрамку на функцыянаванне беларускай славістыкі ў азначаны перыяд; акрэсліць і ахарактарызаваць навуковую праблематыку, якая ў найбольшай ступені цікавіла беларускіх славістаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя; вызначыць уклад вядучых беларускіх славістаў другой палова XIX — пачатку XX стагоддзя ў развіццё славяназнаўства як комплекснай навуковай дысцыпліны.

Метадалагічнымі прынцыпамі даследавання з’яўляюцца прынцыпы аб’ектыўнасці і гістарызму. Канкрэтны змест прынцыпу аб’ектыўнасці ў прымяненні да даследавання дадзенай тэмы выяўляецца ў імкненні выкарыстоўваць найбольш інфармацыйна насычаныя крыніцы, выяўляць і ўлічваць разнастайныя фактары, што ўплывалі на развіццё беларускай славістыкі дадзенага перыяду, ацэньваць уклад айчынных славяназнаўцаў у навуку незалежна ад іх грамадска-палітычных пазіцый і поглядаў. Прынцып гістарызму ў нашым выпадку прадугледжвае неабходнасць аналізу канкрэтных гістарычных умоў генезісу, функцыянавання і эвалюцыі беларускай славістыкі, выяўленне ўзаемасувязі грамадска-палітычных і навуковых працэсаў, параўнальную характарыстыку дасягненняў беларускіх славістаў у кантэксце развіцця славяназнаўства.

Тэма і праблематыка даследавання, яго мэта, задачы і метадалагічныя прынцыпы вызначылі структуру працы і метады дадзенага даследавання.

Агульнавуковыя метады аналізу і сінтэзу дазваляюць раскрыць інфармацыйны патэнцыял крыніц па тэме і на аснове іх вывучэння зрабіць дастаткова верыфікаваныя высновы. Гісторыка-генетычны метад прымяняецца ў працэсе высвятлення перадумоў развіцця славяназнаўства. Параўнальна-гістарычны (гісторыка-параўнальны) метад выкарыстоўваецца пры аналізе гістарычных фактаў для вызначэння іх месца ў агульным кантэксце працэсу, які разглядаецца, напрыклад, пры вызначэнні асабістага ўкладу таго або іншага навукоўца ў развіццё славяназнаўства. Структурна-функцыянальны метад будзе дарэчы пры вызначэнні зместу і формаў функцыянавання навуковага феномену, які вывучаецца, а таксама пры апісанні метадалагічных прынцыпаў і падыходаў, якімі кіраваліся даследчыкі-славісты. Комплексны міждысцыплінарны падыход неабходны, у першую чаргу, таму, што сама славістыка з’яўляецца комплекснай навуковай дысцыплінай, і для правядзення карэктнага навуковага даследавання абавязкова трэба прытрымлівацца прынцыпу міждысцыплінарнасці, пры гэтым творча выкарыстоўваючы дасягненні такіх галін ведаў і навук, як сацыяльная філасофія і філасофія гісторыі, гнесеалогія і эпістэمالогія, крыніцазнаўства і гістарыяграфія, этналогія і этнаграфія, лінгвістыка і фалькларыстыка.

І ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫЯ І КРЫНІЦАЗНАЎЧЫЯ АСПЕКТЫ ПРАБЛЕМЫ

1.1 Асэнсаванне працэсу развіцця беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ў навуковых творах

Перш чым перайсці да агляду гістарыяграфіі праблемы, варта будзе зрабіць некалькі істотных заўваг агульнага характару.

Гісторыя беларускай славістыкі можа вывучацца як асобны прадмет даследавання. Уласна кажучы, калі раней праводзілася навуковая дзейнасць, у ходзе і ў выніку якой уносіўся пэўны ўклад у славяназнаўства, то абавязкова павінны знайсціся спецыялісты ў галіне гістарыяграфіі, якіх цікавіць гэтая старонка мінуўшчыны айчынай навукі.

Аднак не ўсё так проста. І справа якраз у тым, што асобны славістычны кантэкст фактычна не разглядаўся ў работах па гісторыі беларускай гуманітарыстыкі. Лічылася, што, за рэдкім выключэннем, славістычныя работы папярэднікаў упісваліся ў агульны кантэкст развіцця беларузнаўства. Адпаведным чынам, яны і разглядаліся ў якасці беларузнаўчых і даследаваліся спецыялістамі ў галіне гісторыі навукі з пункту гледжання ацэнкі іх укладу ў беларузнаўства. Такі падыход, безумоўна, мае права на існаванне. Але ці заўсёды мэтазгодна даследчыку абмяжоўваць сябе ім? На наш погляд, не варта. Па-першае, шмат хто з айчынных славістаў даволі паспяхова сумяшчаў даследаванні па беларузнаўстве з іншымі прадметамі навуковых інтарэсаў. Як прыклады, можна прывесці навуковую творчасць П. В. Шэйна, які фактычна ў аднолькавай ступені цікавіўся вялікарускім і беларускім фальклорам [2], Я. Ф. Карскага, які нам больш за ўсё вядомы па фундаментальнай працы «Беларусы» [3], аднак пакінуў пасля сябе таксама і работы па царкоўнаславянскай мове [4], М. В. Доўнар-Запольскага, які, акрамя гісторыі роднай для яго Беларусі, цікавіўся асобнымі старонкамі гісторыі Расіі [5].

Па-другое, у навуковых творах, ужо назва якіх часам сведчыць аб тым, што ў іх разглядаецца беларузнаўчая праблематыка,

вельмі часта разглядаюцца пытанні, так бы мовіць, «агульнага славяназнаўства», нават калі іх аўтары, як пра гэта крыху больш падрабязна будзе сказана ніжэй, не да канца ўсведамлялі гэта.

Па-трэцяе, былі даследчыкі, якія фактычна не аналізавалі асобна беларускую тэматыку, аднак пры гэтым з'яўляліся беларускімі славістамі па паходжанні і па тэматыцы сваіх навуковых твораў. Праўда, з буйных фігур тут, мабыць, можна назваць А. С. Будзіловіча [6].

З гэтага вынікае неабходнасць аналізаваць гісторыю вывучэння беларусознаўства у кантэксце гістарыяграфіі праблемы, аднак не абмяжоўвацца ёю.

Трэба таксама падкрэсліць, што ў расійскай дакастрычніцкай, савецкай і сучаснай расійскай гістарыяграфіі прысутнічае тэндэнцыя не проста разглядаць гісторыю беларускай славістыкі азначанага перыяду ў кантэксце развіцця расійскага славяназнаўства, але і не вылучаць беларускую славістыку ў якасці асобнага прадмета даследавання і, адпаведным чынам, называць беларускіх славістаў расійскімі. Наша пазіцыя па гэтым пытанні была выказана вышэй па тэксце, у прадмове. Аднак неабходна прызнаць, што расійскія навукоўцы мелі і маюць права на ўласны падыход, хаця б зыходзячы з фармальных меркаванняў прыналежнасці зямель Беларусі да Расійскай імперыі ў перыяд, які разглядаецца. Таму ў гістарыяграфію праблемы трэба ўключаць і адпаведныя навуковыя працы, у якіх ураджэнцы Беларусі і наогул тыя даследчыкі, якія працавалі на тэрыторыі Беларусі, адносяцца да расійскіх навукоўцаў.

Не такім простым, як на першы погляд, выглядае пытанне пра тое, ці адносіць да гістарыяграфіі праблемы працы, прысвечаныя навуковай дзейнасці гісторыкаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя. Па сутнасці, тут шмат што залежыць ад пазіцыі канкрэтнага даследчыка. Прызнае ён за гісторыкам пэўны ўклад у славістыку — значыць, яго ўвагу павінны прыцягнуць работы папярэднікаў, у якіх разглядаецца навуковая дзейнасць дадзенага гісторыка. Не прызнае такі ўклад — значыць, гэтая дзейнасць застаецца па-за яго ўвагай.

Мабыць, у нашым выпадку вызначыцца з выбарам прыярытэтаў не так цяжка, бо відавочна, што гісторыкі, якія належалі

да заходнерусісцкай плыні, перш за ўсё сам лідар гэтай школы, М. В. Каяловіч, ды і яго паслядоўнікі таксама, у сваіх творах ахвотна апелявалі да «славянскай ідэі», якую яны разумелі ў духу позняга славянафільства. Адпаведным чынам, ацэнка іх навуковай дзейнасці спецыялістамі ў галіне гістарыяграфіі мае цікавасць для тых, хто вывучае гісторыю даследавання працэсу развіцця беларускай славістыкі.

У ходзе падрыхтоўкі гістарыяграфічнага агляду па тэме даследчык павінен вызначыцца з падыходам, паводле якога ён збіраецца рабіць гэты агляд. Мы свядома адмовіліся ад пераліку і характарыстыкі ўсіх работ, у якіх тым або іншым чынам закранаецца гісторыя славістыкі. Такі падыход з'явіўся б, на наш погляд, контрпрадуктыўным. Фактычна, давялося б пісаць асобнае даследаванне, прадметам якога стала б, так бы мовіць, «гістарыяграфія гістарыяграфіі». Гэтага рабіць не трэба. Адаючы належнае многім даследчыкам у галіне гісторыі славістыкі, неабходна ўсё ж арыентавацца на тыя работы, у якіх найбольш яркая выявіліся навукова-гістарычныя тэндэнцыі, характэрныя для таго або іншага перыяду часу і для панаваўшай тады навуковай, а таксама ідэалагічнай парадыгмы.

З работ дакастрычніцкага перыяду ў першую чаргу трэба назваць працу вядомага рускага этнографа і літаратуразнаўцы А. М. Пыпіна «История русской этнографии». Гісторыя этнаграфічнага даследавання Беларусі стала прадметам разгляду навукоўца ў чацвёртым томе дадзенай працы, які выйшаў з друку ў 1892 годзе [7]. Трэба аддаць належнае навуковай грунтоўнасці аўтара, паколькі па-за яго ўвагай не засталася фактычна ніводная з сур'ёзных работ па беларускай славістыцы, што пабачылі свет да часу падрыхтоўкі выдання, пра якое ідзе гаворка. Тэрмін «этнаграфія», што праўда, А. М. Пыпін разумеў даволі шырока, не зусім так, як мы разумеем яго. Ён уключаў у змест гэтага тэрміну не толькі ўласна этнаграфічныя, але і лінгвістычныя, і фальклорныя, і нават навукова-гістарычныя даследаванні.

А. М. Пыпін у дадзенай рабоце выказаў шэраг думак, якія характарызуюць яго як даследчыка ліберальнага кірунку. Ён звярнуў увагу на тое, што расійскае грамадства да паўстання

1863—1864 гадоў зусім мала ведала пра асаблівасці Беларусі, успрымаючы дадзеныя землі ў якасці польскіх; вызначыў ролю паўстання як каталізатара цікавасці да беларускай праблематыкі, у тым ліку і цікавасці навуковай; з’едліва ахарактарызаваў дзейнасць часопіса «Вестник Юго-Западной и Западной России» за тэндэнцыйнасць у асвятленні мінулага і сучаснасці рэгіёна; становіцца асновай этнаграфічных даследаванняў, якія вяліся пад кіраўніцтвам П. В. Баброўскага.

Найбольшую каштоўнасць у кантэксце нашай тэмы мае агляд А. М. Пыпіным даследаванняў у галіне гістарычнай навукі, этнаграфіі, фалькларыстыкі і лінгвістыкі. У дадзеным аглядзе ўтрымліваюцца не пазбаўленыя цікавасці ацэнкі навуковай творчасці М. В. Каяловіча, П. В. Шэйна, П. А. Бяссонава, А. П. Сапунова, М. Я. Нікіфароўскага, І. І. Насовіча, Е. Р. Раманава, Я. Ф. Карскага, У. К. Стукаліча. У цэлым тон аўтара дабразычлівы, хаця ён раз-пораз і выказвае крытычныя заўвагі [8].

На навуковы аўтарытэт А. М. Пыпіна спасылаўся Я. Ф. Карскі, калі рыхтаваў свой уласны агляд напрацовак папярэднікаў і сучаснікаў [9]. Гэты агляд быў даволі інфарматыўным у тым сэнсе, што ў ім у вялікай колькасці пералічваліся аўтары і іх творы па беларусазнаўстве, перш за ўсё, па беларускай філалогіі [10]. Я. Ф. Карскі палічыў неабходным згрупаваць матэрыял у два раздзелы («главы»): «Очерк изучения живого белорусского языка и народной поэзии» і «Очерк постепенного ознакомления ученых с памятниками старого западнорусского языка. Изучение самого языка». Аўтар прытрымліваецца пры гэтым храналагічнага прынцыпу. Аднак значная колькасць навуковых твораў, пра якія ідзе гаворка ў Я. Ф. Карскага, характарызуецца вельмі сцісла — у адпаведнасці з заяўленым аўтарам жанрам нарыса. Пералік відавочна пераважае перад аналізам. Аўтарскія заўвагі часцей за ўсё адносяцца да карэктнасці запісаў фальклорных матэрыялаў, у прыватнасці, да перадачы на пісьме асаблівасцей беларускага маўлення.

Я. Ф. Карскі па зразумелых прычынах, абумоўленых гістарычнымі і ідэалагічнымі фактарамі, не вылучае беларускую славістыку ў асобную навуковую з’яву. У адпаведнасці са згаданым

вышэй храналагічным прынцыпам ён наогул устрымліваецца ад падзелу навуковых твораў па, так бы мовіць, «нацыянальнай прыналежнасці», характарызуючы іх у парадку публікацыі. Пераважаюць асцярожныя, у цэлым добразычлівыя ацэнкі навуковай дзейнасці папярэднікаў і сучаснікаў. Аднак, яшчэ раз паўторым, аглядны характар нарысаў не дае магчымасці скласці поўнае ўражанне пра пазіцыі навукоўца па пытаннях гісторыі беларусазнаўства.

Наступная буйная работа, у якой хаця б у якасці пабочнага сюжэту закраналася славістычная тэматыка, была праца вядомага дзеяча беларускага нацыянальнага руху А. І. Цвікевіча «“Западнаруссизм”: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст.» [11]. Падрыхтаваная да друку ў другой палове 20-х гадоў XX стагоддзя, калі ў сувязі з правядзеннем у БССР палітыкі беларусізацыі перспектывы беларускага нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага будаўніцтва здаваліся аптымістычнымі, яна ў той час фактычна не знайшла свайго чытача, паколькі амаль увесь яе тыраж быў знішчаны ў 1929 годзе (яго знішчэнне якраз і стала адным з прыватных вынікаў адмовы ад палітыкі беларусізацыі). Да чытача яна дайшла толькі ў выніку перавыдання ў 1993 годзе.

Праца, як гэта бачна з яе назвы, прысвечана гісторыі заходнерусізму (А. І. Цвікевіч, уласна кажучы, і стаў аўтарам дадзенага тэрміна), прытым ён разглядаецца больш у якасці грамадска-палітычнай, чым навукова-гістарычнай плыні. Аднак паколькі заходнерусізм, бяспрэчна, аказаў уплыў і на працэс развіцця беларускага славяназнаўства ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя, то работа А. І. Цвікевіча вельмі цікавая і ў гэтых адносінах.

Перш за ўсё трэба адзначыць ўдумлівую манеру выкладання, якой аддае перавагу аўтар. Пры тым, што А. І. Цвікевіч стаяў на пазіцыях нацыянал-дэмакратызму, а заходнерусісты з’яўляліся яго апанентамі, ён выбраў не пазіцыю пракурора, а пазіцыю даследчыка. Праўда, часам аўтар не стрымліваецца ад сарказму, аднак мае меру ў ім, і гэта не псуе работу. Не надта шкодзіць яе ўспрымання і адценне сацыялагізму, абумоўленае часам напісання працы.

А. І. Цвікевіч вызначае заходнерусізм як ідэалогію, што, няхай сабе і з пэўнымі агаворкамі, адмаўляла самастойнасць беларускага этнаса і перспектывы існавання беларускай этнічнай супольнасці ў якасці нацыі; бачыць філасофска-гнэсеалагічныя карані заходнерусізму ў расійскім славянафілстве, падкрэсліваючы пры гэтым значна больш важкі ўклад славянафілаў, іх паслядоўнікаў і прыхільнікаў у развіццё славістыкі ў параўнанні з расійскімі заходнікамі; звяртае ўвагу на антыпаланізм гістарыяграфічных пабудоў М. В. Каяловіча і яго аднадумцаў; адзначае так званы этнаграфізм часткі заходнерусістаў, які знаходзіў сваё выяўленне, між іншым, і ў жаданні праводзіць фальклорна-этнаграфічныя даследаванні ў Беларусі, адзначаючы пры гэтым супярэчлівасць такой пазіцыі (калі беларусам наканавана ўвайсці складовай часткай у рускую нацыю, то навошта захоўваць гэтак мільыя пэўным прадстаўнікам заходнерусізму беларускія этнаграфічныя асаблівасці?); паказвае, што навукоўцы, якія разгарнулі сваю дзейнасць у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя (напрыклад, А. П. Сапуноў, Е. Р. Раманаў, у меншай ступені Я. Ф. Карскі), праявілі ў сваёй навуковай творчасці і грамадска-палітычных поглядах тэндэнцыю набліжэння да беларускай нацыянальнай ідэі.

Праўда, у працы А. І. Цвікевіча не характарызуюцца падрабязна славістычныя даследаванні беларускіх навукоўцаў. Аднак гэта не зніжае значэння дадзенай працы, паколькі у ёй падрабязна і ў цэлым пераканаўча апісаны грамадска-палітычныя і ідэйныя працэсы, на фоне якіх і развівалася беларуская славістыка дадзенага перыяду.

Пытанню ролі заходнерусісцкай школы ў гістарыяграфіі ўдзяліў пэўную ўвагу У. І. Пічэта у сваёй працы «Введение в русскую историю» [12, с. 184—186]. Вядома, што гэты гісторык прытрымліваўся іншых поглядаў на мінулае ў параўнанні з М. В. Каяловічам і яго аднадумцамі. Гэта, адпаведным чынам, знайшло адбітак і ў ацэнцы У. І. Пічэтам навуковай творчасці М. В. Каяловіча, а таксама П. М. Жуковіча і К. В. Харламповіча. Ацэнка гэтая даецца з пазіцыі ліберальнай гістарыяграфіі і таму з'яўляецца досыць крытычнай, асабліва ў адносінах да М. В. Каяловіча.

М. В. Доўнар-Запольскі ў сваёй агляднай працы «Гісторыя Беларусі», таксама, як і ў выпадку з работай А. І. Цвікевіча, падрыхтаванай у 20-я гады XX стагоддзя, але не надрукаванай тады, звяртае ўвагу на тое, што даследаванні па беларусазнаўстве, якія праводзіліся ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя, аб'ектыўна садзейнічалі стварэнню перадумоў беларускага нацыянальнага адраджэння, якое адбылося ў пачатку XX стагоддзя [13, с. 392—402]. У гэтым рэчышчы ён разглядае навуковую творчасць М. Я. Нікіфароўскага, Е. Р. Раманава, А. П. Сапунова, Я. Ф. Карскага, А. Я. Багдановіча, іншых даследчыкаў, не забываючы, дарэчы, і пра самага сябе.

Характэрнай асаблівасцю пазіцыі М. В. Доўнар-Запольскага з'яўляецца імкненне паказаць усё тое станоўчае, што было ў навуковай творчасці беларускіх славістаў, і ўстрымлівацца ад крытычнага разбору іх работ. Праўда, аглядны характар працы гісторыка не спрыяў падрабязнаму аналізу твораў яго папярэднікаў.

Як вядома, у савецкі перыяд у гуманітарных навуках панавала марксісцка-ленінская ідэалогія і метадалогія, заснаваная на прынцыпах класавасці і партыйнасці. Пасля адносна ліберальных 20-х гадоў XX стагоддзя з пачатку 30-х гадоў настаў час вельмі жорсткага ідэалагічнага кантролю над гістарычнай навукай. У гэты час калі і з'яўляліся працы гістарыяграфічнага характару, то яны будаваліся па загадзя вызначаных ідэалагічных схемах. У якасці прыклада такой працы можна прывесці работу акадэміка В. К. Шчарбакова з вельмі характэрнай назвай «Класавая барацьба і гістарычная навука на Беларусі» [14]. Адметнасцю яе было неправамернае, на наш погляд, збліжэнне пазіцый гісторыкаў-заходнерусістаў з пазіцыямі прадстаўнікоў ліберальнай гістарыяграфіі [15]. Між тым, дастаткова павярхоўнага азнаямлення з творчасцю М. В. Каяловіча і М. В. Доўнар-Запольскага для выяўлення істотнай розніцы паміж імі.

Калі ж увогуле ацэньваць дасягненні савецкіх даследчыкаў у вывучэнні гісторыі беларускай славістыкі, то варта ў першую чаргу ўзгадаць постаць В. К. Бандарчыка. Нястомны рушэвец на ніве беларускай этнаграфіі, ён шмат увагі, асабіста і ў сааўтарстве, удзяляў гісторыі беларусазнаўчых даследаванняў [16].

І хаця яго работы таксама нясуць на сабе адбітак часу, аднак сабраны і сістэматызаваны ў іх матэрыял з'яўляецца вельмі каштоўным. Даследчыкі наступных пакаленняў могуць выкарыстоўваць працы В. К. Бандарчыка ў якасці своеасаблівых уводзін у тэму.

Даволі насычаным інфармацыяй з'яўляецца выданне «Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь» [17]. Гэта калектыўная праца ўтрымлівае, у адпаведнасці са сваім прызначэннем, звесткі аб славістах, якія займаліся навуковай дзейнасцю на тэрыторыі Расійскай дзяржавы ў дакастрычніцкі перыяд. Зразумела, характар выдання паўплываў на стыль, у якім даецца інфармацыя. Аднак аўтары-складальнікі слоўніка ў біяграфічных артыкулах імкнуліся хаця б у некаторай ступені адлюстраваць грамадскія і навуковыя пазіцыі славістаў дакастрычніцкага перыяду.

У слоўніку прадстаўлены амаль усе значныя фігуры беларускай славістыкі азначанага перыяду ў галіне гістарычнай навукі, аднак відавочна недастатковымі з'яўляюцца звесткі пра беларускіх філолагаў, этнографіаў і фалькларыстаў. Да недахопаў выдання адносіцца, напрыклад, зусім малая увага, удзеленая асобе Я. Ф. Карскага (толькі адзін абзац тэксту без бібліяграфіі), несувымяральная з рэальным укладам навукоўца ў славяназнаўства [18]. І ў дадзеным выпадку наўрад ці можна пагадзіцца з тым, што навуковая дзейнасць Я. Ф. Карскага максімальна разгарнула пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі [19] (пра адваротнае сведчыць храналогія найбольш буйных і значных работ навукоўца).

Аднак, нягледзячы на пэўныя хібы, слоўнік мае гістарыяграфічную каштоўнасць перш за ўсё таму, што ў ім вельмі добра прадстаўлены агульнаславістычны кантэкст развіцця расійскага і беларускага славяназнаўства.

Як працяг комплексных гістарыяграфічных даследаванняў, ажыццёўленых калектывам аўтараў, трэба разглядаць работу «Славяноведение в дореволюционной России: Изучение южных и западных славян» [20]. Зразумела ўжо з назвы, што гэтая работа мела характар агляду, хаця яе аўтары імкнуліся ахапіць асноўныя тэндэнцыі развіцця расійскага славяназнаўства.

У такім разе навуковай творчасці асобных славістаў удзялялася менш увагі. У агульным кантэксце развіцця славістыкі ў Расіі разглядаліся некаторыя кірункі навуковай дзейнасці такой прыкметнай асобы, як А. С. Будзіловіч. Імёны іншых беларускіх славістаў, да прыкладу, Я. Ф. Карскага, М. В. Каяловіча, І. П. Філевіча, узгадваюцца або мімаходзь, або ў бібліяграфічных спісах.

З нядаўніх работ трэба назваць працу Д. У. Каравы «Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев» [21]. Хаця ў рабоце і не разглядаецца непасрэдна славістычная тэматыка, аднак фактычна ў ёй ацэньваецца таксама ўклад беларускіх гісторыкаў у развіццё славістыкі. Аўтар слухна падкрэслівае сувязь грамадскіх працэсаў са з'явамі ў галіне гістарычнай навукі, дае ацэнку заходнерусіскай гістарыяграфіі ў параўнанні з ліберальнымі і дэмакратычнымі кірункамі гістарычнай навукі, звяртае ўвагу на дзейнасць сеткі навуковых і навучальных устаноў, якая істотна прыдалася да фарміравання беларускай нацыянальна-гістарычнай традыцыі, вызначае уклад у гістарычную навуку такіх славістаў, як М. В. Каяловіч, П. М. Жуковіч, Я. Ф. Карскі, М. В. Доўнар-Запольскі.

Важна адзначыць, што на працягу ўсёй працы робіцца параўнанне беларускай і ўкраінскай гістарыяграфіі, паказваюцца агульныя і адрозныя тэндэнцыі іх развіцця.

Цікавай шмат у якіх адносінах з'яўляецца мнаграфія І. А. Марзалюка «Міфы “адраджэнскай” гістарыяграфіі Беларусі» [22]. У тым кантэксце, які нас найбольш цікавіць, у ёй утрымліваюцца ацэнкі навуковых поглядаў М. В. Каяловіча, П. В. Баброўскага, Е. Р. Раманава, У. К. Стукаліча, М. В. Доўнар-Запольскага. Аўтар даволі пераканаўча паказвае, як ідэйна-навуковыя канцэпты другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя, якія выпрацоўваліся і ў межах славістычных даследаванняў, паўплывалі на нацыянальна-гістарычную самасвядомасць беларусаў.

Такім чынам, даследчыкі гісторыі айчынай гуманітарыстыкі нямала зрабілі для вызначэння і характарыстыкі навуковых тэндэнцый, перш за ўсё ў галіне гістарыяграфіі, якія

мелі перавагу на працягу другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя. У іх працах паказана развіццё беларускай славістыкі на скрыжаванні розных кірункаў і ідэй, як грамадска-палітычных, так і навуковых. Аднак варта ўлічваць, што развіццё айчыннага славяназнаўства фактычна не займела ў гэтых працах ролю асобнай праблемы навукова-гістарычнага даследавання. Так бы мовіць, «славістычны сюжэт» не з'яўляецца ў творах папярэднікаў ні асноўным, ні нават асобным. Таму з дастатковай доляй упэўненасці можна сцвярджаць, што гісторыя беларускага славяназнаўства дакастрычніцкага перыяду яшчэ чакае свайго даследчыка.

1.2 Крыніцы па гісторыі беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя

Калі аналізаваць крыніцы па гісторыі навукі, то ў першую чаргу трэба адзначыць непаўторнасць той або іншай крыніцы, якая назіраецца ў большасці выпадкаў. Іх амаль ніколі нельга апрацоўваць статыстычнымі метадамі, у адрозненне, да прыкладу, ад інвентароў, справаздач ці медыцынскіх картак.

Аднак пры ўсёй індывідуальнасці і непаўторнасці кожнай з крыніц па гісторыі навукі, у тым ліку па гісторыі славістыкі, нельга сказаць, што іх мала. І тут даследчык аказваецца перад выбарам: якім крыніцам аддаць перавагу?

На наш погляд, шмат што тут залежыць ад самага даследчыка. Якую ён мэта ставіць у сваім даследаванні і якія задачы збіраецца вырашаць, такія і крыніцы ён будзе выкарыстоўваць. Таму рэпрэзентатыўнасць гістарычных крыніц можа выяўляцца ў двух параметрах. Па-першае, гэта інфармацыйная насычанасць, так бы мовіць, у абсалютным вымярэнні. У наш век лічбавых тэхналогій яе можна нават паказаць у адзінках інфармацыі, праўда, рабіць гэта не заўсёды трэба.

Па-другое, ацэнка рэпрэзентатыўнасці залежыць ад творчага падыходу гісторыка. Адна справа, калі даследчык звяртае больш увагі на арганізацыйныя формы існавання навукі, на стварэнне, дзейнасць і заняпад навуковых школ, на «творчую

лабараторыю» навукоўца і на сам працэс падрыхтоўкі прац. Іншая справа, калі гісторыка цікавяць перш за ўсё навуковыя ідэі, уклад таго або іншага дзеяча навукі ў рашэнне актуальных для свайго часу праблем. У такім выпадку ён зверне сваю ўвагу на працы, ў якіх адлюстраваны метадалагічныя прынцыпы і метадычныя падыходы даследчыкаў, з той або іншай ступенню пераканаўчасці абгрунтаваны канцэптuallyна-тэарэтычныя палажэнні.

Гістарычныя крыніцы можна класіфікаваць па-рознаму, самым распаўсюджаным прынцыпам класіфікацыі з'яўляецца размеркаванне іх па прыкмеце паходжання. У кантэксце тэмы «Развіццё беларускай славістыкі ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя» найважнейшае значэнне маюць пісьмовыя крыніцы. Лінгвістычныя, рэчыўныя, фальклорна-этнаграфічныя крыніцы, адпаведным чынам, маюць дапаможнае значэнне. Інфармацыя гэтых крыніц, асабліва лінгвістычных, дазваляе, у пэўнай ступені ацаніць узровень верыфікаванасці навуковых поглядаў беларускіх славістаў дадзенага перыяду, суаднесці іх пазіцыі па тых або іншых аспектах гістарычнага існавання славянскіх народаў з пазіцыямі іншых навукоўцаў — іх папярэднікаў, сучаснікаў і наступнікаў, аднадумцаў і апанентаў, суайчыннікаў і прадстаўнікоў замежнай славістыкі. Безумоўна, выкарыстанне гэтых крыніц патрабуе ад гісторыка разумення іх спецыфікі і інфармацыйных магчымасцей, належнай кваліфікацыі і эрудыцыі. Асабліва важны ўлік інфармацыі крыніц, якія не адносяцца да пісьмовых, пры ацэнцы поглядаў беларускіх славістаў на праблему паходжання славян, паколькі дадзеная праблема можа быць вырашана, хаця б у адносным сэнсе гэтага слова, толькі ў працэсе комплекснага аналізу інфармацыі і лінгвістычных, і рэчыўных, і фальклорна-этнаграфічных, ну і, зразумела, таксама пісьмовых крыніц.

Аднак, яшчэ раз акцэнтуюем увагу на гэтай думцы, у працэсе вывучэння гісторыі беларускай славістыкі бясспрэчна першае месца трэба аддаць пісьмовым крыніцам.

Можна вылучыць наступныя групы крыніц:

1) навуковыя працы, створаныя як асобнымі аўтарамі, так і іх калектывамі: манаграфіі, курсы лекцый, нарысы і нататкі

навуковай тэматыкі і навуковага характару, артыкулы і іх зборнікі, слоўнікі, даведнікі, энцыклапедыі, карты, атласы, зборы фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, рэцэнзіі, водгукі, тэксты прамоў, дакладаў і іншых публічных выступленняў;

2) перыядычны друк навуковай і не толькі навуковай скіраванасці: часопісы, газеты, альманахі;

3) мемуары, дзённікі, дарожныя нататкі;

4) дакументацыя, як дзяржаўнага паходжання (тут маюцца на ўвазе ўстановы Расійскай імперыі), так і дакументацыя розных недзяржаўных арганізацый ці ўстаноў, што мелі хаця б адносную аўтаномію (напрыклад, універсітэтаў);

5) асабістыя і сямейныя фонды вядучых навукоўцаў ці людзей, так або інакш даволі шчыльна звязаных з навукай.

Калі крыніцы першых трох груп знаходзяцца ў асноўным у бібліятэках, то крыніцы чацвёртай і пятай груп, як правіла, захоўваюцца ў архівах.

Неабходна адзначыць, што прапанаваная класіфікацыя мае пэўны элемент умоўнасці, паколькі артыкулы могуць быць апублікаваны ў перыядычных выданнях, а мемуары часам могуць мець значэнне навуковай працы.

Безумоўна, найбольш важнай для вывучэння працэсу развіцця беларускай славістыкі з'яўляецца першая група крыніц, асабліва ў абраным намі ракурсе даследавання гісторыі ідэй. Інфармацыя, атрыманая з гэтых крыніц, стварае магчымасць ацаніць уклад кожнага навукоўца ў вывучэнне тых або іншых аспектаў навуковай праблематыкі, зразумець, наколькі яго думкі і погляды адпавядалі патрабаванням часу, наколькі ён быў незалежным у гэтых думках і поглядах, ну і, адпаведна, вызначыць ступень яго залежнасці ад панаваўшых тады ідэй, настрояў і стэрэатыпаў грамадскай свядомасці.

Вядома, што набыткі беларускай славістыкі ствараліся многімі людзьмі. Значэнне навуковай дзейнасці кожнага з іх нераўназначнае ў параўнанні з іншымі. Таму даследчык мусіць выбіраць паводле азначанага вышэй прынцыпу рэпрэзентатыўнасці тыя з твораў, якія у найбольшай ступені могуць выканаць ролю базы навуковага даследавання па гісторыі навукі (няхай сабе не фармальна, але па сваёй методыцы гэтае даследаванне адносіцца да работ гістарыяграфічнага характару).

У нашай сітуацыі выбар даволі прасты. Абсалютна без прэтэнзій на арыгінальнасць трэба адзначыць, што ў якасці найбольш рэпрэзентатыўных крыніц павінны быць выкарыстаны працы такіх навукоўцаў, як М. В. Каяловіч [23], П. В. Баброўскі [24], П. М. Жуковіч [25], К. В. Харламповіч [26], А. П. Сапуноў [27], І. П. Філевіч [28], М. В. Доўнар-Запольскі [29], І. І. Насовіч [30], А. С. Будзіловіч [31], Я. Ф. Карскі [32], П. В. Шэйн [33], Е. Р. Раманаў [34], А. Я. Багдановіч [35], М. Я. Нікіфароўскі [36], У. К. Стукаліч [37].

Навуковыя творы дадзеных аўтараў адрозніваюцца адзін ад аднаго часам вельмі істотна: і па тэматыцы, і па аб'ёме, і па форме падачы матэрыялу. Галоўнае ж адрозненне вызначаецца спецыфікай славяназнаўства як комплекснай навуковай дысцыпліны. Таму ў гэтым пераліку прысутнічаюць працы па гісторыі, па мовазнаўстве і літаратуразнаўстве, па фалькларыстыцы і этнаграфіі. Аналіз іх тэкстаў стварае добрую магчымасць вызначыць праблематыку, навуковую, а нярэдка і калянавуковую, якая хвалявала беларускіх славістаў, іх грамадска-палітычныя і культурна-цывілізацыйныя прыярытэты, метадалагічныя падыходы, стыль апрацоўкі і выкладання матэрыялу, спосабы вядзення навуковай палемікі, наогул, разуменне імі сваіх функцый як навукоўцаў.

Адрозна трэба адзначыць, што ў параўнанні з іншымі групамі крыніц навуковыя творы маюць выключна важнае значэнне. Уласна кажучы, ці можа быць інакш, калі ў любым аглядзе гістарыяграфіі пэўнай навуковай праблемы прысутнічае аналіз навуковых твораў па ёй? У нашым выпадку эвалюцыя ідэй беларускіх славістаў можа быць выяўлена толькі ў працэсе аналізу іх навуковых работ. Астатнія групы крыніц маюць дапаможны характар.

Большасць з сур'ёзных прац беларускіх славяназнаўцаў азначанага перыяду маюць даволі вялікія аб'ёмы. Тады ў гуманітарных навуках панаваў стыль, паводле якога аповед вёўся грунтоўна і нетаропка, са шматлікімі падрабязнасцямі, якія могуць стаць сучаснага чытача, быў перанасычаны другаснымі дэталямі. Даволі-такі распаўсюджанымі былі пераказы гістарычных падзей, падрабязныя апісанні этнаграфічных

абрадаў і г. д., і да т. п. Аднак пры ўсім гэтым вызначыць кола ідэй, якія адстойваў той або іншы даследчык, не так ужо і складана. Нават у зборніках фальклорных твораў, як правіла, прысутнічае прадмова, у якой аўтар вельмі часта робіць недвухсэнсоўную заяву пра свае ідэйныя прыярытэты, як грамадска-палітычныя і культурна-цывілізацыйныя, так і ўласна навуковыя. Цікавымі з'яўляюцца спасылкі на тых або іншых навуковых аўтарытэтаў, і не толькі навуковых. Па іх можна судзіць аб прыхільнасці аўтараў да пэўных тэорый і канцэпцый, аб прыналежнасці іх да навуковых школ і плыняў, аб ступені самастойнасці канцэптуальна-тэарэтычных высноў, якія вынікаюць з іх прац.

Важна адзначыць яшчэ вось які аспект. Далёка не заўсёды аўтары навуковых твораў усведамлялі той факт, што іх работы — гэта працы па славяназнаўству. Разуменню дадзенага факта часам перашкаджаў, між іншым, недастаткова высокі ўзровень навукова-метадалагічнай, навукова-тэарэтычнай і гістарыяграфічнай падрыхтоўкі даследчыкаў. Значная частка з іх была эмпірыкамі-практыкамі, ды і падобным чынам яны разумелі сваё навуковае пакліканне. Таму славістычны кантэкст, які, канечне ж, аб'ектыўна прысутнічаў у іх творах, даводзіцца вылучаць ужо тым даследчыкам, якія ствараюць працы па гісторыі славістыкі.

Не будзе лішняй заўвага пра моўныя асаблівасці дадзеных навуковых прац. Як правіла, яны напісаны на неаблагой рускай літаратурнай мове. Іх аўтары ў цэлым прытрымліваліся навуковага стылю, толькі ў працах гісторыкаў-заходнерусістаў (напрыклад, таго ж М. В. Каяловіча) не такія ўжо рэдкія адхіленні ад навуковага стылю ў бок публіцыстычнага, што тлумачыцца асаблівасцямі заходнерусісцкай ідэалогіі, пра якія больш падрабязна будзе сказана далей па тэксце. Аднак неабходна ўлічваць, што моўныя асаблівасці таго перыяду адрозніваліся ад сучасных. Наўрад ці патрабуецца з гэтай нагоды паглыблены герменеўтычны аналіз, але звярнуць увагу на дадзеную акалічнасць трэба.

У працах па беларускай філалогіі і ў фальклорных зборніках беларуская мова перададзена сродкамі тагачаснай графікі рускай мовы. Не трэба падрабязна тлумачыць дасведчаным чытачам, што па-іншаму тады і быць не магло, паколькі на беларускай

мове тады (прынамсі, да пачатку «нашаніўскага» перыяду) пісалі адзінкі, і яна была яшчэ далёкай ад унармавання.

Калі весці размову пра перыядычны друк, то неабходна зазначыць, што сярод публікацый найчасцей сустракаюцца артыкулы і нататкі гістарычнай тэматыкі. Гэта нельга назваць выпадковасцю, паколькі сярод беларускіх славістаў найбольшую публіцыстычную актыўнасць праяўлялі гісторыкі-заходнерусісты. Яны, акрамя вырашэння ўласна навуковых задач, бачылі сваю місію ў асвеце тагачаснага расійскага грамадства, зразумела, у патрэбным ім духу.

Сярод крыніц гэтай групы варта назваць «Вестник Юго-Западной и Западной России»/«Вестник Западной России» (1862—1871 гады выдання) [38]. У гэтым часопісе друкаваліся матэрыялы навукова-гістарычнага і археаграфічнага характару.

Паколькі на развіццё беларускай славістыкі вельмі ўплывалі славянафільскія ідэі, то ў якасці крыніц па тэме выступаюць тыя выданні, якія знаходзіліся пад значным уплывам славянафілаў і іх паслядоўнікаў: газеты «День», «Москва», «Русь», «Московские ведомости», «Русский инвалид» [39].

Рэлігійна-канфесійная тэматыка займала значнае месца ў навуковай творчасці беларускіх славяназнаўцаў. Таму варта назваць у якасці гістарычных крыніц такія выданні, як «Церковный вестник» і «Литовские епархиальные ведомости» [40, с. 266—273].

Мемуарна-дзённікавая літаратура ўключае ў сябе ўспаміны і дзённікі гістарычных асоб, што мелі непасрэдняе або ўскоснае адносіны да станаўлення беларускага славяназнаўства: мітрапаліт Іосіф Сямашка, адзін з галоўных абрусіцеляў «Северо-Западного края» І. П. Карнілаў, лідар заходнерусіцкай плыні М. В. Каяловіч, вядомыя славісты І. І. Насовіч і А. Я. Багдановіч [41]. Аналіз гэтай літаратуры дазваляе ў некаторай ступені адчуць «дух эпохі», лепш зразумець тыя гістарычныя абставіны, у якіх адбываўся працэс станаўлення і развіцця беларускай славістыкі, высветліць матывы, якімі кіраваліся тыя або іншыя людзі ў сваёй дзейнасці.

Можа, некалькі меншае значэнне ў абраным намі кантэксце разгляду тэмы мае ўрадавая дакументацыя Расійскай імперыі як комплекс гістарычных крыніц. Аднак інфармацыя дадзенай

групы крыніц дазваляе лепш праналізаваць сувязь працэсу развіцця славяназнаўчых даследаванняў з грамадска-палітычнымі ўмовамі таго часу, асабліва калі гаворка ідзе пра арганізацыю дадзеных даследаванняў і адлюстраванне іх вынікаў у дзейнасці ўстаноў, перш за ўсё навучальных, якія знаходзіліся пад даволі жорсткім ідэалагічным кантролем з боку ўладаў.

Сярод дадзенай групы дакументаў можна паказаць у якасці адзінак класіфікацыі наступныя: 1) законы Расійскай імперыі; 2) пастановы і распараджэнні, якія выдавалі органы Міністэрства народнай асветы; 3) пастановы і распараджэнні, выдадзеныя структурамі Міністэрства ўнутраных спраў; 4) агентурныя данысенні III аддзялення і Асобага аддзяла Дэпартаменту паліцыі; 5) дакументы Галоўнага ўпраўлення па справах цензуры; 6) дакументы архіўнага справаводства; 7) дакументы цэнтральных кіраўнічых структур канфесійных устаноў імперыі [42].

Ступень выкарыстання дадзенай групы дакументаў залежыць ад навуковых падыходаў даследчыкаў. Калі гісторыю навукі разглядаць у якасці грамадскай з'явы, робячы пры гэтым акцэнт на арганізацыйныя формы і аспекты яе існавання, шмат у чым абумоўленыя грамадска-палітычнай сітуацыяй у дзяржаве і адпаведным гэтай сітуацыі становішчам рэгіёна, то выкарыстанне дадзенай групы крыніц, безумоўна, з'яўляецца неабходным. Калі ж, як у нашым выпадку, больш звяртаць увагу на гісторыю ідэй, то выкарыстанне дадзенай групы крыніц, напэўна, па нашым суб'ектыўным меркаванні, павінна быць абмежаваным.

Выкарыстанне фондаў асабістага і сямейнага паходжання ў кантэксте дадзенай тэмы стварае магчымасць лепшага разумення пазіцыі даследчыкаў, больш пераканаўчага паказу генезісу і эвалюцыі іх навуковых ідэй. Аднак гэтая група крыніц можа адыгрываць толькі дапаможную ролю ў даследаваннях гістарыяграфічнага зместу.

Падводзячы вынік агляду крыніц па тэме, яшчэ раз звернем увагу: найбольшую каштоўнасць у якасці гістарычных крыніц па тэме маюць навуковыя творы. Астатнія групы крыніц могуць адыграць не больш чым дапаможную ролю. Менавіта аналіз інфармацыі, што ўтрымліваецца ў навуковых творах, і лёгка ў аснову нашага даследавання.

2 БЕЛАРУСКАЯ СЛАВІСТЫКА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XIX — ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ: ПЕРАДУМОВЫ І АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦА

2.1 Перадумовы развіцця беларускай славiстыкi другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя

Даследчык у галiне гуманiтарыстыкi, калi прыступае да вывучэння нейкай з’явы грамадскага жыцця ў минулым, у тым лiку, калi ён аналізуе развiццё той або iншай галiны навукi, абавязкова павiнен разумець, што гэтая з’ява не ўзялася iадкуль, але мае сваю перадгiсторыю. Аснову гэтай перадгiсторыi складае працэс выпявання перадумоў з’явы, якая аналізуецца. У сваю чаргу перадумовы могуць быць разнастайныя па сваiм генезiсе, праявах i кiрунках. Вельмi важна таксама падкрэслiць, што вытокі любога феномену жыцця чалавечага грамадства могуць быць рознымi па сваёй спецыфiцы. Калi уявiць iх у вобразна-графiчнай форме, гэта будзе выглядаць прыкладна так, як выглядае дэльта якой-небудзь ракi, у якой плынi разлiваюцца ў розныя бакi, зноў злiваюцца, маюць свае адгалiнаванні-рукавы i затоки. Пры гэтым нiколі не варта забывацца на тое, што вылучэнне асобных перадумоў — гэта не што iншае, як вылучэнне «iдэальных тыпаў», якiя, паводле шырока растыражанай думкi сусветна вядомага нямецкага фiлосафа, гiсторыка, сацыёлага, эканамiста, спецыялiста ў галiне метадалогii навукi Макса Вебера, «у чыстым выглядзе» не сустракаюцца, аднак iх мадэляванне дазваляе даследчыку стварыць пэўную рацыянальна-лагiчную сiстэму свайго мыслення, на аснове якой толькi i магчымы аналіз нейкай сацыяльнай з’явы.

Беларуская славiстыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя таксама не ўзникла на пустым месцы, але мела свае каранi i вытокі: сацыякультурныя, грамадска-палiтычныя, фiлосафска-гнасеалагiчныя, уласна навуковыя i iншыя. Зразумела гэтыя каранi i вытокі ад самага пачатку былі злучаныя памiж сабой, узаемадапаўнялі адзiн аднаго, часам моцна пры гэтым сплятаючыся.

Калі казаць пра грамадска-палітычныя перадумовы ўзнікнення і развіцця з’явы, якая намі аналізуецца, то размову пра іх, мабыць, трэба пачаць з фактаў падзелаў Рэчы Паспалітай паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй у 1772, 1793 і 1795 гадах (як вядома, Аўстрыя не ўдзельнічала ў другім падзеле).

У выніку гэтых падзелаў амаль усе, а пасля Тэльзickaга міру 1807 года фактычна ўсе беларускія землі апынуліся ў складзе Расійскай імперыі. Адразу перад уладамі гэтай імперыі ўзнікла задача: якім чынам найбольш трывала інкарпараваць беларускія, а таксама ўкраінскія, літоўскія, латышскія, а пазней і польскія, землі ў грамадска-палітычную сістэму? У кантэксце, які намі разглядаецца, важна адзначыць, што расійская імператрыца Кацярына II (1762—1796) адразу паклапацілася пра ідэалагічнае абгрунтаванне падзелаў. Вядомы факт: этнічная немка па паходжанні, Кацярына абрала сваім дэвізам царкоўнаславянскі выраз «Отторженная возвратихъ». Ён быў выгравіраваны на медалях, якімі ўзнагароджваліся расійскія вайскоўцы, на чыіх штыках была прынесена расійская ўлада на большую частку зямель Рэчы Паспалітай. Кацярына II даволі паслядоўна, хаця і не без неабходнай у такіх выпадках асцярогі, праводзіла палітыку не толькі фармальна-юрыдычнай, але і фактычнай інкарпарацыі зямель былой Рэчы Паспалітай у склад Расійскай імперыі [43, с. 10—12].

Трэба адзначыць, што ў якасці ідэалагемы гэтая фраза была выбрана даволі ўдала, паколькі ў лаканічнай форме выяўляла своеасаблівы «мэсідж», што зыходзіў з Санкт-Пецярбурга, — «мы, маўляў, на чужое не прэтэндуюем, забіраем толькі сваё». У гэтай сувязі цікавым уяўляецца факт, прыведзены вядомым беларускім грамадска-палітычным дзеячам і гісторыкам А. Цвікевічам: Кацярына II у катэгарычнай форме, не саромеючыся вульгарызмаў, адкідала ад сябе абвінавачванні ў тым, што яна яна забрала хаця б вяршок польскай зямлі. Пры гэтым яна дакладна размяжоўвала этнічную Польшчу з Літвой (тут яна, мабыць, мела на ўвазе ўсю тэрыторыю Вялікага Княства Літоўскага. Заўв. аўт. — *А. Л.*) і Чырвонай Руссю (Галіччынай) [44].

Такім чынам, быў сфармуляваны пастулат, паводле якога землі «Заходняй Расіі» — свае для імперыі. Чаму свае? А таму,

што яны калісьці ўваходзілі ў склад Старажытнай Русі, а Расія, паводле ідэалагемы яшчэ часоў Івана III, з'яўляецца яе правапераемніцай. Азначаную ідэалагему і «дастала з куфра» Кацярына II, калі ёй гэта асабліва спатрэбілася, і яна набыла сутнасць пастулата, у якім амаль нельга сумнявацца. Аднак нельга сказаць, што гэты пастулат спрацоўваў бездакорна. Ці па прычыне інерцыі грамадскай свядомасці, якая ўчэпіста трымаецца за свае стэрэатыпы, ці таму, што пераемнікі імператрыцы Павел I (1796—1801) і Аляксандр I (1801—1825) менш звярталі ўвагі на ідэалагічныя моманты, а хутчэй за ўсё, па абедзвюх прычынах, але думка пра тое, што на захад ад Смаленска і Кіева адразу пачынаюцца польскія землі, моцна сядзела нават у галовах людзей, якія належалі да тагачаснай расійскай эліты [45].

Пытанне легітымнасці знаходжання беларускіх, як, дарэчы, і ўкраінскіх, зямель у складзе Расіі яшчэ больш ускладнілася з далучэннем да імперыі этнічных польскіх зямель па ўмовах, выпрацаваных Венскім кангрэсам 1814—1815 гадоў. У гэтым выпадку аніяк немагчыма было сцвярджаць пра нейкую пераемнасць ад Старажытнай Русі, паколькі польскія землі ніколі ў яе склад не ўваходзілі. Самі ж палякі па традыцыі працягвалі доўгі час лічыць беларускія і ўкраінскія землі сваімі. Марнымі аказаліся спробы кіруючых колаў імперыі неяк адаптаваць польскую і спаланізаваную шляхту да расійскіх умоў, забяспечыць яе палітычную лаяльнасць. Пра адваротнае сведчылі і падтрымка шляхтай Напалеона I у 1812 годзе, і паўстанні 1830—1831, а таксама 1863—1864 гадоў.

Ва ўмовах амаль бесперапыннай і часам вельмі жорсткай барацьбы за ідэйна-палітычны і культурны ўплыў на землі Беларусі паміж Расіяй і Польшчай усё часцей прадстаўнікі абодвух бакоў сталі звяртацца да аўтарытэта навукі. Не будзем забывацца, што XIX стагоддзе — гэта той перыяд развіцця Еўропы, калі навука вельмі ўпэўнена сцвердзіла сваю прэтэнзію на валоданне ісцінай. І чым далей, тым больш гэтая прэтэнзія прызнавалася і прымалася еўрапейскім грамадствам, у тым ліку і адукаваным грамадствам Усходняй Еўропы.

У выпадку, які мы разглядаем, да навукі, дакладней кажучы, да гуманітарыстыкі, амаль як да апошняй інстанцыі, звярталіся

канфліктуючыя бакі з мэтай абгрунтаваць сваё права на Беларусь. Як яшчэ можна было даказаць, да прыкладу, адвечную рускасць мясцовага насельніцтва, калі пры гэтым не звяртацца да гістарычных, філалагічных, этнаграфічных і іншых навуковых аргументаў? Ну а паколькі мелася на ўвазе навуковае даследаванне славянамоўнага, а значыць, славянскага насельніцтва, то, адпаведным чынам, ствараліся спрыяльныя перадумовы для зараджэння і развіцця славістыкі, няхай сабе і з выразным адценнем палітычнай і ідэйнай ангажаванасці.

Зразумела, тут было выяўлена і імкненне ператварыць гуманітарыстыку ў «служку палітыкі», сустракаліся таксама нярэдка праявы суб'ектыўнасці, тэндэнцыйнасці і нават псеўданавуковасці. Нездарма ж Янка Купала ў трагікамедыі «Тутэйшыя» вывеў на сцэну гратэскныя вобразы Усходняга вучонага і Заходняга вучонага як сімвалы крайняй ступені ідэйна-палітычнай заангажаванасці і псеўданавуковай тэндэнцыйнасці [46, с. 466—468].

Аднак наша размова не пра гэты тып паранавукоўца. Зразумела, што на фоне ідэйна-палітычнай барацьбы адбывалася станаўленне сур'ёзнай гуманітарыстыкі, прадстаўнікі якой былі адказныя перад сабой, навукай і грамадствам. І тут варта адзначыць, што паўстанне 1863—1864 гадоў спрычынілася да таго, што расійскія ўлады абвясцілі своеасаблівую «інтэлектуальную мабілізацыю» для змагання з польскім уплывам, і на гэты заклік знайшлі ў адказ станоўчы водгук ад тых публіцыстаў і навукоўцаў, якія прытрымліваліся розных варыяцый заходнерусісцкай ідэалогіі, пра што падрабязна пойдзе гаворка ніжэй. Тут заўважым толькі, што як бы мы ні ставіліся да гэтай ідэалогіі, неабходна прызнаць той факт, што асноўныя кадры, што рэпрэзентавалі беларускую славістыку другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя, рэкрутаваліся з ліку прыхільнікаў заходнерусізму.

Мы, аднак, вельмі спрасцім адказ пра перадумовы развіцця беларускай славістыкі, калі засяродзімся толькі на сацыяльна-палітычных і ідэйна-палітычных фактарах. Навука наогул, а гуманітарыстыка ў прыватнасці маюць сваю логіку развіцця, якая фактычна ніколі не з'яўляецца дакладным адбіткам

сацыяльна-палітычных працэсаў. Дадзеная логіка дзейнічае яшчэ і ў межах працэса нараджэння, зацвярджэння і змены ўласна навуковых парадыгмаў. А парадыгмы гэтыя вызначаюцца, у сваю чаргу, не толькі аб'ектыўнымі патрэбамі грамадства, але і фактарамі духоўнага паходжання, прычым апошнія маюць пэўную аўтаномію ад сацыяльна-палітычных працэсаў.

Калі весці размову пра дадзеныя фактары ў кантэксце абранай намі тэматыкі, то варта зазначыць, што беларуская славістыка як з'ява другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя сфарміравалася пад уздзеяннем розных тэндэнцый, якія, хаця былі вельмі шчыльна звязанымі паміж сабой, мелі ўсё ж рознае паходжанне.

Разглядаючы пытанне ўзнікнення і ўзаемадзеяння дадзеных тэндэнцый, спачатку неабходна хаця б у агульных словах асвятліць працэс фарміравання славістыкі як еўрапейскай і расійскай навуковай з'явы (больш падрабязны аналіз прыкметна выходзіць за межы тых задач, якія мы паставілі перад сабою ў дадзеным навуковым даследаванні).

Славістыка мела некалькі ідэйных вытокаў. Даследчыкі, якія займаюцца гісторыяй навукі, напэўна, пагодзяцца з тым, што гэтая галіна гуманітарныя аформілася ў першай палове XIX стагоддзя. Усё, што было да гэтага, можна вобразна ахарактарызаваць як «дзіцячы» перыяд яе развіцця. Выкарыстоўваючы шырокавядомую формулу выдатнага англійскага гісторыка А. Тойнбі (гістарычны выклік — адпаведны адказ), можна выказаць меркаванне, паводле якога ролю «выкліка» ў дадзеным выпадку адыгралі бурныя падзеі сацыяльна-палітычнага і духоўнага жыцця Еўропы канца XVIII — пачатку XIX стагоддзя: Вялікая французская рэвалюцыя, Напалеонаўскія войны, Венскі кангрэс і стварэнне Свяшчэннага Саюза. У гістарычнай перспектыве, для кагосьці блізкай, а для кагосьці адносна далёкасяжнай, гэтыя падзеі азначалі пачатак нацыятворчага працэсу, і дадзены працэс можна было разглядаць як своеасаблівы адказ на выклік эпохі. У пэўным сэнсе навукоўцы-славісты стваралі тэарэтычны падмурак нацыянальнай ідэі.

Зразумела, нельга зводзіць намеры першых славістаў толькі да жадання паўдзельнічаць у распрацоўцы нацыянальнай ідэі,

асобнай для кожнага славянскага народа (хаця ў XIX стагоддзі мелі значную сілу і ўнітарысцкія, панславісцкія погляды і канцэпцыі). Імі таксама валодаў і ўласна навуковы інтарэс. Ужо чэшскі навуковец Ё. Добраўскі, якога можна лічыць пачынальнікам навуковага славяназнаўства, вызначыў пералік «праблем, што стаялі перад славістыкай у XIX і XX стагоддзях і захавалі актуальнасць да нашых дзён: параўнальнае даследаванне славянскіх моў, вывучэнне стараславянскай мовы, граматычнай будовы сучасных славянскіх моў, кірыла-мефодзьеўская традыцыя (г. зн. праблема ўзнікнення славянскага пісьменства і яго далейшага развіцця)» [47, с. 458]. Забягаючы наперад, скажам, што ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя да вырашэння дадзеных навуковых праблем падключыліся і такія вядомыя беларускія славісты, як А. С. Будзіловіч і Я. Ф. Карскі.

Доўгі час галоўныя славістычныя цэнтры знаходзіліся на тэрыторыі Аўстрыйскай імперыі Габсбургаў (пазней — дуалістычнай Аўстра-Венгерскай імперыі) — у Празе і Вене. Адпаведным чынам, у гэтых гарадах склаліся вельмі аўтарытэтных навуковыя школы: да прыкладу, у Празе працавалі такія вядомыя славісты, як Ф. Л. Чэлакоўскі, Ё. Юнгман, П. Ё. Шафарык, а ў Вене, сталіцы імперыі, — не менш вядомыя славяназнаўцы В. Караджыч, Е. Б. Капітар, Ф. Міклашыч [48, с. 458].

Дарэчы, варта адзначыць, што ў даследавання беларускіх славістаў не такія ўжо і рэдкія спасылкі на працы сваіх замежных папярэднікаў, якія з'яўляліся навуковымі аўтарытэтамі для аўтараў найбольш грунтоўных работ па славяназнаўству А. С. Будзіловіча і Я. Ф. Карскага. Асаблівай павагай карысталіся Ф. Міклашыч і П. Ё. Шафарык. Мабыць, сярод пазнейшых славістаў толькі Л. Нідэрле, ды і толькі для Я. Ф. Карскага, змог параўнацца па папулярнасці з П. Ё. Шафарыкам.

Затым з'явіліся іншыя школы і напрамкі славістыкі, у тым ліку і ў Расіі. Сярод гэтых напрамкаў па прынцыпе навуковай спецыялізацыі можна адзначыць лінгвістычны, фальклорны, літаратуразнаўчы, этнаграфічны, навукова-гістарычны, археалагічны. У развіцці славістыкі спалучаліся два падыходы. З аднаго боку, па меры назапашвання ведаў, удасканалення

і ўскладнення навуковай метадалогіі даследаванняў нарасталі тэндэнцыя да іх спецыялізацыі. З іншага боку, захоўвалася тэндэнцыя, паводле якой праводзіліся міждысцыплінарныя па сваёй сутнасці даследаванні або іх вынікі, атрыманыя рознымі навукоўцамі, творча асэнсоўваліся ў абагульняючых работах. Як мы ўбачым далей, у навуковай творчасці беларускіх славістаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя праявіліся абедзве гэтыя тэндэнцыі.

Важна адзначыць, што ў Расіі развіццё славістыкі ішло поруч з афармленнем такога вядомага філасофска-гістарычнага напрамку, як славянафільства. Як ідэя-філасофская і, у пэўнай ступені, навукова-гуманітарная канцэпцыя, славянафільства шмат у чым было вынікам рускай інтэлектуальнай рэфлексіі на дасягненні класічнай нямецкай філасофіі і, часткова, нямецкай гістарычнай думкі. Для апошняй, як вядома, была характэрная тэндэнцыя недаацэньваць уклад славян у сусветную і еўрапейскую гісторыю (нагадаем у гэтай сувязі хаця б тое, што славуты філосаф Г. В. Ф. Гегель адносіў славян да «негістарычных» народаў). У пэўнай ступені своеасаблівая крыўда на германскіх інтэлектуалаў і адыграла ролю аднаго з матываў, які спрычыніўся да ўзнікнення славянафільства. Прадстаўнікі гэтай філасофскай плыні ў некаторым сэнсе бачылі сваю місію ў абароне славянства ад несправядлівых нападаў.

Праўда, вельмі хутка высветлілася, што лідары дадзенага накірунку філасофскай і навукова гуманітарнай думкі — А. С. Хамякоў, браты І. С. і К. С. Аксакавы, І. В. Кірзеўскі — маюць даволі спецыфічнае стаўленне да славянскага свету, ад імя якога яны як быццам выступалі. Галоўным тэзісам, які яны адстойвалі, быў тэзіс аб духоўнай перавазе праваслаўя над каталіцызмам і значна большай, у параўнанні з каталіцызмам, адпаведнасці праваслаўя славянскаму духу [49]. Адпаведным чынам, на праваслаўную Расію славянафілы без асаблівых сумненняў ускладалі місію лідара славянскага свету, што, дарэчы, не азначала іх схільнасці да шавінізму, паколькі ў ролі такога лідара яны бачылі ідэальную, а не рэальную Расію. Істотныя недахопы гэтай самай рэальнай Расіі яны вельмі добра ўсведамлялі.

Унутраная супярэчнасць гэтага тэарэтычнага палажэння заключалася ў тым, што славянскім народам, продкі якіх у свой час прынялі каталіцызм (палякі, чэхі, славакі, лужыцкія сорбы, харваты, славенцы), славянафільская дактрына, незалежна ад суб'ектыўнай волі яе распрацоўшчыкаў, адводзіла ролю «няправільных» славян. І хаця ў кожным канкрэтным выпадку славянафілы далёка не заўсёды актывізавалі гэтае дактрынальнае палажэнне адносна славян-католікаў і нават вельмі часта шчыра падтрымлівалі барацьбу за нацыянальнае раўнапраўе славянскіх народаў манархіі Габсбургаў, аднак, як кажуць, «праблема заставалася». Таму гісторыкі, якія ў той або іншай ступені знаходзіліся пад уплывам славянафільскіх ідэй, ахвотна падкрэслівалі факты супраціўлення славян каталіцкай, дакладней кажучы, нямецка-каталіцкай экспансіі.

Асабліва прыкметны ідэйны дыскамфорт у славянафілаў і іх паслядоўнікаў выклікала «польскае пытанне». З аднаго боку, палякі, безумоўна, з'яўляліся славянамі, да якіх з такім заміланнем ставіліся прадстаўнікі азначанай філасофскай плыні. З іншага — яны лічылі, што Польшча выступала ў адносінах да Расіі як варажыя сіла, фарпост і праваднік ідэй такога непрывабнага (у рэлігійна-ідэйным сэнсе, зразумела) для славянафілаў каталіцызму, і як канкурэнт Расіі ў барацьбе за ўплыў на землі былога Вялікага Княства Літоўскага. Прапанавалі такое рашэнне «польскага пытання», якое б задаволіла славянафілаў і было прыймальным для саміх палякаў, было амаль немагчыма.

Аднак, нягледзячы на вельмі небяспрэчныя ідэйна-тэарэтычныя пастулаты, славянафілы і навукоўцы, што знаходзіліся пад іх непасрэдным ці нават апасродкавым уплывам, унеслі значны ўклад у развіццё славяназнаўства. Можна пагадзіцца з А. Цвікевічам, які сцвярджаў: «Вывучэнне славянства было бяспрэчным дасягненнем славянафільскага руху. У гэтым сэнсе — у сэнсе вывучэння славянскіх народаў з боку іх этнаграфіі, не з боку іх нацыянальнай культуры, а ласне з пункту гледжання этнаграфічнага як паасобных этнаграфічных адзінак, славянафільства адыграла значную і дадатную ролю. У параўнанні з іншымі культурна-грамадскімі плынямі Расіі, як,

напрыклад, “западничеством”, славянафільству належыць у гэтым сэнсе, бясспрэчна, першае месца» [50].

Такая цікавасць да народнай культуры тлумачылася тым, што славянафільства таксама жывілася духам еўрапейскага рамантызму. Азначаны кірунак развіцця еўрапейскай культуры ўзнік як своеасаблівая процівага Асветніцтву з яго рацыяналізмам, часам павярхоўным і схільным да самазадоволенасці ў спалучэнні з інтэлектуальным нарцысізмам. Калі прадстаўнікі Асветніцтва аддавалі перавагу агульнаму, то рамантыкі падкрэслівалі адметнае, як у душы кожнага чалавека, так і ў кожным народзе. Ідэолагі і творцы эпохі рамантызму вельмі часта разглядалі культуру не з рацыянальных пазіцый, а як праяву «народнага духу». Няхай сабе гэты тэрмін меў выдавочна інтуітывісцкую афарбоўку, ды яшчэ з адценнем містыкі, але ж такі падыход да вызначэння сутнасці народнай культуры садзейнічаў разуменню і адчуванню яе глыбіні, багацця. Адсюль вынікала і зацікаўленасць рамантыкаў у збіранні і вывучэнні артэфактаў этнакультуры, да якіх прадстаўнікі Асветніцтва, у большасці сваёй, паставіліся б як да перажыткаў і праяў «сну розуму». І хаця славянафільства нельга зводзіць да адгалінавання і працягу рамантызму, а ў пэўных адносінах славянафілы займалі процілеглыя пазіцыі ў параўнанні з рамантыкамі (напрыклад, па пытанні суадносін індывідуальнага і калектыўнага), усё ж такі неабходна прызнаць уплыў ідэй рамантызму на дадзеную рускую філасофскую плынь.

Праўда, варта пры гэтым зазначыць, што якраз на фарміраванне ідэйнага багажу прадстаўнікоў беларускай славістыкі дадзенага перыяду у значнай ступені паўплывала позняе славянафільства, якое, паступова страціўшы свой апазіцыйны патэнцыял, усё больш і больш збліжалася з расійскім імперскім афішывізмам. І нават уплыў гэты не быў непасрэдным, а ажыццяўляўся праз пасрэдніцтва ідэалогіі заходнерусізму, якая, хаця шмат што і ўзяла ад славянафільства, аднак, мела і пэўную ідэйную аўтаномію ў адносінах да апошняга.

Ацэньваючы ўклад заходнерусістаў у славяназнаўства, неабходна звярнуць увагу на тое, што яны працягвалі традыцыі славянафільства, аднак іх нельга назваць эпігонамі. Іх безумоўна

лідар М. В. Каяловіч наўпрост падкрэсліваў сваю прыналежнасць да філасофска-гістарычных і метадалагічных прынцыпаў славянафільства, але ён, канечне ж, з'яўляўся фігурай самадастатковай.

Трэба адзначыць, што М. В. Каяловіч фактычна не прызнаваў прынцыпу аб'ектыўнасці ў гістарычнай навуцы (і, трэба так разумець, у гуманітарыстыцы наогул), аддаючы пры гэтым перавагу так званаму рускаму суб'ектывізму. Гісторык упэўнена сцвярджаў: «Я знаходзіў такі рускі суб'ектывізм, які і больш за ўсіх іншых ахоплівае фактычную частку рускай гісторыі, і лепш за іншыя асвятляе сапраўдныя і істотныя яго бакі. Такі рускі суб'ектывізм я знаходзіў і знаходжу ў сачыненнях <...> славянафілаў. Ён лепш за іншыя і ў народным, і ў навуковым сэнсе» [51, с. 36, 37]. Уплыў гэтага «рускага суб'ектывізму» выразна адчуваўся на ўсім працягу існавання заходнерусізму ў яго, так бы мовіць, «класічным» выглядзе (тут маецца на ўвазе перыяд з 60-х гадоў XIX стагоддзя да 1917 года). А паколькі, як будзе паказана ніжэй, заходнерусісцкія ідэі, у іх розных варыяцыях, падзяляліся значнай большасцю славістаў гэтага перыяду, то і славянафільскую філасофію можна разглядаць у якасці перадумовы фарміравання навуковай з'явы, якая намі вывучаецца.

Нельга, аднак, сцвярджаць, што славісты-заходнерусісты былі першымі, хто заняўся на тэрыторыі Беларусі славяназнаўчымі даследаваннямі. Згаданая вышэй эпоха рамантызму стала спрыяльнай для разгортвання ў першай палове XIX стагоддзя даследаванняў, беларусазнаўчых і славістычных па сваёй сутнасці, хаця наўрад ці самі даследчыкі гэта выразна ўсведамлялі. Сярод навукоўцаў гэтага перыяду былі людзі розных ідэйна-палітычных поглядаў і рознай культурна-цывілізацыйнай арыентацыі. Аднак усіх іх аб'ядноўвала неабходнасць усведамлення перадумоў, прычын і наступстваў кардынальнай змены геапалітычнай сітуацыі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, якая выявілася ў гібелі Рэчы Паспалітай і ў далучэнні большай часткі зямель «дзяржавы абодвух народаў» да Расійскай імперыі.

Каб ахарактарызаваць гэты перыяд развіцця беларускай славістыкі, варта было б здзейсніць асобнае даследаванне і падрыхтаваць спецыяльную працу, што не ўваходзіць у нашу задачу. Аднак хаця б пералічыць імёны вядомых сейбітаў і жніццоў на навуковай ніве першай паловы і сярэдзіны XX стагоддзя, безумоўна, мае сэнс. М. К. Баброўскі і І. М. Даніловіч, Т. Нарбут і А. Кіркор, І. Ж. Анацэвіч і І. Ярашэвіч, З. Даленга-Хадакоўскі і Я. Чачот, браты К. і Я. Тышкевічы і І. Грыгаровіч — усе яны так або інакш уносілі ўклад у станаўленне беларусазнаўства і беларускай славістыкі [52, с. 89—102].

Праўда, з іншага боку, неабходна зазначыць, што дыскусійным застаецца пытанне пра наяўнасць пераемнасці паміж творчасцю даследчыкаў першай паловы XIX — сярэдзіны XX стагоддзя і іх храналагічнымі наступнікамі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя. Усё ж такі славяназнаўцы, што праводзілі даследаванне ў перыяд, які нас найбольш цікавіць, дзейнічалі ў іншых гістарычных умовах. Яны мелі іншыя ідэйна-палітычныя і навуковыя прыярытэты, ды і славістыка ў іх час зрабіла значны крок наперад. Іх папярэднікі ў большасці сваёй належалі да ідэйнай традыцыі, якую вельмі ўмоўна можна было б назваць «ліцьвінскай». А гэтая традыцыя была фактычна перарваная пасля задушэння паўстання 1863—1864 гадоў, не атрымаўшы, у тым ліку, і навуковага працягу [53, с. 81—82]. Славісты ж наступнага пакалення прытрымліваліся ідэалогіі заходнерусізму і не надта былі ахвочыя спасылацца на навуковы досвед папярэднікаў. Ва ўсялякім разе, па нашых назіраннях, беларускія славісты другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя, гледзячы па спасылках ў тэксе сваіх работ, а таксама пазатэкставых, больш арыентаваліся на еўрапейскую і расійскую навукова-гуманітарную традыцыю ў параўнанні з мясцовай.

Аднак гэта не азначае, што навуковую творчасць гісторыкаў, філолагаў, этнографіаў, фалькларыстаў першай паловы XIX стагоддзя нельга разглядаць як перадумову далейшага развіцця славістыкі ў рэгіёне. Іх заслуга, апроча ўсяго іншага, яшчэ і ў тым, што менавіта ў іх працах вызначылася навуковая праблематыка, якая была ў цэнтры ўвагі іх наступнікаў.

Такім чынам, да сярэдзіны XIX стагоддзя склаліся асноўныя сацыяльна-палітычныя, філасофска-гнэсеалагічныя і навуковыя перадумовы для развіцця беларускай славістыкі ў наступны перыяд. Па іх параўнальным значэнні на першае месца выходзіць сітуацыя проціборства расійскага і польскага ўплыву на землях Беларусі. Дадзеная сітуацыя вымагала ад абодвух бакоў актывізацыі навукова-гуманітарнай дзейнасці, і гэтая актывізацыя аб'ектыўна спрыяла разгортванню тут адпаведных даследаванняў. Ну а паколькі пасля задушэння паўстання 1863—1864 гадоў сіла і ініцыятыва была на расійскім баку, то і беларуская славістыка на значны час, фактычна да канца XIX стагоддзя, набыла выразную прарасійскую афарбоўку. Апошні фактар знайшоў свой адбітак і ў асаблівасцях арганізацыі навуковай дзейнасці, і ў суб'ектыўных памкненнях навукоўцаў, і ў тэматыцы іх прац, і ў канцэптэптуальных высновах, што вынікалі са зместу гэтых прац, няхай сабе дадзеныя высновы і не заўсёды фармуляваліся аўтарамі работ славяназнаўчага зместу.

2.2 Уплыў заходнерусізму на беларускае славяназнаўства

Беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя, як і кожная навуковая з'ява, мела асаблівасці свайго функцыянавання, а таксама ўласцівыя ёй тэндэнцыі і напрамкі развіцця.

Калі весці размову пра асаблівасці функцыявання дадзенага навуковага феномену, то варта будзе пачаць з агляду арганізацыйных формаў яго функцыянавання.

Паўстанне 1863—1864 гадоў у Польшчы, Літве і Беларусі спрычынілася да таго, што ўладамі Расійскай імперыі была ўсвядомлена неабходнасць правядзення навуковых даследаванняў, у тым ліку даследаванняў славяназнаўчага зместу. Яны павінны былі відавочна і пераканаўча праілюстраваць асноўны тэзіс дзяржаўнай прапаганды, паводле якога «Северо-Западный край» спрадвечна і заўсёды меў рускі характар, а пэўныя рысы адрознення яго ад іншых рэгіёнаў Расіі тлумачыліся заганным

польска-каталіцкім уплывам. Дарэчы будзе адзначыць, што такі падыход адводзіў палякам месца «няправільных славян», што пад уздзеяннем сваіх правадыроў нібыта збіліся з магістральнага шляху, па якім самой гісторыяй як быццам было накіравана ісці славянству. Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што пад палякамі ў большасці выпадкаў разумелася шляхта.

Вяртаючыся да пытання пра арганізацыйныя аспекты функцыянавання беларускай славістыкі ў дадзены перыяд, неабходна звярнуць увагу на факт стварэння пад патранажам расійскіх уладаў сістэмы, якая забяспечвала правядзення навуковых даследаванняў у патрэбным гэтым уладам кірунку. Сістэма гэтая ўключала ў сябе навуковыя і педагагічныя ўстановы, органы друку і структуры, якія займаліся публікатарскай, кнігавыдавецкай дзейнасцю.

У межах дадзенай структуры і адбывалася жыццядзейнасць беларускай славістыкі. Збор і публікацыю фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, запіс беларускіх гаворак і далейшае іх апісанне ў навуковых працах, стварэнне канцэптуальных, як, дарэчы, і вузкасפעцыялізаваных прац, прапаганду навуковых дасягненняў у перыёдыцы — усё гэта забяспечвала сетка ўстаноў, якая ў 60—70-х гадах XX стагоддзя фарміравалася пад пільным кантролем афіцыйнага Пецярбурга.

Асаблівае значэнне для стварэння і папаўнення базы славістычных даследаванняў мела Рускае геаграфічнае таварыства (у 1850—1917 гадах — Імператарскае рускае геаграфічнае таварыства). Яго Паўночна-Заходні аддзел, што базаваўся ў Вільні, стаў у прынцыпе неблагім арганізатарам навуковай дзейнасці ў краі. Дарэчы будзе адзначыць, што супрацоўнікаў Рускага геаграфічнага таварыства цікавіла не толькі ўласна геаграфічная тэматыка, але і блізкароднасныя навуковыя галіны. Таму і нядзіўна, што пад асякунствам гэтай арганізацыі праводзіліся гістарычныя, археалагічныя, археаграфічныя, лінгвістычныя, фальклорна-этнаграфічныя, краязнаўчыя і, зразумела, уласна геаграфічныя даследаванні. Паколькі людзі, што супрацоўнічалі з таварыствам, у большасці сваёй не былі вузкімі спецыялістамі, то і прамежкавыя вынікі іх дзейнасці адпавядалі прынцыпу навуковай міждысцыплінарнасці.

І ўсё ж з напрамкаў дзейнасці Рускага геаграфічнага таварыства варта ў першую чаргу вылучыць садзейнічанне фальклорна-этнаграфічным экспедыцыям, у ходзе якіх быў сабраны багацейшы матэрыял. Ён стаў падмуркам беларусазнаўчых і славістычных даследаванняў, што праводзіліся як сучаснікамі, так і наступнікамі. І дагэтуль славісты рознай спецыялізацыі выкарыстоўваюць на працоўкі, якія былі зроблены удзельнікамі дадзеных экспедыцый і спецыялістамі, чымі карэспандэнтамі гэтыя ўдзельнікі былі. Характэрны факт з вобласці літаратурна-мастацкага асэнсавання гістарычнай мінуўшчыны: у вядомай аповесці Уладзіміра Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» галоўны герой, высакародны і смелы Андрэй Беларэцкі з'яўляецца этнографам і фалькларыстам, сябрам згаданага вышэй таварыства. Мабыць, гэтым самым класік гістарычнага жанру ў беларускай літаратуры хацеў падкрэсліць тую ролю, якую адыгралі рэальныя прататыпы Андрэя Беларэцкага ў тым ліку і ў абуджэнні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, хаця, дадамо ад сябе, гэтае абуджэнне і не ўваходзіла ў план большасці з іх.

Як ужо было зазначана вышэй, беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя набыла прыкметную заходнерусісцкую ідэалагічную афарбоўку. Людзі, якія, уласна кажучы, так або інакш стваралі беларускую славістыку: М. В. Каяловіч і П. В. Баброўскі, П. В. Шэйн і Е. Р. Раманаў, П. М. Жуковіч і К. В. Харламповіч, І. І. Насовіч і А. С. Будзіловіч, Я. Ф. Карскі і М. Я. Нікіфароўскі, А. П. Сапуноў і І. П. Філевіч, — усе яны з'яўляліся або распрацоўшчыкамі заходнерусісцкай ідэалогіі, або яе даволі паслядоўнымі прыхільнікамі, як, дарэчы, і многія фігуры меншага навуковага маштабу, тут не пералічаныя. Больш за тое, пэўны ўплыў заходнерусісцкіх ідэй зазналі тыя навуковыя дзеячы, якія ў цэлым стаялі на іншых пазіцыях: М. В. Доўнар-Запольскі, А. Я. Багдановіч, В. Ю. Ластоўскі і іншыя.

Што іх прыводзіла ў навуку? Калі казаць пра асоб старэйшага пакалення, параўнальна з іншымі (М. В. Каяловіч, П. В. Баброўскі, І. І. Насовіч, А. С. Будзіловіч), то яны былі або непасрэдна з сем'яў уніяцкіх і праваслаўных святароў, або

з маленства былі звязаны з адпаведным асяроддзем. Нягледзячы на тое, што пытанне пра ролю ўніяцтва ў гісторыі Беларусі з'яўлялася і з'яўляецца прадметам вострых дыскусій у навуцы і публіцыстыцы, прычым і тыя, хто, умоўна кажучы, «за ўніяцтва», і тыя, хто «супраць», прыводзяць даволі слушныя аргументы ў падтрымку сваёй пазіцыі, варта адзначыць, што, па нашых назіраннях, першыя заходнерусісты захавалі негатыўную памяць пра пэўную «другасортнасць» грэка-каталіцтва ў параўнанні з рымскім каталіцызмам — «лацінствам», па тэрміналогіі М. В. Каяловіча і яго аднадумцаў.

І сапраўды, складваецца ўстойлівае ўражанне, што ў Рэчы Паспалітай уніяцтву была адведзена роля своеасаблівай «духоўнай рэзервацыі» для плебеяў. А гэта, адпаведным чынам, выклікала пачуццё фрустрацыі і гістарычнай крыўды ў тых, хто па сваёй рэлігійна-канфесійнай прыналежнасці не мог належаць да палітычнай, эканамічнай і культурнай эліты «дзяржавы абодвух народаў», якая на працягу свайго гістарычнага развіцця ўсё больш напайнялася польскім нацыянальным зместам [54, с. 77—81]. Адсюль у навукоўцаў-заходнерусістаў старэйшага пакалення вынікала жаданне своеасабліва «адпомсціць» каталіцызму за дыскрымінацыю, рэальную ці ўяўную, узяць, так бы мовіць, ідэйны і культурны рэванш у Польшчы.

Як сістэма ідэйна-палітычных і навуковых поглядаў, заходнерусізм заўсёды меў выразную схільнасць да публіцыстычнасці і палемічнасці. Яны знаходзілі праяву і ў формах, у якіх зацікаўленай публіцы паведамляўся адпаведны матэрыял, і ў літаратурных асаблівасцях стылю прэзентацыі гэтага матэрыялу. Глумачылася гэта рэфлексійным характарам дадзенай ідэйна-палітычнай і навукова-гістарычнай плыні. Неабходнасць даказваць, абвяргаць, «абараняцца і нападаць» выклікала да жыцця імкненне славістаў-заходнерусістаў старэйшага пакалення надаваць выразна палемічную форму сваім аргументам.

Прыхільнікі заходнерусізму даволі-такі часта змяшчалі свае творы ў перыядычных выданнях, прытым не толькі і не столькі выданнях навукова-акадэмічных, колькі ў выданнях грамадска-палітычнага, а таксама праваслаўна-царкоўнага кірунку [55]. На іх старонках яны вялі бесперапынную барацьбу з паланізмам.

Для пацвярджэння сваіх пазіцый яны змяшчалі ў органах перыёдыкі працы па абранай імі тэматыцы (рэлігійна-канфесійнай, філалагічнай, этнадэмаграфічнай, краязнаўчай, гістарычнай).

Апрача задачы барацьбы з польскім уплывам, славісты-заходнерусісты вырашалі задачы асветы як расійскай, так і краёвай грамадскасці, паколькі гэтая самая грамадскасць да 60-х гадоў XIX стагоддзя мела даволі цьмяныя ўяўленні пра мінулае і сучаснасць заходніх зямель імперыі і наогул была схільная лічыць гэтыя землі польскімі.

Праўда, у большай ступені актыўнасць на старонках перыядычных выданняў была характэрна для гісторыкаў-заходнерусістаў — Міхаіла Восіпавіча Каяловіча (1828—1891) і яго вучняў, прыхільнікаў і паслядоўнікаў. Тыя, хто займаўся філалагічнымі і фальклорна-этнаграфічнымі даследаваннямі, па спецыфіцы сваёй навуковай дзейнасці мелі схільнасць да апісання тых або іншых з'яў і сістэматызацыі навуковых фактаў, што стымлівала іх палемічны імпэт.

Пра тое, што палеміка на старонках перыёдыкі часам паказвала істотныя разыходжанні паміж самімі заходнерусістамі, сведчыць пазіцыя пляменніка аднаго з заснавальнікаў беларускай славістыкі М. К. Баброўскага, вядомага гісторыка і этнадэмографа Паўла Восіпавіча Баброўскага (1832—1905), наконт этнічнай прыналежнасці насельніцтва заходняй часткі Беларусі. Навуковец катэгарычна выступіў супраць тэзіса аб прыналежнасці ўсіх католікаў гэтых абласцей да палякаў і прапанаваў для рашэння пытання этнічнай ідэнтыфікацыі насельніцтва рэгіёна выкарыстаць іншыя крытэрыі, перш-наперш, гутарковую мову (такі падыход мы цяпер ахарактарызавалі б як прымардыялісцкі) [56]. А вось М. В. Каяловіч, да прыкладу, у асцярожнай, далёкай ад катэгарычнасці форме, але ўсё ж такі выказваў нязgodу з П. В. Баброўскім, апелюючы да цеснай сувязі фактараў канфесійнага і этнацыянальнага самавызначэння насельніцтва Заходняй Беларусі [57].

У гэтай сувязі цікава будзе адзначыць, што, няхай сабе не ў яскравым выглядзе, але дыскусія, што ў пытанні этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці больш важнае: аб'ектыўныя этнаграфічныя прыкметы той або іншай супольнасці або фактар

этнанацыянальнай самаідэнтыфікацыі, — вялася і вядзецца ў сусветнай і айчыннай этналогіі ужо доўгі час, прычым з пераменным поспехам [58, с. 466—476]. Што да Беларусі, то М. В. Каяловіч і П. В. Баброўскі ўзнялі праблему, якая з іх часоў да цяперашніх дзён выклікала як вострыя навуковыя дыскусіі, так і калянавуковыя спекуляцыі і з’яўлялася рэальным фактам грамадска-палітычнага жыцця краіны.

Трэба зазначыць, што дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ стагоддзя збольшага прытрымліваліся прымардыялісцкіх поглядаў, хаця такога тэрміну тады яшчэ не было. Такім чынам, яны працягвалі традыцыю, адметным выразнікам якой быў П. В. Баброўскі. А аргументы для адстойвання погляду, паводле якога беларусы з’яўляюцца беларусамі, паколькі размаўляюць па-беларуску, маюць адметныя, у чымсьці ўласцівыя толькі ім рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры, яны бралі з прац па этнаграфіі і фалькларыстыцы, што выйшлі з-пад пяра славістаў-заходнерусістаў [59, с. 37]. Парадокс, але апошнія зусім не ставілі перад сабой задач садзейнічання беларускаму нацыянальнаму руху. Тут мы назіраем прыватны выпадак феномену, які з лёгкай рукі Г. В. Ф. Гегеля атрымаў назву «іронія гісторыі»: людскія намаганні амаль ніколі не прыводзяць да вынікаў, на якія яны былі разлічаны.

Неабходна яшчэ падкрэсліць, што барацьба з польскім уплывам на землях Беларусі, а таксама, у пэўнай ступені, Літвы і Украіны, якая так інтэнсіўна вялася заходнерусістамі, відавочна шкодзіла рэалізацыі агульнанавуковага прынцыпу аб’ектыўнасці, асабліва калі яны распрацоўвалі, з той або іншай ступенню навукова-гістарычнага паглыблення ў тэму, паланістычную праблематыку. Тут ужо не варта было чакаць ад іх нават выяўлення імкнення да ўсебаковага разгляду гістарычных сюжэтаў і фактараў.

Асабліва вылучаўся ў гэтым напрамку часопіс «Вестник Юго-Западной и Западной России», што выдаваўся спачатку ў Кіеве (1862—1864 гады), і яго працяг «Вестник Западной России», які выдаваўся ў Вільні (1864—1871 гады) [60]. Яго рэдактар К. А. Гаворскі з’яўляўся асобай даволі адыёзнай і гэткую асаблівасць надаў таксама свайму выданню. Часопіс

прэтэндаваў на ролю натхніцеля «заходнерускай справы» ў рэгіёне.

Як адзначалася даследчыкамі, барацьба супраць «пальшчызны» была для часопіса сэнсам яго існавання і вялася метадамі, надта далёкімі ад навуковай карэктнасці. Своеасаблівым дэвізам часопіса стала фраза, што ўтварылася ў выніку брутальнай і безгустоўнай пераробкі адпаведнай фразы з польскага нацыянальнага (потым і ў наш час — дзяржаўнага) гімна: «Kiedy Polska nie zginęła, niech że zginie — my tak chcemy!» («Калі Польшча не загінула, няхай загіне, бо мы так хочам!») [61].

Зразумела, такі падыход сустрэў, мякка кажучы, неразуменне з боку іншых гісторыкаў, якія прытрымліваліся больш памяркоўных пазіцый у ідэалагічным сэнсе гэтага слова, — А. М. Пыпіна, пазней У. І. Пічэты [62]. Таксама зразумела, што спецыялісту ў галіне гістарыяграфіі трэба вельмі крытычна ацэньваць працы заходнерусістаў, у якіх разглядаецца тэматыка, характэрная для даследаванняў у галіне паланістыкі, паколькі яны створаны з пазіцыі «рускага суб’ектывізму», якую так паслядоўна адстойваў М. В. Каяловіч.

Перш за ўсё, яго намаганнямі была распрацавана па-свойму цэласная канцэпцыя гісторыі Беларусі, Літвы і Украіны («Заходняй Расіі», па яго тэрміналогіі), якая мела значны славістычны кантэкст, паколькі ўтрымлівала ў сабе апеляцыі да агульнага славянскага мінулага і спадзяванні на салідарнасць і нават адзінства славян (зразумела, пад апякунствам Расіі) у будучым.

Найбольш выразна і яскрава дадзеная канцэпцыя выкладзена ў працы «Лекции по истории Западной России», што пабачыла свет у 1864 годзе [63]. Тое, што ў выдадзенай праз 20 гадоў працы «Чтения по истории Западной России» [64] выкладзена ўсё тая ж канцэпцыя, даволі пераканаўча, на наш погляд, сведчыць пра пэўны кансерватызм поглядаў і перакананняў прызнанага лідара заходнерусісцкай гістарычнай школы, а таксама пра адданасць ідэям, славянафільскім па сваёй сутнасці, якія ён успрыняў і выпрацаваў на мяжы 60—70-х гадоў XIX стагоддзя. Цікава адзначыць замену лацінскага па паходжанні слова «лекции» рускім «чтения». Гэта ўскосна таксама сведчыць пра адданасць М. В. Каяловіча ідэям славянафільства.

У прадмове да курса лекцый (чытанняў) М. В. Каяловіч зрабіў не пазбаўлены цікавасці этнаграфічны агляд, у якім параўнаў этнапсіхалагічныя асаблівасці беларусаў і ўкраінцаў, а таксама літоўцаў, прызнаючы пры гэтым наяўнасць асаблівасцей у антрапалагічным вобліку, мове, народным характары, побыце беларусаў і ўкраінцаў [65, с. 1—22]. Праўда, паколькі М. В. Каяловіч не з'яўляўся ні этнографам, ні мовознаўцам, гэтаму агляду не стае навуковай глыбіні і пераканаўчасці. Хутчэй за ўсё, тут мы маем справу са своеасаблівым дайджэстам распаўсюджаных тады поглядаў. Наогул, прафесар Пецярбургскай Духоўнай акадэміі ацэньваў чалавечы патэнцыял беларусаў ніжэй за адпаведны патэнцыял «малороссов» (ва ўсялякім разе, тут гаворка ідзе пра тыповых беларусаў і ўкраінцаў).

Зразумела, адразу ж у прадмове была заяўлена пазіцыя, паводле якой уплыў Польшчы на беларусаў прызнаваўся дрэнным, заганным [66, с. 43]. Таксама ён з адценнем скрухі адзначыў, што еўрапейская грамадскасць мала ведае пра «Западную Россию» і не разумее асаблівасцей дадзенага рэгіёну (не будзем забывацца на тое, што аўтар рыхтаваў курс лекцый напярэдадні і ў час паўстання 1863—1864 гадоў, а інсургенты, як вядома, ускладалі асаблівыя спадзяванні на Вялікабрытанію і Францыю і чакалі ад іх дапамогі). Наогул, катэгарычна выказаная думка, паводле якой рэгіён аніяк не ёсць польскім, як асноўны матыў у буйным музычным творы, праходзіць паўз усю працу гісторыка.

У М. В. Каяловіча можна сустрэць розныя меркаванні з нагоды вызначэння тэрыторыі прарадзімы славян. У «Лекцыях...» ён выказаў, са спасылкай на «Аповесць мінулых часоў», думку пра тое, што прарадзімай славян было Падунаўе, а пазней, у «Истории русского самосознания...» зазначыў сябе прыхільнікам Вісла-Карпацкай гіпотэзы [67]. Праўда, складваецца ўражанне, што дадзеная праблематыка яго не надта цікавіла, і ён папросту давяраў тагачасным навуковым аўтарытэтам, ідучы ўслед за найбольш папулярнымі ў яго часы канцэпцыямі.

М. В. Каяловіч прытрымліваўся погляду, паводле якога характэрныя асаблівасці славянскай супольнасці, што сфарміраваліся ў самы ранні перыяд, захоўваліся і ў наступныя перыяды,

дэманструючы, такім чынам, своеасаблівы «гіперпрымардыялізм». Ён настойліва звяртаў увагу сваіх чытачоў на тое, што праваслаўе адпавядала і адпавядае традыцыйнаму жыццёваму ўкладу славян, паколькі саборнасць усходняга хрысціянства арганічна дапаўняла іх адвечную абшчыннасць [68, с. 4—6]. У дадзеным выпадку назіраецца атаясамленне першапачатковых асаблівасцей славян з іх сутнасцю і не ўлічваецца факт далейшай эвалюцыі сацыяльных адносін і духоўнага жыцця. Атрымліваецца, што славянам нібыта наканавана захоўваць першапачатковыя рысы грамадскага ўкладу, па сутнасці сваёй, даволі архаічныя. У такім разе парушаецца прынцып гістарызму і робіцца праблематычным тлумачэнне фактаў, што не надта ўпісваюцца ў прапанаваную гісторыкам даволі жорсткую канцэптуальна-тэарэтычную схему.

Тэзіс аб заганнасці польскага ўплыву М. В. Каяловіч імкнўся аргументаваць даволі грунтоўна і падрабязна. Для гэтага ён спецыяльна прысвяціў гісторыі Польшчы да Крэўскай уніі 1385 года адну са сваіх лекцый [69], у якой паспрабаваў пацвердзіць гістарычнымі фактамі сваю пазіцыю.

Яго аргументы па польскай праблематыцы наступныя (у парадку іх размяшчэння ў тэксце): 1) перад заходнімі славянамі стаяла задача «абараніць сваю дзяржаўнасць і народнасць ад суседняга лаціна-германскага свету» [70]; 2) праваслаўе — «усходняе веравызнанне» — распаўсюдзілася ў IX—X стагоддзях у тым ліку і на тэрыторыю будучай Польшчы [71]; 3) нашэсце венграў раз’яднала славянскі свет, парушыла адносіны паміж паўднёвымі і заходнімі славянамі і спрыяла акаталічванню апошніх [72]; 4) прэтэнзіі палякаў на цывілізуючую ролю неабгрунтаваныя [73]; 5) ляхі, магчыма, з’яўляліся асобным племенем, што падпарадкавала астатнія польскія плямёны [74]; 6) «польская дзяржаўнасць выспела і развілася хутка, але нетрывала», паколькі грунтавалася на амаль першапачатковым рэзкім адрозненні паміж саслоўямі [75]; 7) «нямецка-лацінскі» ўплыў прывёў да панавання шляхты, а гэта, у сваю чаргу, прывяло да слабасці каралеўскай улады і гарадскога саслоўя, а таксама да афармлення інстытута «хлопства» як вельмі жорсткага польскага варыянта прыгонніцтва (дадзеная думка

рэферэнам гучыць на ўсім працягу лекцыі, ды і ў іншых месцах твораў М. В. Каяловіча) [76].

Такім чынам, М. В. Каяловіч бачыў гістарычную місію заходніх славян у супрацьстаянні Захаду, нямецкаму і каталіцкаму, і неаднойчы на старонках сваіх твораў вельмі шкадаваў, што гэтая місія не была выканана. Пытанне, а ці самі палякі ведалі, што на іх кімсьці (кім, дарэчы?) ускладзена дадзеная місія і чаму ўвогуле яны павінны выконваць нейкую задачу на працягу гісторыі, заставалася ў М. В. Каяловіча без адказу. Ён, аддаючы даніну панславісцкім настроям, абсалютызаваў кірыла-мефодзьеўскую традыцыю ў славянскіх культурах, выказваў шчырае спадзяванне на тое, што лідарства Расіі ў славянскім свеце будзе прызнана самімі славянамі [77, с. 17—20].

Больш памяркоўнымі былі пазіцыі вучняў і паслядоўнікаў М. В. Каяловіча — Платона Мікалаевіча Жуковіча (1857—1919) і Канстанціна Васільевіча Харламповіча (1870—1932). Апошні ў працы «Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь» (1914) [78] зрабіў дастаткова цікавую спробу прааналізаваць праблему міжкультурных кантактаў украінцаў і вялікарусаў, хаця ў ёй маецца інфармацыя і пра беларускі ўплыў, напрыклад, аповед, пра дзейнасць Сімяона Полацкага [79].

К. В. Харламповіч звярнуў увагу на існаванне ў XVI—XVII стагоддзях прыкметных адрозненняў паміж вялікарусамі, з аднаго боку, і ўкраінцамі, а таксама беларусамі, — з другога, і ў адпаведнасці з заходнерусісцкай гістарыяграфічнай традыцыяй тлумачыў гэта польскім уплывам на беларусаў і ўкраінцаў [80]. Прытым, на думку гісторыка, адрозненне гэтае добра ўсведамлялася жыхарамі Расійскай дзяржавы, якія, памятаючы пра падзеі «Дзімітрыяды» пачатку XVII стагоддзя не надта былі схільныя прызнаваць за сваіх перасяленцаў з усходняй часткі Рэчы Паспалітай [81].

У меншай ступені ідэалагічная ангажаванасць была ўласцівая этнографам і фалькларыстам. Збор і навуковая апрацоўка эмпірычнага матэрыялу мела для іх значэнне самадастатковай задачы, хаця яны і выказвалі раз-пораз прыхільнасць да заходнерусісцкай ідэалогіі. У гэтым сэнсе характэрнай постаццю з'яўляўся Мікалай Якаўлевіч Нікіфароўскі (1845—1910), які

ўвайшоў у гісторыю беларусазнаўства перш за ўсё як навуковец-практык, збіральнік фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, і нямала зрабіў для вывучэння духоўнай матэрыяльнай культуры беларусаў. Ён у працы «Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии: описание предметов обиходности (этнографические данные)» [82] грунтоўна і вельмі падрабязна апісаў нацыянальную кухню, вопратку, абутак, жыллё, гаспадарчыя пабудовы, гаспадарчыя і побытавыя прадметы беларусаў. У дадзеным кантэксце недарэчна б гучалі нараканні на згубны ўплыў «пальшчызны» і настойлівыя заклікі змагацца за «рускую справу» на Віцебшчыне.

Навукоўцы-славісты наступнага пакалення, пік творчай актыўнасці якіх прыйшоўся на мяжу XIX—XX стагоддзяў, хаця ў большасці сваёй і выяўлялі прыхільнасць да ідэй заходне-русізму, былі менш схільныя разглядаць сваю навуковую дзейнасць у якасці сродка ідэйна-палітычнай барацьбы. Асабліва гэтае выказванне будзе справядлівым у адносінах да Е. Р. Раманава, які зарэкамендаваў сябе ў якасці лідара беларускай фалькларыстыкі і этнаграфіі мяжы стагоддзяў, і Я. Ф. Карскага, які праславіўся, у першую чаргу, сваімі філалагічнымі працамі. Менавіта ён у найбольшай ступені спрычыніўся да таго, каб беларусазнаўства перайшло ад стадыі збірання і сістэматызацыі эмпірычнага матэрыялу да стадыі тэарэтычнага абагульнення і стварэння абгрунтаваных навуковых канцэпцый. Са з'яўленнем такога фундаментальнага твора Я. Ф. Карскага, як «Белорусы», адбылася прыкметная падзея ў гісторыі еўрапейскай і сусветнай славістыкі: беларусазнаўства (беларусістыка, альбарутэніка) стала паўнапраўнай галіной славяназнаўства.

3 БЕЛАРУСКАЯ СЛАВІСТЫКА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XIX — ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ: АСОБЫ І ЦЭІ

3.1 І. І. Насовіч

Іван Іванавіч Насовіч (1788—1877) — знакаміты беларускі фалькларыст, мовазнаўца і этнограф. Ён пражыў доўгае жыццё, насычанае падзеямі і здзяйсненнямі. Цікава адзначыць, што навуковы дар адкрыўся ў ім даволі позна, калі яму было ўжо каля 60 гадоў. І застаецца толькі здзіўляцца таму, як чалавек у сталым узросце знайшоў ў сабе жаданне і сілы плённа папрацаваць на ніве навукі, перш за ўсё беларусазнаўства.

Вялікае значэнне для развіцця беларусістыкі мела выданне ў 1870 годзе капітальнага для свайго часу «Словаря белорусского наречия» [83]. У ім І. І. Насовіч сабраў беларускія лексемы, што ўжываліся ў розных гаворках. Слоўнік з'яўляецца фактычна тлумачальным. Аўтар тут паклапаціўся і пра навуковасць, і пра тое, каб беларускія словы былі зразумелыя для рускамоўнага чытача. Гэтага ён дасягнуў, даючы пераклад кожнага слова і прыводзячы прыклад фразы, у якой дадзеная лексема гучыць натуральна. Прытым асноўны акцэнт быў зроблены на выяўленне таго лексічнага пласта, што вызначае адметнасць беларускай мовы, словы якога не маюць адпаведнікаў у рускай мове ці маюць няпоўную адпаведнасць. Улічаны ў слоўніку з'явы лексічнай шматзначнасці і аманіміі (да прыкладу, словы «амбітны», «апараты», «аргумент» [84]).

Да недахопаў слоўніка трэба аднесці тое, што аўтар быў неспяждоўны ў адлюстраванні фанетычных асаблівасцей беларускай мовы. Адны з іх, як, напрыклад, пераход мяккіх дэнтальных выбухных гукаў у фрыкатыўныя (з'явы «дзекання» і «цекання»), прадстаўлены ў навуковым выданні досыць адэкватна, іншыя, як беларускае «аканне» — амаль не ўлічаны.

Нягледзячы на гэта, публікацыя слоўніка адыграла важную ролю ў развіцці беларусазнаўства. Сённяшні чытач, калі б яму давялося хаця б павярхоўна азнаёміцца са зместам слоўніка,

мабыць са здзіўленнем даведаўся б, колькі слоў, потым зніклых з ужывання, было ў беларускай мове сярэдзіны XIX стагоддзя. Фіксацыя і, адпаведным чынам, захаванне для нашчадкаў гэтага лексічнага пласта — безумоўная заслуга І. І. Насовіча. Наступныя даследчыкі, карыстаючыся матэрыяламі, сабранымі і сістэматызаванымі навукоўцам, мелі магчымасць плённа папрацаваць у галіне кампаратывістыкі (дыялекталогіі, лексікалогіі, лексікаграфіі, арэальнай лінгвістыкі, даследаванняў дзеяння законаў развіцця мовы і значэння міжмоўных кантактаў, у першую чаргу кантактаў паміж славянскімі мовамі).

Як і шмат хто з тагачасных даследчыкаў, І. І. Насовіч меў досыць разнастайныя навуковыя схільнасці і інтарэсы. Ён займаўся рэлігійнай гісторыяй і перакладамі кніг Старога Запавета на рускую мову, склаў слоўнік беларускай мовы, нястомна збіраў, сістэматызаваў і публікаваў творы беларускага фальклору. Пры гэтым навуковец цесна супрацоўнічаў з Рускім імператарскім геаграфічным таварыствам як з адной з асноўных арганізацый, што найбольш актыўна праводзіла даследаванні на тэрыторыі Беларусі. Наступныя пакаленні беларусазнаўцаў шмат у чым ішлі па шляхах, прабітых слынным ураджэнцам Магілёўшчыны.

Адна з першых навуковых прац І. І. Насовіча была прысвечана беларускім прыказкам і прымаўкам («Белорусские пословицы и поговорки», Санкт-Петербург, 1852) [85]. Невялікая па аб'ёме, яна, аднак, утрымлівае як папулярныя прыказкі і прымаўкі, так і менш вядомыя. Верны свайму прынцыпу тлумачыць для рускамоўнага чытача семантыку пярлін народнай мудрасці, І. І. Насовіч гэта і робіць на старонках дадзенага выдання.

На працягу наступных 20 гадоў даследчык збіраў матэрыялы для значна больш грунтоўнага «Сборника белорусских пословиц» (Санкт-Петербург, 1874) [86]. Пра навуковую грунтоўнасць працы і валоданне аўтарам метадыкай навуковых даследаванняў сведчыць структура гэтай працы. Пачынаецца работа прадмовай, у якой даследчык высока ацаніў трапнасць і дасціпнасць беларускіх прыказак. У дадзенай прадмове ўвага чытача звернута яшчэ і на асаблівасці беларускага вымаўлення, а таксама перадачы яго на пісьме, што, дарэчы, не было зроблена

ў слоўніку 1870 года выдання. Як і ў рабоце, што пабачыла свет у 1852 годзе, прыказкі згрупаваны ў алфавітным парадку, каля кожнай з іх змешчана аўтарскае тлумачэнне яе зместу.

Заўважым ад сябе, што ў працы, апублікаванай у 1874 годзе, І. І. Насовіч выкарыстоўваў тэрмін «прыказкі» («пословицы») як у адносінах да ўласна прыказак, так і ў адносінах да прымавак і іншых лаканічных устоўлівых выказаў, якімі так багата народная творчасць. У якасці своеасаблівага дапаўнення да прыказак (як ужо адзначалася, у шырокім сэнсе гэтага слова, у якім яно цяпер не ўжываецца), у працу ўключаны беларускія загадкі, зразумела, з тлумачэннямі-адгадкамі [87]. Завяршае работу лексічны ўказальнік, які ўтрымлівае пераклады беларускіх слоў на рускую мову (і тых, якія трывала увайшлі ў беларускую мову, і тых, якія засталіся дыялектызмамі). Усё гэта, акрамя навуковага, мела таксама практычна-асветніцкае значэнне, паколькі любы зацікаўлены чытач мог скласці трывалае уяўленне пра асаблівасці разгледжаных І. І. Насовічам формаў беларускага фальклору і пазнаёміцца з духоўным светам беларусаў, у пэўным сэнсе слова адкрыць для сябе Беларусь.

Як збіральнік, сістэматызатар і даследчык беларускай народнай творчасці, І. І. Насовіч заўсёды захоўваў і падкрэсліваў павагу да простага люду, які, уласна кажучы, і выяўляў сваю душу ў песнях, прыказках, прымаўках, загадках і іншых этнакультурных артэфактах. Вось як ён характарызаваў прыказкі — жанр фальклору, у якім этнічны менталітэт і характар, а таксама сістэма духоўных каштоўнасцей выявіліся ў лаканічна-вобразным выглядзе: «Беларускія прыказкі ў размове простых людзей складаюць прыгажосць маўлення і моцна дзейнічаюць на суразмоўцаў. Паміж простых людзей ёсць шмат такіх адораных, якія на ўсялякую падзею, на ўсялякі выпадак, вясёлы, спрэчны, сумны — раптам прыводзяць дарэчную прыказку, як быццам яны наўмысна вывучалі іх, таксама як і тыя, хто вывучае лацінскую мову, засвойваюць на памяць выслоўі Катона» (у арыгінале — «дистихи Катонovy»). Маецца на ўвазе вядомы старажытнарымскі грамадска-палітычны дзеяч, мараліст і пісьменнік Марк Порцый Катон Старэйшы. Заўв. аўт. — *А. Л.*) [88]. Заўважым ад сябе, што І. І. Насовіч выкарыстоўваў тэрмін

«прыказкі» («пословицы») як у адносінах да ўласна прыказак, так і ў адносінах да прымавак і іншых лаканічных устойлівых выразаў, якімі так багата народная творчасць.

Цікавай з'яўляецца заўвага І. І. Насовіча наконт ужывання беларускіх прыказак прадстаўнікамі розных, фактычна ўсіх станаў-аслоўяў тагачаснага беларускага грамадства. Фалькларыст адзначаў таксама, што ў некаторых прыказках захоўваецца памяць пра даўнія гістарычныя падзеі [89].

Якім жа чынам навуковая творчасць І. І. Насовіча паўплывала на развіццё славістыкі? Зразумела, навукоўца нельга назваць тэарэтыкам, які б распрацоўваў навуковыя канцэпцыі, што маглі б вызначаць парадзгмы развіцця славяназнаўства. Затое ён рупліва папрацаваў для таго, каб забяспечыць славістыку неацэнным эмпірычным матэрыялам.

3.2 П. В. Шэйн

Павел Васільевіч Шэйн (1826—1900) — чалавек з нялёгкай і складанай доляй. Выхадзец з яўрэйскай купецкай сям'і, вельмі хваравіты з дзяцінства, ён значную частку жыцця правёў у духоўных пошуках самога сябе.

Сваё сапраўднае пакліканне П. В. Шэйн знайшоў не адразу. У 50-х гадах XIX стагоддзя ён пачаў займацца тым родам дзейнасці, які яго захапіў і прынёс яму вядомасць, — збіраннем вуснай народнай творчасці, вывучэннем побыту народа і, адпаведна, апрацоўкай, сістэматызацыяй і выданнем фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў. Яго нястомнасці ў гэтай справе можна па-добраму паазайздросціць. Пры гэтым фалькларысту і этнографу даводзілася ўсё жыццё прымаць пад увагу фактар слабога здароўя і лічыцца з ім. А гэты фактар час ад часу вельмі істотна карэктаваў у негатыўным сэнсе творчыя планы навукоўца [90, с. III—IV].

У час сваіх падарожжаў, часта вымушаных, выкліканых рознымі абставінамі жыцця, П. В. Шэйн збіраў артэфакты розных формаў фальклору. Яго цікавілі «казкі, анекдоты, легенды, паданні, успаміны, прыказкі, загадкі, прывітанні, пажаданні,

бажба, праклёны, лаянка, замовы, духоўныя вершы і іншае» [91, тыт. л.]. Але найбольшую вядомасць ён набыў, збіраючы і публікуючы народныя песні.

Важна адзначыць, што П. В. Шэйн разумеў сувязь паміж фальклорнымі і этнаграфічнымі матэрыяламі, а таксама неабходнасць навуковага вывучэння гэтай сувязі. Пра гэта таксама сведчаць назвы і падзагалюкі яго прац [92]. Такі падыход быў апраўданым, між іншым, і ў кантэксце развіцця славістыкі, паколькі даваў магчымасць даследаваць народную культуру славянскіх народаў як нейкае цэлае, звязанае своеасаблівай «логікай», якая фактычна не дапускала існавання ў этнакультуры бясэнасаваых структурных блокаў, выпадковых формаў і праяў.

У адрозненне ад большай часткі фалькларыстаў і этнографістаў, якія з'яўляліся ўраджэнцамі Беларусі, П. В. Шэйн займаўся зборам не толькі беларускай народнай творчасці. Можна сказаць, што ён чаргаваў і ўзаемадапаўняў працу на ніве вялікарускага фальклору з вывучэннем вуснай народнай творчасці беларусаў. Гэта давала магчымасць параўноўваць тыя або іншыя формы фальклору двух народаў. Праўда, варта адзначыць, што сам П. В. Шэйн такога параўнання не праводзіў. Ды і, відавочна, не ставіў ён перад сабой задачы нейкага тэарэтычнага абагульнення інфармацыі, якая вынікае з карпатліва сабраных ім матэрыялаў. Аднак згаданае крыху вышэй параўнанне маглі правесці і праводзілі даследчыкі наступных пакаленняў, карыстаючыся пры гэтым той неацэннай скарбонкай фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, над стварэннем якой большую частку свайго даволі працяглага жыцця працаваў П. В. Шэйн.

Даследчык аддаваў перавагу вельмі грунтоўным публікацыям. Дастаткова звярнуць увагу на колькасць старонак у асноўных выданнях, падрыхтаваных П. В. Шэйнам, каб пераканацца ў гэтым. Першым з такіх выданняў стаў збор «Русские народные песни», апублікаваны ў Маскве ў 1870 годзе [93]. У прадмове П. В. Шэйн выказаў шэраг думак, якія дазваляюць зразумець і матывы яго дзейнасці, і тое значэнне, якое надаваў даследчык вывучэнню песеннай творчасці, і прынцыпы сістэматызацыі сабранага матэрыялу, якіх ён прытрымліваўся. «Усюды я стараўся збліжацца з народамі, прыслухоўвацца

да яго жывой, своеасаблівай гаворкі, карыстацца ўсялякім зручным выпадкам для папаўнення свайго збора», — адзначаў навуковец [94]. Ён заклікаў даследчыкаў не пагарджаць песняй, «нават не займальнай па змесце», паколькі «чыста народная песня», нават калі яна храналагічна не адносіцца да сівай даўніны («не древняга склада», па тэрміналогіі аўтара), усё роўна «знаёміць нас, і вельмі блізка, са многімі бакамі побыту рускага чалавека, з яго вераваннямі і гэтак далей, і ва ўсялякім выпадку, з невычарпальным багаццем мовы, якім ён так творча ўмее карыстацца» [95].

Тут яшчэ варта дадаць, што калі песня і не выглядае архаічнай на першы погляд, то ў яе тэксце могуць знайсці адбітак водгукі далёкай мінуўшчыны. Напрыклад, назва ракі Дунай сустракаецца ва ўсходніх славян у песнях вясельнага комплексу, аднак само ўжыванне гэтага тапоніму можа сведчыць пра той перыяд, калі раннія славяне выйшлі на берагі гэтай ракі і рассяліліся там [96]. З гэтага вынікае неабходнасць збірання песень, паколькі яны могуць быць выкарыстаны ў якасці гістарычных крыніц фальклорнага паходжання.

П. В. Шэйн прапанаваў чытачам класіфікацыю песень па жанрах, падзяліўшы песні на дзіцячыя, карагодныя, бяседныя, вясельныя, салдацкія, рэкруцкія, духоўныя і г. д., і да т. п. [97]. Такая класіфікацыя давала магчымасць даследчыкам ацаніць багацце песеннай творчасці рускага народа, параўнаць розныя песенныя жанры і тэмы і на аснове гэтага параўнання нават паразважаць пра асаблівасці рускага характару, «загадкавай рускай душы». Зразумела, што дадзены матэрыял мог быць выкарыстаны і выкарыстоўваўся ў мэтах параўнання духоўнай культуры рускага народа з духоўнай культурай іншых славянскіх народаў. А паколькі ў песнях, як, дарэчы, і ў іншых відах народнай творчасці, знайшлі выяўленне характэрных асаблівасці жывой народнай мовы, прытым мовы паэтычнай, то матэрыял, які збіраў П. В. Шэйн, даваў неабходную інфармацыю філолагам.

Як дадатак да выдання 1870 года выглядае публікацыя 1877 года: «Русские народные песни, собранные П. В. Шейном» (кніга выйшла з друку таксама ў Маскве) [98]. У выданні

1877 года змешчаны песні, якія маюць свае карані ў старажытнарускім эпасе (гэтыя творы сам П. В. Шэйн характарызаваў словазлучэннем «песни былевые»). Іх нельга назваць былінамі ў строгім і дакладным сэнсе гэтага слова, хутчэй за ўсё іх можна ахарактарызаваць як песні па матывах былін. Аднак і ў такім выглядзе яны вельмі важныя для вывучэння эпічнай традыцыі рускага народа, якая ў пэўных момантах узыходзіць да агульнаславянскай традыцыі.

Вялікую цікавасць для фалькларыстаў і гісторыкаў, асабліва для тых з іх, хто вывучае нацыянальна-гістарычную самасвядомасць (у дадзеным выпадку — самасвядомасць рускага народа), маюць гістарычныя песні, таксама змешчаныя ў рабоце 1877 года выдання. «Часы татаршчыны» і казанскі паход Івана IV, прыгоды Сцяпана Разіна і Емяльяна Пугачова, а таксама іншыя сюжэты знайшлі адлюстраванне ў гэтай публікацыі.

Да сістэматызацыі вялікарускага фальклору, якая мела выўленне ў капітальных працах, П. В. Шэйн звярнуўся ў самым канцы свайго жыцця, калі падрыхтаваў выданне пад назвай «Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п.» [99]. Першы выпуск гэтага выдання выйшаў у 1898-м, а другі — неўзабаве пасля смерці збіральніка, у 1900 годзе.

Шмат у чым гэтая праца з’явілася вынікам навуковых даследаванняў П. В. Шэйна ў галіне вялікарускага фальклору. Паколькі ранейшыя, падрыхтаваныя П. В. Шэйнам публікацыі да канца XIX стагоддзя паспелі ўжо стаць бібліяграфічнай рэдкасцю, то ў працы «Великорус в своих песнях...» выкарыстаны матэрыял, які быў сабраны аўтарам у 50-х гадах XIX стагоддзя. Зразумела, навуковец не абмяжоўваўся гэтым матэрыялам, а значна яго дапоўніў. Таксама варта адзначыць, што ў дадзеным зборніку ён выступіў не толькі ў якасці збіральніка фальклору, але і яго сістэматызатара. Адпаведным чынам, П. В. Шэйн выкарыстаў пры складанні зборніка не толькі матэрыялы, сабраныя ім асабіста, але і матэрыялы яго калег, якімі яны падзяліліся, давяраючы навуковай кваліфікацыі і добрапрыстойнасці П. В. Шэйна, а ён, у сваю чаргу, падкрэсліў, што яго карэспандэнты заслугоўваюць абсалютнага даверу, выказаў ім сваю шчырую падзяку у прадмове да выдання [100].

Каштоўнай з'яўляецца аўтарская інфармацыя, паводле якой П. В. Шэйна актыўна супрацоўнічаў з «этнаграфічнымі аддзяленнямі Імператарскіх таварыстваў: Рускага Геаграфічнага і Аматараў Прыродазнаўства, Антрапалогіі і Этнаграфіі», якія падзяліліся сваімі матэрыяламі з навукоўцам [101].

Калі звярнуць увагу на рэгіёны, у якіх самім П. В. Шэйнам і іншымі фалькларыстамі былі сабраны песні розных відаў і жанраў, то варта пагадзіцца з тым, што ў зборніку знайшла сваё адлюстраванне песенная творчасць насельніцтва еўрапейскай часткі арэала жыхарства вялікарускага этнасу, хіба што за выключэннем крайніх паўночных і крайніх паўднёвых яго абласцей. Такі ахоп тэрыторыі рабіў своеасабліваю «песенную выбарку» даволі рэпрэзентатыўнай і дазваляў даследчыкам зрабіць абагульняючыя высновы адносна дадзенай праявы духоўнай культуры рускага народа. А гэта, у сваю чаргу, адкрывала магчымасці для супастаўлення песеннай творчасці вялікарусаў з адпаведнай творчасцю славянскіх народаў, перш за ўсё ўсходнеславянскіх.

У дадзеным выданні знайшлі сваё ўвасабленне тыя ж метадычныя прынцыпы, што і ў ранейшых. У прадмове навуковец даволі пераканаўча растлумачыў свае метадычныя прынцыпы, якіх ён прытрымліваўся ў ходзе складання асобных раздзелаў работы, пры гэтым звярнуўшы ўвагу чытача на ўмоўнасць класіфікацыі, якую эмпірычным шляхам распрацаваў аўтар-складальнік [102]. Цікавай, да прыкладу, з'яўляецца яго заўвага наконт таго, што значная частка песень, якія раней былі аднесены да дзіцячых, на самой справе выконвае або выконвала раней ролю сатырычных прыпевак, сэнс якіх паступова забыўся, страціўся, і гэта прывяло да таго, што іх пачалі спяваць дзеці або іх сталі спяваць для дзяцей [103]. Дарэчы, думка пра тое, што ў дзіцячых песнях нейкім чынам адлюстраваны рэаліі аддаленых гістарычных перыядаў, у тым ліку тых, калі яшчэ актуальнымі артэфактамі былі славянскія старажытнасці, разпораз выказваецца ў славістыцы [104].

Трэба наогул адзначыць вельмі адказны падыход навукоўца да класіфікацыі песеннай творчасці. Можна заўважыць, што дадзеная класіфікацыя мае, прынамсі, двухузроўневую будову,

хаця не ва ўсіх момантах бяспрэчную [105]. Гэта, апрача ўсяго іншага, дазваляла даследчыкам, якія працавалі з сабраным П. В. Шэйнам матэрыялам, арыентавацца ў назапашаных аўтарам навуковых скарбах.

Хаця П. В. Шэйн з'яўляўся ўраджэнцам Магілёва, беларускай фальклорна-этнаграфічнай тэматыкай ён зацікавіўся не адразу пасля пачатку навуковай дзейнасці. Толькі з 60-х гадоў XIX стагоддзя ён пачаў збор і сістэматызацыю беларускіх матэрыялаў. Пры гэтым, як сам навуковец прызнаваўся, што ў Беларусь (дакладней кажучы, у Віцебск) ён прыехаў «не будучы знаёмым ні з жывой беларускай гаворкаю, ні з літаратурай беларускай этнаграфіі, ні з польскай мовай, азбукай якой былі выдадзены даволі самавітыя зборнікі беларускіх песень» [106]. Аднак недахоп ведаў ён у першым часе паспяхова кампенсаваў выключнай працавітасцю і творчай энергіяй, пры гэтым пераадольваючы жыццёвыя нягоды ў выглядзе гарадскіх пажараў у Віцебску (у час якіх, дарэчы, гінулі, быць можа, беззваротна, ужо сабраныя фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы) і перыядычнай змены месца жыхарства [107], а потым паступова выпраўляў хібы сваёй навуковай падрыхтоўкі.

Не дзіва, што і ў Беларусі яго першапачаткова зацікавілі народныя песні — прадмет яго асаблівай увагі і фальклорна-этнаграфічнай спецыялізацыі. Гэтая зацікаўленасць знайшла свой адбітак у пецярубургскім выданні 1874 года «Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний» [108]. Нягледзячы на тое, што назва абяцае чытачу знаёмства з рознымі праявамі беларускай этнакультуры, усё ж такі і тут асноўны акцэнт быў зроблены на песні: хрэсьбінныя, калыханкі, дзіцячыя, калядныя, масленічныя, валачобныя, талочныя (ад слова «талака», у аўтара — «толочанские»), траецкія, купальскія, пятроўскія (што пяюцца напярэдадні свята апосталаў Пятра і Паўла; у аўтара — «петровочные»), жніўныя (зажыначныя, дажыначныя і іншыя, да іх падобныя), бяседныя, вясельныя, хаўтурныя, салдацкія, рэкруцкія, духоўныя і іншыя [109].

Ужо гэты пералік адно толькі жанраў беларускай народнай паэтычна-песеннай творчасці сведчыць пра тое, што аўтар-

складальнік імкнуўся ахапіць увагай фактычна ўсе формы і праявы дадзенай творчай дзейнасці. Для даследчыкаў працэсаў станаўлення беларускай нацыянальнай ідэі і фарміравання беларускай нацыі цікавасць можа ўяўляць вось які аспект. Вядома, што П. В. Шэйн, нягледзячы на сваё яўрэйскае паходжанне, відавочна знаходзіўся пад уплывам славянафільства і ў цэлым падзяляў асноўныя пастулаты заходне-русісцкай ідэалогіі. Нездарма ён неаднакроць выказваў удзячнасць і пачуццё павагі да аднаго з галоўных натхняльнікаў русіфікацыі Беларусі І. П. Карнілава [110]. Аднак парадасальным чынам, насуперак суб'ектыўнаму жаданню і самага Паўла Васільевіча, і яго аднадумцаў, матэрыял, сабраны імі, даволі часта мог быць выкарыстаны зусім не ў духу захавання і ўмацавання рускага ўплыву ў Беларусі і на прылеглых да яе тэрыторыях. Удумлівы даследчык проста мог параўнаць жанравае багацце беларускіх і рускіх песень і зрабіць з гэтага параўнання выснову пра значнае непадабенства беларускай і рускай песеннай творчасці. Думаецца, для рускага чытача патрэбна было тлумачэнне, што такое, да прыкладу, «валачобныя песні» і чым яны, скажам, адрозніваюцца ад калядных ці купальскіх.

Да гонару даследчыка, ён, як мог, імкнуўся растлумачыць сваім чытачам спецыфіку беларускай фальклорнай спадчыны. Па-першае, у выданні было змешчана «тлумачэнне незразумелых слоў, якія сустракаюцца ў зборніку» (меліся на ўвазе словы, для якіх няма аднакарэнных семантычных адпаведнікаў у рускай мове) з каментарыямі асобных выпадкаў ужывання гэтых слоў [111]. Па-другое, зборнік утрымлівае заўвагі адносна саміх тэкстаў песень, пры гэтым асабліва ўвага была ўдзелена жніўным песням [112]. Па-трэцяе, аўтар, наколькі дазваляў фармат выдання і ўзровень яго ўласнай філалагічнай падрыхтоўкі, пазнаёміў чытача з фанетычнымі і граматычнымі асаблівасцямі беларускай мовы (ва ўсялякім разе, тых беларускіх гаворак, з якімі даследчык меў справу, калі збіраў фальклорна-этнаграфічны матэрыял) [113]. З пазіцый навукова-метадалагічнага пурызму можна, канечне ж, заўважыць пэўныя недахопы ў канкрэтных высновах аўтара і з чымсьці не пагадзіцца, але не будзем забывацца на тое, што ў беларусазнаўстве

амаль да канца XIX стагоддзя пераважаў эмпірычны падыход, і даследчыкі набывалі веды часта метадам «прабаў і памылак», ідучы, бывала, навобмацак да ісціны. Судзячы іх занадта строгім судом, мы сур'ёзна паграшылі б супраць прынцыпу гістарызму, які патрабуе ад даследчыкаў у галіне гісторыі навукі ўстрымлівацца ад залішне катэгарычных высноў з нагоды дзейнасці сваіх папярэднікаў.

Наступны (і апошні) раз да грунтоўнай сістэматызацыі фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу, назапашанага у час навуковых даследаванняў беларускай этнічнай супольнасці, П. В. Шэйн звярнуўся ў другой палове 80-х — пачатку 90-х гадоў XIX стагоддзя, калі ў Санкт-Пецярбургу пабачылі свет яго двухтомныя «Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края» (1887 і 1893 гады выдання), якія характарызаваліся багаццем сабранай інфармацыі і ўласцівай для аўтара-скаладальніка грунтоўнасцю [114].

Наўмысна ці не, але самой назвай твора навуковец падкрэсліваў дзве рэчы. Па-першае, сам факт ужывання слова «матэрыялы» нібыта звяртаў увагу на тое, што назапашаная інфармацыя мае патрэбу ў тэарэтычным асэнсаванні, з'яўляючыся, такім чынам, своеасаблівай «сыравінай» для далейшай навуковай апрацоўкі. Па-другое, у дадзеным выпадку відавочна выяўляліся заходнерусісцкія сімпатыі аўтара, а таксама адпаведнасць яго пазіцыі расійскаму імперскаму афіцыёзу. Праўда, заглавак першай часткі работы меў назву «Бытовая и семейная жизнь белоруса в обрядах и песнях». Тут, як і ў многіх іншых выпадках, мы маем справу са своеасаблівай дваістасцю самасвядомасці прадстаўнікоў заходнерусізму ў грамадска-палітычнай думцы і ў гістарыяграфіі: з аднаго боку, яны шмат і зайзята працавалі над укараненнем у Беларусі «русских начал», з другога — па-свойму цанілі і шанавалі мясцовую этнаграфічную спадчыну, якую яны, дарэчы, успрымалі ў якасці доказы жыццяздольнасці «рускага духу», які выстаяў пад гнётам «пальшчызны» [115].

У адрозненне ад працы 1874 года, у першым томе дадзенага твора зменены парадак кампанавання тэкстаў. Спачатку даецца этнаграфічнае апісанне нейкага дзеяння, як яго побытавага, так

і абрадавага бакоў, прытым у гэтае апісанне ўключаюцца, калі трэба, і адпаведныя гульні, і прымхі з забабонамі, а потым змяшчаюцца паэтычна-песенныя тэксты, якія нібыта ілюструюць падзею з жыцця простага беларуса і часта з'яўляюцца часткай адпаведнага рытуала. Напрыклад, у такім парадку пададзены матэрыял, які раскрывае асаблівасці радзінна-хрэсьбіннай абраднасці беларусаў [116]. Такі падыход сведчыць пра тое, што П. В. Шэйна з цягам часу ўдасканальваў сваё майстэрства навукоўца і ад збірання фальклорна-этнаграфічных артэфактаў паступова пераходзіў да іх аналізу, разглядаючы пры гэтым народную культуру ў комплексе.

Важна адзначыць, што ў рабоце сабраны матэрыялы з розных мясцін Беларусі і нават з тэрыторый, што знаходзяцца за яе этнаграфічнымі межамі (напрыклад, з Курляндскай губерні) [117]. Асабліва «пашанцавала» ў гэтых адносінах Слонімскаму і Слуцкаму паведам, а таксама Навагрудку, якія былі прадстаўлены найбольшай колькасцю матэрыялаў. Такая своеасабліва «тэрытарыяльная збалансаванасць» таксама з'яўляецца плюсам дадзенай навуковай працы, паколькі дазваляе пазбегнуць рэгіянальных ухілаў і сфарміраваць уяўленне пра фальклор усёй Беларусі.

Гэтак жа шырока прадстаўлена Беларусь і ў другім томе работы [118]. У ім сабраны, так бы мовіць, праявічныя віды, жанры і творы беларускага фальклору, аднак прысутнічаюць і творы паэтычнай формы, напрыклад, духоўныя вершы і вершаваныя малітвы [119]. Такім чынам, П. В. Шэйна яшчэ раз паказаў імкненне да комплекснага вывучэння фальклорна-этнаграфічнай спадчыны Беларусі. Гэтае імкненне ён рэалізаваў у заўвагах і дапаўненнях да асноўнага тэксту зборніка [120]. У кантэксце абранай намі тэматыкі цікавымі і ў цэлым удалымі выглядаюць спробы П. В. Шэйна правесці паралелі паміж беларускім фальклорам і вуснай народнай творчасцю іншых славянскіх народаў, ды і не толькі славянскіх, а таксама разгледзець некаторыя аспекты міжкультурнай камунікацыі (міжэтнічнай, міжканфесійнай), якая, у пэўнай ступені, абумовіла тыя або іншыя асаблівасці вуснай народнай творчасці беларусаў.

Наогул, па багацці сабранага матэрыяла, у якім адлюстравана традыцыйная духоўная, а ў пэўнай ступені і матэрыяльная культура беларусаў, на той час зборнікі, падрыхтаваныя П. В. Шэйнам, не мелі сабе роўных. Хіба што Е. Р. Раманаў, які ў 80-х гадах XIX стагоддзя па сутнасці толькі пачынаў сваю навуковую дзейнасць, потым пераўзышоў у гэтых адносінах П. В. Шэйна.

Матэрыялы, у якіх сістэматызавана праявілася фальклорная спадчына беларусаў, маюць цікавасць нават для чытачоў, якія не ставяць перад сабой навуковых мэтаў. Светаўспрыманне традыцыйнага беларуса, яго сістэма каштоўнасцей, вызначаныя дадзенай сістэмай уяўленні пра дабро і зло, пра абавязковае, дазволенае і забароненае, асабліва ў яго гуманізму, у пэўнай ступені, педагогічныя прынцыпы, успаміны, няхай вельмі невыразныя, пра некаторыя гістарычныя падзеі — усё гэта знайшло сваё месца ў другім томе «Матэрыялаў...».

Зразумела, дадзеная інфармацыя, асабліва пасля яе карэктнай навукова-тэарэтычнай інтэрпрэтацыі, з'яўлялася і з'яўляецца вельмі карыснай для славістаў, паколькі дазваляе зрабіць абгрунтаваныя высновы пра месца беларускай традыцыйнай этнакультуры ў славянскім свеце. Гэтаму не супярэчыць факт гістарычна абумоўленай пэўнай тэндэнцыйнасці аўтара, што раз-пораз выяўлялася ў каментарых да тых або іншых артэ-фактаў беларускай духоўнай культуры. Як прыклад, можна прывесці каментар аўтара-складальніка адносна «Песні пра Бамбалея» (у П. В. Шэйна — «Песнь о Бомболе»; маецца на ўвазе каталіцкі святы, пакутнік Андрэй Баболя) [121]. Тэндэнцыйнасць каментара, выяўленая ў фактычна варожым стаўленні да каталіцызму і да ўсяго, з ім звязанага, тут відавочная.

Нягледзячы на праявы абумоўленай ідэалагічнымі матывамі тэндэнцыйнасці, П. В. Шэйн увайшоў у гісторыю навукі перш за ўсё як збіральнік вельмі багатага па жанрах і змесце фальклорна-этнаграфічнага матэрыяла, які ахвотна выкарыстоўваў наступнікі на навуковай ніве.

3.3 Е. Р. Раманаў

Еўдакім Раманавіч Раманаў (1855—1922) яшчэ пры жыцці зарэкамендаваў сябе ў якасці класіка беларускай фалькларыстыкі і этнаграфіі. Хаця ён быў родам з-пад Гомеля, аднак сваёй «навуковай рэзідэнцыяй» даследчык абраў Магілёў. Яго навуковая дзейнасць была разнастайнай, як і шмат у каго з беларускіх славістаў таго часу, адпавядала прынцыпу міждысцыплінарнасці, але найбольш ён праявіў сябе менавіта ў згаданых вышэй галінах гуманітарыстыкі, славістыкі і беларусказнаўства. Уклад Е. Р. Раманава ў развіццё навукі патрабуе асобных даследаванняў, і яны ўжо знайшлі сваё выяўленне ў навуковых працах — дастаткова прыгадаць грунтоўную манграфію В. К. Бандарчыка «Еўдакім Раманавіч Раманаў: Жыццё і навуковая дзейнасць» [122]. Наша задача больш сціплая — звярнуць увагу на значэнне навуковай творчасці магілёўскага даследчыка ў агульным кантэксце развіцця славістыкі, пры гэтым хаця б у некалькі словах ахарактарызаваўшы яго навуковыя прынцыпы.

Найважнейшым творам Е. Р. Раманава, які, уласна кажучы, і прынёс яму навуковую славу, стала серыя публікацый пад агульнай назвай «Белорусский сборник» [123]. Яна выдавалася на працягу 27 гадоў — досыць доўгага перыяду, калі супастаўляць гэты час з працягласцю персанальнага творчага жыцця ў навуцы. Першы і другі выпускі «Белорусского сборника», сумешчаныя пад адной вокладкай, выйшлі ў 1885 годзе, а апошні пабачыў свет у 1912 годзе. Гэтая серыя выдавалася ў розных губернскіх гарадах рэгіёна: Віцебску, Магілёве, Вільні.

Кожны з выпускаў «Белорусского сборника», акрамя «родавага», так бы мовіць, загалова, меў яшчэ і «відавы», у якім быў акрэслены той або іншы прадмет навуковага інтарэсу аўтара-складальніка. Дастаткова толькі прачытаць поўныя загаловкі, каб зразумець, што Е. Р. Раманава цікавілі розныя бакі жыцця беларусаў: і фальклорная спадчына (песні, мелодыі, казкі, загадкі, прыказкі, замовы, апокрыфы, духоўныя вершы), і побыт, і асаблівасці маўлення. Аўтар-складальнік імкнуўся да сістэмнасці ў публікацыі фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу,

і яму ў цэлым удавалася забяспечваць дадзеную сістэмнасць. У пэўнай ступені іншай была, хіба што, сітуацыя з публікацыяй казак, песень і духоўных вершаў — навуковец неаднакроць вяртаўся да іх выдання па меры назапашвання эмпірычнага матэрыялу.

Ужо ў самым першым са зборнікаў серыі, які стаў вынікам амаль дзесяцігадовай працы аўтара-складальніка [124], Е. Р. Раманаў зарэкамендаваў сябе як удумлівы і крытычны даследчык. Патрабавальна ставячыся да сябе, ён гэтак жа патрабавальна ставіўся і да іншых даследчыкаў. Аб гэтым сведчыць шэраг яго крытычных заўваг у адрас калег, зробленых у ходзе кароткага агляду напрацовак і дасягненняў сваіх папярэднікаў і сучаснікаў [125]. Гэтыя заўвагі былі выказаныя ў адрас М. А. Дзмітрыева, І. І. Насовіча (у большай ступені), П. В. Шэйна, П. В. Бяссонава (у меншай ступені). Так, І. І. Насовіча Е. Р. Раманаў крытыкаваў за тое, што яго зборнік «Белорусские песни...» [126] «можна назваць бедным па змесце», што ў ім няма ўказанняў на тое, у якой мясцовасці былі сабраны прыказкі, а таксама за няправільнае тлумачэнне некаторых слоў [127]. П. В. Шэйн, аўтар зборніка «Белорусские народные песни...» [128], заслужыў некалькі крытычных заўваг за неразборлівасць у назапашванні фальклорнага матэрыялу (напрыклад, за ўключэнне ў песенны зборнік анекдотаў), што прывяло, на думку Е. Р. Раманава да захаплення колькасцю ва ўрон якасці [129].

Як нам здаецца, у дадзеным выпадку Е. Р. Раманаў быў занадта прыдзірлівы. Напрыклад, наўрад ці можна пагадзіцца з папрокам у адрас П. В. Шэйна за ўключэнне ў прыкладзены да яго зборніка слоўнік «быццам беларускіх слоў» (у Е. Р. Раманава — «якобы белорусские слова») [130]. Пэралік гэтых слоў, за рэдкім выключэннем, не выклікае сумненняў у тым, што яны сапраўды беларускія. Можна меркаваць, што Е. Р. Раманаў меў прэтэнзіі да таго, наколькі карэктна ў фанетычным сэнсе запісаны гэтыя словы, аднак з тэксту гэта наўпрост не вынікае.

Аднак, як было сказана вышэй, такая патрабавальнасць мела і зваротны, станоўчы бок. Крытыкуючы сваіх калег, Е. Р. Раманаў як бы імкнуўся гэтым самым паказаць, што ён будзе рабіць сваю справу паводле канонаў тагачаснай навуковай

метадалогіі. І сапраўды, кожны фальклорны твор, уключаны ім у зборнік, пазначаны месцам, дзе ён быў запісаны. Прыводзяцца, акрамя асноўнага, і іншыя варыянты твораў (калі яны існуюць). Пры неабходнасці даюцца адпаведныя каментары. Да прыказак, прымавак і «апісальных выразаў» таксама даюцца неабходныя тлумачэнні [131].

Е. Р. Раманаў і далей працягваў выпускаць свае зборнікі. Асаблівую цікавасць у кантэксце нашай тэматыкі мае чацвёрты выпуск серыі «Сказки космогонические и культурные» [132]. Справа ў тым, што якраз гэты тып казак сваім паходжаннем сягае ў сіваю даўніну, прынамсі, у часы агульнаславянскага, быць можа, нават агульнаіндаеўрапейскага адноснага адзінства. Паколькі славянская міфалогія не збераглася ў выглядзе асобных тэкстаў, то аналіз касмаганічных і чарадзейных казак, у якія ператварыліся міфічныя тэксты, пазбавіўшыся сакральнасці і, так бы мовіць, знізіўшы ідэйны ўзровень, дазваляе хаця б фрагментарна рэканструяваць славянскія міфы (зразумела, пры ўмове навукова карэктнай інтэрпрэтацыі казачных тэкстаў). У дадзеным кантэксце асаблівую цікавасць маюць казкі «Чаго пярун [б'е (забівае). Заўв. аўт. — А. Л.]», «Пярун і сатана» [133], якія ўражваюць сваёй амаль непрыхаванай архаічнасцю. На думку выдатных расійскіх славістаў В. У. Іванова і У. М. Тапарова, у такіх казках народнай памяццю зафіксавана водгулле так званага асноўнага міфа, уласцівага моўным продкам індаеўрапейскіх народаў, у тым ліку і славянскіх [134, с. 164—179].

Е. Р. Раманаў, калі трэба, каментываў казкі, паведамляючы інфармацыю, асэнсаваную ім у час збірання фальклору і адпаведных назіранняў. У выпадку з сюжэтам пра Перуна (язычніцкага бога)/перуна (моцны ўдар грома), ён паведаміў, што «чалавек, “забіты перуном”, лічыцца шчаслівым, таксама, як і жанчына, што памерла з родаў» [135]. Цікавымі на той час былі яго звесткі пра «перуновы стрэлы» (цяпер пра гэта вядома фактычна любому этнографу-беларусазнаўцу) — зусім нярэдка на тэрыторыі Беларусі знаходкі прыладаў працы і зброі каменнага веку, якія мясцовае насельніцтва выкарыстоўвала ў якасці магічных абярэгаў, фетышоў і нават «лекавых сродкаў», зразумела, таксама магічных. Гэтыя факты, дарэчы, выклікалі

заканамерную занепакоенасць Е. Р. Раманава як навукоўца, паколькі, па яго словах, «гэтая сумная тэорыя, разам з таўчэннем парашкоў і высяканнем агня з крамянёвых нажоў і дзідаў, у вялікай колькасці знішчае прылады каменнага веку» [136, с. 157].

Сабраны ў гэтым выпуску серыі (як, дарэчы, і ў іншых) фальклорна-этнаграфічны матэрыял мае выключную навуковую цікавасць яшчэ і з пункту гледжання вывучэння міжкультурных (міжэтнічных, міжрэлігійных) кантактаў беларусаў і іх продкаў, суадносін розных тыпаў і ўзроўняў культуры, праяў рэлігійнага сінкрэтызму і так званай народнай рэлігійнасці, устойлівых стэрэатыпаў масавай свядомасці, прыцыпаў народнай педагогікі, паколькі на казках выхоўваліся дзеці, карацей кажучы, усяго таго, што складае змест і вызначае этнацыянальную спецыфіку менталітэту, нацыянальнага характару і сістэмы духоўных каштоўнасцей беларусаў. Роля казак, у тым ліку сабраных і сістэматызаваных Е. Р. Раманавым, як найбольш інфарматыўных артэфактаў для вывучэння духоўнай культуры традыцыйнага беларуса, прызнаецца і падкрэсліваецца сучаснымі даследчыкамі [137, с. 96—268]. Змястоўным тут можа быць параўнанне беларускай этнакультуры з этнакультурамі іншых славянскіх народаў, у першую чаргу суседніх (украінцаў, рускіх, палякаў).

Згаданы вышэй рэлігійны сінкрэтызм беларусаў, які часта і не зусім, на наш погляд, карэктна характарызуюць словам «двухвер’е» (рускі варыянт — «двоеверие»), надзвычай яскрава праявіўся ў традыцыйным народным календары. Е. Р. Раманаў падрабязна ахарактарызаваў фальклорна-этнаграфічны змест календара, зрабіўшы пры гэтым, як нам здаецца, акцэнт на традыцыйным успрыманні хрысціянскіх ідэй беларусамі [138, с. 67—281]. Адметнасцю дадзенай характарыстыкі з’яўляецца тое, што аўтар-складальнік спалучыў апісанні каляндарных падзей з канкрэтнымі прыкладамі народнай песенна-паэтычнай творчасці, якія абавязкова спадарожнічалі гэтым падзеям. Дарэчы такі падыход быў прыменены навукоўцам, калі ён распавядаў пра сямейную (радзінна-хрэсьбінную, вясельную, пахавальна-памінальную) абраднасць [139, с. 323—550].

Вельмі змястоўным з’яўляецца таксама апісанне Е. Р. Раманавым традыцыйных беларускіх вераванняў, павер’яў, прымхаў,

забонаў [140]. Каштоўнасць гэтага апісання ў тым, што яно стварае ўмовы для аналізу так званай «ніжэйшай міфалогіі» і дэманалогіі. А даследчыкамі даўно заўважана, што менавіта гэтыя рэлікты язычніцкіх вераванняў у беларусаў, ды і ў іншых славянскіх народаў, захаваліся значна лепш, чым, напрыклад, уяўленні пра язычніцкі пантэон (гэтая заўвага не адносіцца, хіба што, да вобраза бога навальніцы Перуна, які, праўда, амаль страціў антрапаморфную асабовую ідэнтычнасць разам з імем уласным і, адпаведна ператварыўся ў прыродную з’яву, набыўшы імя агульнае, — мабыць, выключэнне ў дадзеным выпадку складае ўстойлівы і добра вядомы выраз «Пярун яго ведае», паколькі ведаць можа толькі асоба).

Дык вось, Е. Р. Раманаў даволі падрабязна апісаў дадзены комплекс традыцыйных уяўленняў, звязаных з ім рэлікты анімізму, татэмізму, шэраг фактычна магільных па сваім паходжанні дзеянняў і такіх самых забаронаў (тое, што ў этнаграфіі і рэлігіязнаўстве характарызуецца словам «табу»).

Як далёкі водгук ранейшых рытуальна-магільных дзеянняў могуць разглядацца і шмат якія дзіцячыя гульні. У тым, што раней яны не былі дзіцячымі забавамі, а мелі, па перакананнях нашых продкаў, значна больш сур’ёзны сэнс, мы можам пераканацца, калі звернем увагу на фактычна рытуальны характар гэтых гуляняў, паколькі дадзены характар уласцівы якраз язычніцкай, міфалагічна-магільнай свядомасці. Успомнім, як нам у часы дзяцінства рабілі заўвагу іншыя ўдзельнікі гульні, калі хтосьці з нас няправільна вымаўляў тыя ці і іншыя выразы або блытаў парадак слоў у іх. Такім чынам, нават забавы дзяцей могуць мець у генезісе зменены да непазнавальнасці абрады нашых далёкіх продкаў.

Е. Р. Раманаў, што праўда, не рабіў такіх высноў. Ён разглядаў дзіцячыя гульні як форму падрыхтоўкі хлопчыкаў і дзяўчынак да дарослага жыцця. «Мне здаецца, — пісаў даследчык, — дзіцячыя гульні можна больш ці менш строга падзяліць на два аддзелы» [141, с. 553]. Гэтымі «аддзеламі» даследчык лічыў гульні і забавы, якія, з аднаго боку, садзейнічаюць развіццю інтэлектуальных якасцей, а з другога — развіццю якасцей фізічных. Аднак і ў такой інтэрпрэтацыі сабраныя і сістэматызаваныя ім апісанні дзіцячых гуляняў таксама маглі б, пры

жаданні іншых даследчыкаў, быць выкарыстанымі ў якасці аб'екта навуковага вывучэння з мэтай рэканструкцыі малавядомай галіны славянскіх старажытнасцей.

Вельмі цікавай і ў цэлым удалай бачыцца спроба магільскага навукоўца прааналізаваць такую спецыфічную форму вербальнай камунікацыі, як умоўныя таемныя мовы Беларусі [142]. Хаця Е. Р. Раманава нельга назваць лінгвістам у строгім сэнсе гэтага слова, імкненне да выяўлення і аналізу незвычайных моўных з'яў заслугоўвае пахвалы. Разгляду даследчыка падлягалі карпаратыўныя жаргоны і слэнгі розных сацыяльных і нават асацыяльных груп: купцоў, рамеснікаў, урачоў, жабракоў, злодзеяў [143].

Е. Р. Раманаў быў асцярожны ў сваіх высновах наконт паходжання дадзенай лінгвістычнай з'явы ў беларусаў, аднак выказаў шэраг слушных думак па факце запазычання слоў для такіх спецыфічных моў звонку: з грэчаскай, лацінскай, нямецкай, татарскай, польскай, латышскай, чэшскай, шведскай моў [144].

На аснове назіранняў навукоўца быў складзены зводны слоўнік такога віду гаворак, у якім знайшлі адлюстраванне карпаратыўныя гаворкі: рамеснікаў беларускіх і расійскіх гарадоў Дрыбіна і Шклова, Навазыбкава, Жыздры, Пензы; жабракоў Магілёўскай, Чарнігаўскай і Падольскай губерняў, а таксама гарадоў Слуцка і Бранска; факты так званай лабарскай гаворкі (лабары — па-свойму вельмі цікавая сацыяльная група прафесійных зборшчыкаў грашовых і рэчавых ахвяраванняў на царкву, прадстаўнікі якой жылі ў беларускім палескім мястэчку Янаў, цяпер горад Іванава Брэсцкай вобласці). Пры гэтым праводзіцца параўнанне дадзеных моўных з'яў з адпаведнымі фактамі польскай мовы [145].

На жаль, складальнік не зрабіў высноў, якія маглі б вынікнуць са зместу слоўніка, абмежаваўшыся папярэднімі заўвагамі агульнага характару. Аднак сабраны ім моўны матэрыял, акрамя таго, што меў цікавасць для дапытлівага чытача, паказваў значэнне міжмоўных кантактаў, як унутры славянскага свету (нездарма ж у загаловку работы звяртаецца ўвага на «паралелі вялікарускія, маларускія і польскія»), так і па-за яго межамі. Такім чынам, дадзенае даследаванне, хаця і мела

вукаспецыяльны характар, усё ж палягае ў агульным рэчышчы развіцця славяназнаўства, няхай сабе і не ў фарватары гэтага рэчышча.

Е. Р. Раманаў праявіў сябе яшчэ як і таленавіты арганізатар навукі, пра што сведчаць выпушчаныя пад яго рэдакцыяй калектыўныя працы [146]. У іх таксама сабраны багаты матэрыял. Славістычны аспект найбольш прадстаўлены ў рабоце «Матэрыялы по этнографии Гродненской губернии», якая ў двух выпусках выйшла ў 1911—1912 гадах [147].

Навуковая творчасць Е. Р. Раманава з’явілася важкім укладам у развіццё айчыннай славістыкі. Яго навуковыя творы шмат разоў плённа выкарыстоўваліся прадстаўнікамі наступных пакаленняў славяназнаўцаў.

3.4 А. Я. Багдановіч

Адам Ягоравіч Багдановіч (1862—1940) цяпер больш вядомы як бацька славутага паэта Максіма Багдановіча, да беларускамоўнай творчасці якога ён, дарэчы, ставіўся даволі скептычна. Аднак у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя Багдановіч-старэйшы зарэкамендаваў сябе як таленавіты этнограф і этнолаг. Пачынаў ён, як і шмат хто з беларускіх славістаў, са збору фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, некаторы час быў карэспандэнтам П. В. Шэйна, потым пачаў самастойную навуковую дзейнасць.

Найбольш грунтоўнай працай даследчыка варта прызнаць яго этнаграфічны нарыс «Пережитки древнего мирозерцания у белорусов» [148], што пабачыў свет у Гродне ў 1895 годзе.

З першых старонак твора непадрыхтаванага чытача ўражвае гіперкрытычны погляд А. Я. Багдановіча на сучаснае яму беларускае жыццё. (Ці не гэты погляд шмат у чым прадвызначыў азначанае вышэй крытычнае стаўленне навукоўца да творчасці свайго сына — «паэта чыстае красы» Максіма?) Суб’ектыўны падыход аўтара выявіўся, перш за ўсё, у сцвярджэнні пра жанравую беднасць беларускіх песень і казак, а таксама пра неразвітасць беларускай мовы і амаль поўную адсутнасць

гістарычных паданняў і невыразнасць этнацыянальнай сама-свядомасці [149].

Такі падыход нельга назваць інакш, як тэндэнцыйным, паколькі, напрыклад, ужо сабраныя да канца XIX стагоддзя іншымі фалькларыстамі беларускія песні і казкі якраз сведчылі пра адваротнае: пра жанравае багацце і сюжэтную разнастайнасць дадзеных формаў фальклору (асабліва гэта справядліва ў адносінах да казак). Нельга пагадзіцца і з выказаным ва ўводзінах да працы стаўленнем да беларускай мовы. Напрыклад, аўтар адзначае адсутнасць у ёй «дзепрыметнікавых формаў» (што, дарэчы, не адпавядае рэчаіснасці). Аднак, калі нават і пагадзіцца з тэзісам пра неразвітасць у беларускай мове такой формы, як дзеепрыметнік, усё ж такі варта не забывацца на тое, што мова — сістэма, у якой ўсе элементы ўзаемазвязаныя і невыпадковыя, і не ўсялякая моўная форма можа дапасавалася да гэтай сістэмы. Дастаткова ўявіць сабе як ненаaturalна будучы выгляд некаторыя формы дзеепрыметнікаў, уласцівыя, напрыклад, рускай мове, у сістэме беларускай мовы, на фоне жывой гаворкі.

Як нам здаецца, тут даследчык аддаў даніну распаўсюджаным у яго часы перакананням асветніка-эвалюцыянісцкага характару, у рэчышчы якіх гісторыя культуры разглядалася як паслядоўная змена стадыяў ад ніжэйшай да вышэйшай і менш ўвагі звярталася на адаптацыйны аспект культуры, які шмат у чым вызначае ўнікальнасць і непаўторнасць розных этнакультур. Улік гэтага аспекту прымушае ўстрымлівацца ад размяшчэння этнакультур на ўмоўнай класіфікацыйнай лініі каардынат па прынцыпе «ад горшага — да лепшага». З іншага боку, трэба прызнаць, што нараканні на цяжкую долю занадта часта зыходзілі з вуснаў і старонак твораў тых людзей, якія абсалютна свядома сталі на шлях беларускага нацыянальнага адраджэння і прынялі ў якасці свёй, беларускую нацыянальную ідэю, імі ж, уласна кажучы, і распрацаваную [150, с. 541—543].

Праўда, на наступных старонках свайго твору А. Я. Багдановіч нібыта імкнецца крыху загладзіць рэзкасць выказванняў, імкнучыся выявіць аб'ектыўныя прычыны такога вельмі гаротнага стану беларусаў. Гэтыя прычыны ён бачыць у шматлікіх

войнах, прыгонніцтве, адсутнасці звязанай з простым народам эліты, на ролю якой ён, умоўна кажучы, «прызначае» інтэлігенцыю [151].

Нараканні на цяжкі стан беларусаў для А. Я. Багдановіча важныя, аднак не самі па сабе, а як тлумачэнне традыцыялізму і кансерватызму беларускай этнакультуры, яе пэўнай застойнасці [152]. Ва ўсялякім разе, у аўтара зусім адсутнічае заміланне архаікай, якое раз-пораз выказвалася і выказваецца рамантычна настроенымі даследчыкамі. Аднак, з іншага боку, гэтая застойнасць якраз і спрычынілася да захавання дадзенай архаікі, і гэты фактар А. Я. Багдановіч выдатна разумеў.

Навуковец адзначае шэраг асаблівасцей традыцыйных вераванняў беларусаў, якія сведчаць, што гэтыя вераванні маюць свае вытокі ў глыбокай, мабыць, праславянскай старажытнасці. Заўважым, што ён выкарыстоўваў, са спасылкай на такіх вядомых навукоўцаў, як англічане Г. Спенсер, Г. Т. Бокль, Э. Б. Тайлар (у аўтара — Тэйлар; больш правільна ў рускім варыянце — Тайлор, паколькі ў англійскім напісанні — Тулор. Заўв. аўт. — *А. Л.*), і швейцарскі навуковец рускага паходжання Л. І. Мечнікаў, састарэную для нашага часу класіфікацыю першабытных вераванняў, паводле якой фетышызм уключаў у сябе і татэмізм, і магію (цяпер апошнія разглядаюцца як самастойныя формы вераванняў) [153].

Спачатку даследчык разглядае пакланенне агню. І тут дарэчы будзе прыгадаць (што і робіць аўтар) пра факт вогнепаклонства, зафіксаваны ў павучаннях старажытнарускіх хрысціянскіх пісьменнікаў супраць язычніцтва (у іх агонь персаніфікуецца пад імем Сварожыча — сына бога неба Сварога) [154].

Далей у А. Я. Багдановіча гаворка ідзе пра пакланенне беларусаў воднай стыхіі. І ў гэтым выпадку даследчык знаходзіць досыць старажытныя паралелі традыцыйным беларускім уяўленням, узгадваючы, да прыкладу, ахвяры ў выглядзе пеўняў і немаўлят, якія ваяры кіеўскага князя Святаслава Ігаравіча, паводле паведамлення візантыйскага гісторыка Льва Дзякана, тапілі ў водах Дуная пасля пахавання сваіх баявых таварышаў [155].

Нарэшце, трэцяй стыхій, якая, на думку А. Я. Багдановіча, уганаравана шанаваннем у традыцыйнай беларускай культуры, з'яўляецца зямля-карміцелька. Праўда, у выпадку з зямлёю аўтар не прыводзіць ні гістарычных, ні арэальных славянскіх паралеляў, аднак сам факт агульнаславянскага шанавання зямлі ўжо ў XIX стагоддзі быў добра вядомы даследчыкам — узгадаем хаця б «Мать Сыру Землю» рускіх былін і казак.

Навуковец звярнуў увагу таксама і на шанаванне хлеба, і на пакланенне камяням, і на асаблівае стаўленне да раслін і жывёл. Слушна адзначаючы шанаванне беларусамі ўзвышаных месцаў, ён выказаў меркаванне што такі культ зарадзіўся ў надта аддаленыя часы, калі продкі беларусаў жылі ў горнай мясцовасці [156]. З гэтым выказваннем А. Я. Багдановіча можна, у прынцыпе, пагадзіцца, а вось з чым пагадзіцца не выпадае, то гэта з меркаваннем даследчыка наконт таго, што некалі славянскія народы «жылі на сваёй прарадзіме, дзесьці каля горнага хрыбта Гіндукуш» [157]. Гэтую ж думку ў іншым ракурсе ён упэўнена выказвае і далей на старонках твора [158]. Відавочна, што тут мы маем справу з водгукам калісьці папулярных у навуковым асяроддзі ўяўленняў пра Індыю, прынамсі, паўночную яе частку, як прарадзіму не толькі і не столькі славянскіх народаў, колькі народаў індаеўрапейскіх у цэлым. Такі погляд быў распаўсюджаны ў эпоху станаўлення індаеўрапеістыкі, аднак потым быў раскрытыкаваны наступнымі пакаленнямі навукоўцаў і перагледжаны. У дадзеным выпадку А. Я. Багдановіч праявіў ці то некрытычнасць, ці то, быць можа, брак ведаў.

Цікавымі з'яўляюцца заўвагі навукоўца пра сакральна-магічнае значэнне, якое беларусы надавалі слову, асабліва імені. Прыводзяцца канкрэтныя прыклады замоў, асабліва тых, якія адносяцца да лекавай магіі. Пры гэтым А. Я. Багдановіч, мабыць, не заўважаючы супярэчнасці з выказанай вышэй па тэксце думкай пра беднасць формаў і зместу беларускага фальклора, адзначае, што «амаль усе беларускія замовы і прычтанні маюць пэўны склад [так у аўтара — напэўна, тут маецца на ўвазе паэтычны рытм. Заўв. аўт. — *А. Л.*], часам памер і рыфмы» [159]. Даследчык таксама, як і многія іншыя,

звяртае ўвагу на праявы рэлігійнага сінкрэтызму ў беларусаў, калі над язычніцкім падмуркам нібыта ўзводзіцца будынак хрысціянскіх уяўленняў, у некаторых выпадках вельмі далёкіх ад тэалагічных канструкцый. Трапным здаецца нам назіранне аўтара, паводле якога «па прычыне сваёй інтымнасці, па прычыне таго, што замовы захоўваюцца у адным якім-небудзь родзе, а не пускаюцца ў абарот, не з'яўляюцца агульным здабыткам, як напрыклад, песні, — па прычыне ўсяго гэтага ў іх павінны найбольш чыста захавацца ўяўленні язычніцкай даўніны» [160]. І сапраўды, замовы вельмі цэняцца славістамі ў працэсе рэканструкцыі светапогляднага кампанента духоўнай культуры раннях славян.

Магізм, якім наскрозь было прасякнута мысленне традыцыйнага беларуса, характарызуецца А. Я. Багдановічам досыць падрабязна, асабліва праявы лекавай магіі, а таксама прымхі, забабоны, шматлікія табу [161].

Значную ўвагу аўтар удзяліў вераванням беларусаў у істотаў «ніжэйшай міфалогіі»: Чура, дамавікоў, хатнікаў, лазнікаў і іншых [162], у тым ліку і на рэлікты ахвярапрынашэнняў, часам крывавых, як напрыклад, на факт ахвяры ў выглядзе галавы пеўня «пры закладцы ўсялякага новага будынка» ці печы (у дадзеным выпадку даследчык праводзіць паралель з інфармацыяй згаданых вышэй павучанняў супраць язычніцтва, у якіх з абурэннем паведамляецца пра падобныя факты) [163].

Адносна захавання ў беларусаў перажыткаў кulta Перуна А. Я. Багдановіч паведамляе ў прынцыпе тую ж інфармацыю, што і Е. Р. Раманаў [164]. Аднак у А. Я. Багдановіча, у адрозненне ад Е. Р. Раманава, адсутнічае паведамленне пра перакананне беларусаў, паводле якога смерць ад перуна — гэта шчаслівая смерць.

Даследчык, характарызуючы перажыткі саяльнага культу, слухна зазначаў, што «ў беларускай гаворцы не захавалася ранейшых імёнаў, якія прыпісваліся сонцу, накштальт Сварожыча, Хорса, Дажбога, Ярылы, але старажытныя святы ў гонар сонца, звязаныя з веснавым і восеньскім раўнадзенствам, з зімовым і летнім сонцастаяннем, і цяпер адбываюцца ў Беларусі», пры гэтым дадзеныя падзеі, нягледзячы на іх прымеркаванасць да хрысціянскіх святаў, маюць уяўленні і абрады,

якія аніяк нельга дапасавачь да хрысціянскага значэння свята [165]. Да такіх святаў этнограф адносіць Каляды, Масленіцу, Вялікдзень, Купалле, Багач. Іх апісанні ў А. Я. Багдановіча не адрозніваюцца па змесце ад апісанняў іншых даследчыкаў. Пры гэтым аўтар паслядоўна акцэнтуюе ўвагу сваіх чытачоў на дахрысціянскі змест гэтых падзей. Асабліва настойліва ён падкрэслівае дадзеную думку адносна Купалля (у аўтара — «Купала») [166]. І сапраўды, беларускае Купалле — гэта свайго роду «класіка» славянскай язычніцкай рытуальнай дзеі, амаль усе элементы, сюжэты і матывы якой, няхай сабе і ў пэўным сэнсе мадыфікаваныя з цягам часу, сягаюць, аднак, не тое што ў праславянскую — нават у індаеўрапейскую даўніну, аддаленую ад нас тысячагоддзямі [167].

На такую выключную архаічнасць усяго комплексу купальскай абраднасці і звярнуў увагу А. Я. Багдановіч. Ён, няхай сабе ў выглядзе асцярожнага меркавання, зазначыў, што дадзеная абраднасць захавала водгукі такіх язычніцкіх звычаяў, як аргістычныя свята са «свабодным каханнем», праміскуітэтам, у тым ліку перадшлюбным, адкупленчым, выкраданне нявесты і нават інцэст, табуяваны, праўда, яшчэ ў язычніцкія часы. У апошнім выпадку маецца на ўвазе, здаецца, агульнаславянскі сюжэт пра каханне родных брата і сястры, якія не ведалі пра сваю роднасць, і пакаранне іх у выглядзе ператварэння ў кветкі браткі (па-руску — иван-да-марья) за фактычна шлюбныя адносіны ці нават толькі за намер ажыццявіць гэтыя адносіны. Магчыма, як і адзначае даследчык, слабы ўспамін пра гэта зафіксаваны ў вядомым беларускім вясельным абрадце выкупу жаніхом у брата нявесты яе касы як сімвала дзявоцкасці [168]. Што ж да выкрадання нявесты па папярэдняй змове, то аўтар прыводзіць вядомую летапісную цытату пра адпаведныя звычаі севяран, радзімічаў, вяцічаў і крывічоў, каб падкрэсліць жывучасць рэліктаў язычніцтва сярод беларусаў [169].

У свяце Багач (фактычна язычніцкае свята ўраджаю, заканчэння летніх палявых работ і пачатку восеньскіх, якое злілося з хрысціянскім святам Нараджэння Багародзіцы) А. Я. Багдановіч бачыў адгалоскі даўнейшага шанавання Дажбога, які лічыўся, на думку большасці даследчыкаў, сонечным боствам і ва ўсход-

неславянскім пантэоне займаў трэцяе месца пасля Пяруна і Хорса (маецца на ўвазе так званае Шасцібожжа Уладзіміра Святаславіча). Спалучэнне ў абраднасці, прымеркаванай да Багача, такіх атрыбутаў, як збожжавы хлеб (сімвал багацця) і свечка (сімвал агню, у тым ліку нябеснага, сонечнага агню), якраз і паслужыла падставай для аднясення этнографам дадзенай абраднасці да саяернага культу [170].

Аналіз традыцыйнай беларускай дэманалогіі А. Я. Багдановіч пачынае са спасылкі на індаеўрапейскае (у аўтара — «арыйскае») мінулае славян. Ён выказвае думку, што і ў славян, як і ў прыхільнікаў вучэння Заратуштры (Зараастра), былі распаўсюджаны дуалістычныя погляды на свет як своеасаблівую арэну супрацьборства звышнатуральных сіл Добра і Зла [171]. Праўда, пры гэтым ён лічыў, што дадзены дуалізм рэлігійнай свядомасці ў старажытных славян аформіўся не так яскрава, «як у рэлігіі Зараастра», да таго ж, на яе аказала істотны ўплыў хрысціянства.

Цікавае назіранне даследчыка: беларуская народная свядомасць захавала адрозненні паміж, умоўна кажучы, «добрамі» і «злымі» істотамі ніжэйшай міфалогіі, напрыклад паміж дамавіком і чортам, тады як хрысціянская царква і тых, і другіх, разам з язычніцкімі багамі «вышэйшай міфалогіі», катэгарычна адносіла да дэманаў («бесов») [172]. У якасці прыкладу беларускіх традыцыйных уяўленняў пра «нячыстую сілу» навуковец прыводзіць шырока распаўсюджанае ў Беларусі паданне, як чорт злосным чынам, але ўрэшце няўдала паўдзельнічаў у стварэнні свету, у выніку чаго ўсё кепскае на зямлі, прытым кепскае з пункту гледжання земляроба (непрыдатныя для сельскагаспадарчай апрацоўкі землі, шкодныя і ядавітыя расліны, драпежныя жывёлы), — ад нячысціка [173]. А. Я. Багдановіч лічыў гэта паданне касмаганічным, і тут з ім можна пагадзіцца, хіба што дадаўшы, што яно таксама мае рысы этыялагічнага (тлумачальнага) міфа, паколькі якраз у форме, даступнай масавай свядомасці традыцыйнага грамадства, тлумачыць паходжанне зла на зямлі.

Слушнай з'яўляецца заўвага этнографа адносна дэградацыі сацыяльнага статусу людзей, звязаных, паводле народных

уяўленняў, з «нячыстай сілаю»: ведзьмакоў і ведзьмаў, знахараў, чараўнікоў. На думку А. Я. Багдановіча, у часы панавання язычніцтва «так называлі людзей, адораных незвычайнай мудрасцю, дарам прадбачання, прароцтва, паэтычнай творчасці» і іншымі падобнымі якасцямі [174]. Аднак з цягам часу іх статус панізіўся, і, як адзначае даследчык, цяпер (гэта значыць, у яго часы) сярод беларусаў існуе падзел гэтых асоб на тых, да якіх людзі ставяцца ваража (ведзьмакі, ведзьмы, ваўкалакі), і тых, стаўленне да якіх нейтральнае, а ў пэўных выпадках нават і добразычлівае (знахары, знахаркі, варажбіты, у некаторым сэнсе — і чараўнікі, хаця лічыцца, што найбольш моцныя з іх прадалі душу чорту) [175]. Гэты тэзіс пацвярджаецца далей па тэксце канкрэтнымі прыкладамі.

Трэба адзначыць, што ў дадзеным нарысе А. Я. Багдановіч імкнуўся, наколькі гэта было магчыма, абагульніць і тэарэтычна асэнсаваць той вельмі багаты фальклорна-этнаграфічны матэрыял, сабраны і назапашаны ўжо некалькімі пакаленнямі навукоўцаў, у тым ліку і ім самім. Як было паказана вышэй, шмат з якімі яго назіраннямі і заўвагамі можна пагадзіцца, а некаторыя з іх, напрыклад, наконт зместу Купалля, дык увогуле выглядаюць вельмі пераканаўча нават з пункту гледжання сучаснай навуцы. Аднак зрабіць больш глыбокія па змесце высновы яму перашкодзіў, з аднаго боку, залішні асветніцкі імпат, які вынікаў з перабольшанай, на наш погляд, ацэнкі ступені адсталасці беларусаў, з другога — таксама і пэўны недахоп тэарэтычных ведаў. Яшчэ варта дадаць, што, характарызуючы архаіку беларускай традыцыйнай культуры, А. Я. Багдановіч ніколькі не сумняваўся ў славянскім і нават індаеўрапейскім паходжанні дадзеных архаічных уяўленняў, шукаючы і знаходзячы іх вытокі ў агульнаславянскіх звычаях і спасылаючыся пры гэтым на звесткі пра язычніцтва нашых продкаў, якія ўтрымліваюцца, перш за ўсё, у гістарычных крыніцах эпохі Кіеўскай Русі.

Погляды А. Я. Багдановіча неслі на сабе гістарычна абумоўлены адбітак эвалюцыянізму, які пераважаў у тагачаснай этнаграфічнай навуцы. Яшчэ ён быў схільны да абсалютызацыі этнагенетычнага фактара ў этнакультуры. Адсюль вынікала

тэндэнцыя атаясамліваць сутнасць тых або іншых з'яў культуры з іх паходжаннем. І хаця ў адносінах да беларусаў такі падыход у шмат якіх выпадках правільны, усё ж такі недастаткова, на наш погляд, улічваць толькі генетычны фактар, пры гэтым звяртаючы менш увагі на факты культурнай дыфузіі і на іншыя гістарычна абумоўленыя абставіны.

Аднак трапінасць шматлікіх назіранняў, глыбіня супастаўленняў, быць можа, не да канца ўсвядомленая аўтарам, але пацверджаная наступнымі даследчыкамі, неблагія мова і стыль выкладання дазваляюць са станоўчага боку ацаніць уклад аўтара этнаграфічнага нарыса «Пережитки древнего мирозерцания у белорусов» у развіццё айчынай славістыкі.

3.5 А. С. Будзіловіч

Антон Сямёнавіч Будзіловіч (1846—1908) у свой час (апошняя чвэрць XIX — пачатак XX стагоддзя) набыў вядомасць у якасці мовазнаўца, хаця і гістарычная навука была яму не чужая. Яго вельмі прываблівала праблема паходжання славян. Тлумачылася гэта і агульнай цікавасцю навуковай грамадскасці да гэтай праблемы — цікавасцю, якой аддаў належную даніну аўтар, і яго асабістымі навуковымі захапленнямі, а таксама, у пэўнай ступені, яго ідэалагічнай пазіцыяй. А. С. Будзіловіч, як і многія тагачасныя беларускія славісты, прытрымліваўся поглядаў, па сутнасці сваёй славянафільскіх. Больш за тое, можна з вялікай доляй упэўненасці сцвярджаць, што на яго найбольшы ўплыў аказалі ідэі позняга славянафільства, якое, фактычна пакінуўшы ранейшую ліберальнасць, упэўнена схілялася ў праваманархічны бок.

Што да А. С. Будзіловіча, то гэтая тэндэнцыя выявілася ў яго творчасці ў пачатку XX стагоддзя, калі ён быў блізка да таго каб уключыцца ў палітычную дзейнасць, няхай сабе толькі ў якасці публіцыста («Наука и политика», СПб., 1905; «Вопрос об окраинах России в связи с теорией самоопределения народностей и требованиями государственного единства», СПб., 1906; «Может ли Россия отдать инородцам свои

окраины?», СПб., 1907; «О единстве русского народа», СПб., 1907). Пры гэтым заўважым, што, як будзе паказана крыху ніжэй, яго палітычныя і, у большай ступені, рэлігійныя погляды (А. С. Будзіловіч быў шчырым праваслаўным вернікам) аказалі непасрэды і вельмі значны ўплыў на тэматыку яго навуковых прац. Ва ўсялякім разе, навукоўца значна больш цікавіла мінулае і сучаснасць праваслаўнай часткі славянскага свету ў параўнанні з каталіцкай яго часткай.

Аднак усё ж А. С. Будзіловіч пакінуў след у гісторыі перш за ўсё не ў якасці палітызаванага і вельмі суб'ектыўнага публіцыста, а як таленавіты навуковец-славіст. Тэматыка яго навуковых прац была даволі разнастайнай [176]. Яна уключала ў сябе і творы, у якіх было адлюстравана гістарычнае мінулае і сучаснасць славянскіх народаў, у тым ліку заходне- і паўднёваславянскіх («Очерки из сербской истории» («Славянский сборник», т. 2), СПб., 1875; «Очерки из церковной истории западных славян», Варшава, 1880; «Несколько мыслей о греко-славянском характере деятельности свв. Кирилла и Мефодия», Варшава, 1885; «Обзор областей западного и южного славянства со включением червонно-русских в орографическом и гидрографическом отношениях», СПб., 1886; «Культурная деятельность народов Греко-славянского мира», М., 1896; «К вопросу о племенных отношениях в Угорской Руси», СПб., 1904), і працы па гісторыі рэлігіі, культуры і навукі («Об учёной деятельности Ломоносова по естествознанию и филологии», СПб., 1869; «Ломоносов, как писатель. Сборник материалов для рассмотрения авторской деятельности Ломоносова», СПб., 1871; «XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской Публичной Библиотеки XI века», СПб., 1875; «Историческая заметка о русском Юрьеве старого времени в связи с житием св. Исидора и 72 юрьевских мучеников», Юрьев, 1901), і лінгвістычныя работы («Анализ составных частей славянского слова с морфологической точки зрения», Киев, 1877; «Начертание церковно-славянской грамматики применительно к общей теории русского и других родственных языков», Варшава, 1883; «Об образовании общих языков в древней и новой Европе», Варшава, 1890).

Зразумела, у розных работах навукоўца асноўныя тэмы яго даследаванняў як быццам пераклікаліся паміж сабой, таму прапанаваны падзел яго работ па тэматычнай прыкмеце з’яўляецца вельмі і вельмі ўмоўным.

Як бачым, навуковая дзейнасць А. С. Будзіловіча была даволі плённай. Цікава адзначыць, што яго працы выдаваліся ў гарадах, якія тады з’яўляліся прызнанымі і буйнейшымі цэнтрамі ўніверсітэцкай адукацыі, навукі і культуры. Гэта, хаця б ускосна, сведчыць пра даволі высокі навуковы аўтарытэт А. С. Будзіловіча.

Найбольшую вядомасць даследчыку прынесла вельмі сур’ёзная і даволі грунтоўная для таго часу, хаця і няскончаная, праца «Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян», якая была выдадзена ў канцы 80-х — пачатку 90-х гадоў XIX стагоддзя ў Кіеве.

Работа складаецца з дзвюх частак. У сваю чаргу, першая частка змяшчае два выпускі (1878 і 1879 гады выдання), якія аўтар называе таксама і «аддзеламаі» («отдел») [177]. Яны, урэшце, былі аб’яднаны пад адной вокладкай. У першым «аддзеле» аналізуецца славянская лексіка. У другім — на аснове праведзенага аналізу сістэматызаваны погляды навукоўца па пытанні аб славянскай прарадзіме, яе прыродных асаблівасцях (рэльеф, клімат, раслінны і жывёльны свет і г. д.) і вызначаных гэтымі асаблівасцямі побыце, матэрыяльнай і, часткова, духоўнай культуры самых першых славян.

Гэтыя ж пытанні і ў такім самым парадку аўтар збіраўся даследаваць і ў другой частцы работы, першы выпуск якой выйшаў у свет у 1882 годзе [178]. Акцэнт пры гэтым меркавалася зрабіць на даследаванні сацыяльнай, а не прыроднай сферы жыцця продкаў: на вывучэнне гаспадаркі праславян, сацыяльна-эканамічных адносін, ваеннай справы, мастацтва. Аднак працягу навуковай працы не атрымала і, адпаведна, засталася няскончанай. Таму першая частка работы змяшчае больш інфармацыі ў параўнанні з другой. Лексічны матэрыял, сістэматызаваны ў другой частцы работы, не быў, такім чынам, тэрэтычна асэнсаваны. Ды і сістэматызацыя яго ў другой частцы пакідае жадаць лепшага ў параўнанні з першай.

Да таго часу, калі А. С. Будзіловіч сур'эзна заняўся даследаваннямі ў галіне славістыкі, еўрапейскае параўнальна-гістарычнае мовазнаўства (кампаратывістыка) паспела ўжо прайсці не надта кароткі і, галоўнае, даволі плённы шлях. Нагадаем, што менавіта бліжэй да сярэдзіны XIX стагоддзя, як асобная комплексная дысцыпліна аформілася індаеўрапейстыка, ў авангардзе якой упэўнена ішла якраз кампаратывістыка. Еўрапейская навукова-гуманітарная грамадскасць спачатку са здзіўленнем, а потым з разуменнем успрыняла факт існавання асобнай індаеўрапейскай моўнай сям'і. У межах індаеўрапейстыкі на працягу XIX — пачатку XX стагоддзя выпрацоўваліся, дапаўняліся, удакладняліся тыя метадалагічныя прынцыпы, якія потым прымяняліся і ў іншых комплексных дысцыплінах, у тым ліку і ў славістыцы.

У сувязі з гэтым А. С. Будзіловіч абапіраўся на навуковую традыцыю, якая ўжо склалася і замацавалася. Пры гэтым цікава будзе зазначыць, што А. С. Будзіловіч у сваёй асноўнай працы спасылаўся на навуковую творчасць людзей, якіх ён, мабыць, лічыў для сябе навуковымі аўтарытэтамі. Сярод іх ён называў такіх слынных прадстаўнікоў гуманітарнай галіны ведаў, як Я. Грым, А. Піктэ, П. Ё. Шафарык, Ф. Боп, В. Гумбальдт [179].

На першых старонках работы аўтар яскрава выказвае сваю метадалагічную пазіцыю па пытанні аб магчымасцях розных навук у справе навуковай рэканструкцыі рэалій сівай даўніны: «У шэрагу крыніц для вывучэння першабытных эпох жыцця народаў адно з першых месцаў займае мова. Па сваёй старажытнасці яна равесніца першых чалавечых магіл, касцей, прыладаў; але па сваёй выразнасці яна значна пераўзыходзіць гэтыя нямыя сляды чалавечай мінуўшчыны» [180].

Аднак, дзеля гонару навукоўца, варта адзначыць, што ён лічыў неабходным дапаўняць лінгвістычную інфармацыю звесткамі з археалогіі і міфалогіі славян, а таксама з пісьмовых крыніц. І ўсё ж, па прычыне няпэўнасці дадзеных звестак, А. С. Будзіловіч аддаваў перавагу лінгвістычным метадам як найбольш надзейным для вырашэння навуковай праблемы паходжання і ўмоў жыцця першых славян [181].

Такая пазіцыя, увогуле кажучы, характэрная для лінгвістаў і, безумоўна, абгрунтаваная. Нават калі мець на ўвазе тое, што мова далёка не заўсёды знаходзіцца ў поўнай адпаведнасці з этнасам, яна, у параўнанні з археалагічнай культурай, усё ж з'яўляецца больш надзейным паказчыкам, які дазваляе хаця б гіпатэтычна вызначыць месца пэўнай этнічнай супольнасці сярод іншых народаў, ахарактарызаваць культуру гэтай этнічнай супольнасці. Інакш кажучы, ужо самім фактам прыналежнасці да пэўнай мовы, слова нібыта «гаворыць само за сябе», несучы карысную для даследчыка інфармацыю. Археалагічная інфармацыя мае большую патрэбу ў своеасаблівай расшыфроўцы.

Метадалагічным прынцыпам А. С. Будзіловіча з'яўляецца прынцып, паводле якога чым больш агульнымі для славянскіх моў з'яўляюцца словы, тым больш яны старажытныя. Адпаведным чынам ён размяркоўвае лексемы па трох групах: на праславянскія словы, што маюць індаеўрапейскія («арыйскія», па тэрміналогіі аўтара) адпаведнікі, на старажытнаславянскія, якія з'яўляюцца агульнымі для моў славянскай групы, і на абласныя, што адносяцца да асобных моў і дыялектаў [182].

Такі падыход, у прынцыпе, можна лічыць абгрунтаваным і апраўданым, аднак з пэўным удакладненнем: індаеўрапейскія карані могуць прысутнічаць у славянскіх лексемах, якія далёка не заўсёды маюць дакладную семантычную адпаведнасць са словамі, ад якіх яны вядуць сваё паходжанне. Зразумела, гэтая заўвага справядлівая і ў адносінах да праславянскіх каранёў тых слоў, якія, часам змяніўшы сваю першапачатковую семантыку, складаюць лексічны фонд асобных, гістарычна засведчаных, славянскіх моў і дыялектаў.

З гэтай недапушчэння памылковага тлумачэння і разумення семантычнага зместу тых альбо іншых лексем мовазнаўца змясціў у тэксце працы, побач з кожнай лексмай, яе лацінскі адпаведнік, напрыклад, «мир» як «сусвет» — *tundus*; «мир» як «спакой» — *рах* [183]. Тут даследчык арыентаваўся на старадаўнюю навуковую традыцыю, паводле якой менавіта лаціна была мовай навукі. Праўда, пры гэтым не ў поўнай меры ўлічваўся факт наяўнасці такіх выпадкаў, калі немагчыма зафіксаваць

дакладную карэляцыю паміж значэннямі слоў у лацінскай і праславянскай мовах.

Цікава, што А. С. Будзіловіч зрабіў даволі плённую спробу вылучыць з агульнаславянскай лексікі своеасаблівае ядро, той яе пласт, які існаваў «ва ўсе вякі і ва ўсіх народаў» [184]. Тут маюцца на ўвазе не толькі славянскія, але менавіта ўсе народы і мовы. Гэты пласт мы цяпер ведаем пад назвай «базавая лексіка», са слоў якой складаецца вядомы «спіс Сводэша» (“Swadesh list”). Трэба адзначыць, што пазней, ужо ў другой палове XX стагоддзя, змены ў базавай лексіцы сталі разглядацца як індывідуальныя, што паказвае час разыходжання першапачаткова блізкароднасных моў у гістарычнай рэтраспектыве (тут размова ідзе пра глотакхраналогію і ўсё, з ёю звязанае, хаця карэктнасць пабудаваных на глотакхраналагічнай базе высноў дагэтуль выклікае сумненне ў значнай часткі лінгвістаў). Таму зразумела, што гэты аспект не мог быць разгледжаны аўтарам «Первобытных славян...», і ў дадзеным выпадку выявілася традыцыйная хіба даследаванняў у галіне лінгвістычнай кампаратывістыкі — немагчымасць суаднесці высновы, атрыманыя ў выніку гэтых даследаванняў з абсалютнай храналогіяй, знайсці для кожнай моўнай з’явы адпаведны гістарычны час (выключэнні тут даволі рэдкія — здаецца, самае вядомае з іх звязана з паходжаннем слова «кароль» ад імя Карла Вялікага, які кіраваў Франкскай дзяржавай у 762—814 гг.) [185]).

Затое вельмі важна падкрэсліць, што А. С. Будзіловіч разумее неабходнасць уліку моўнай дынамікі для гісторыкаў, якія займаюцца рэканструкцыяй дапісьмовай мінуўшчыны таго або іншага народа, паколькі, на яго думку, «толькі ўсвядомленае духам і названае словам чалавечым падлягае разгляду гісторыі» [186].

Уласна кажучы, рэканструкцыі побыту і культуры самых першых славян і было прысвечана даследаванне А. С. Будзіловіча. У сувязі з гэтым трэба падкрэсліць, што навуковец прызнаваў асабліваю ролю царкоўнаславянскай мовы ў працэсе аднаўлення мовы, продкавай як для самой царкоўнаславянскай, так і для жывых славянскіх моў. Крыху пазней, у 1883 годзе А. С. Будзіловіч падрыхтаваў выдадзены ў Варшаве падручнік царкоўнаславянскай мовы для сярэдніх навучальных устаноў.

Асноўная частка работы «Первобытныя славяне...» прысвечана аналізу праславянскай лексікі. Аўтар даволі паслядоўна прытрымліваецца прынцыпу размеркавання лексем на тры групы, пра што было ўжо сказана вышэй. Трэба аддаць належнае А. С. Будзіловічу за яго імкненне да акуратнасці і сістэматычнасці. Ні адзін пласт праславянскай лексікі не быў ім прапушчаны ці павярхоўна прааналізаваны (зразумела, у сувязі са сказаным вышэй, гаворка тут ідзе толькі пра першую, дэдазную да лагічнага заканчэння, частку навуковай працы). Разгляд лексікі гіпатэтычнай продкавай мовы вядзецца даследчыкам нетаропка і грунтоўна.

Неабходна адзначыць, што ў час, калі А. С. Будзіловіч разгарнуў сваю даследчыцкую дзейнасць, унутры навуковай карпарацыі мовазнаўцаў якраз разгаралася дыскусія па пытанні пра суадносіны мовы і культуры (потым яна працягвалася наступнымі пакаленнямі лінгвістаў, выйшаўшы, дарэчы, за межы філалогіі і прыцягнуўшы ўвагу філосафаў, культуролагаў, іншых спецыялістаў у галіне гуманітарыстыкі). Высветлілася дзве навуковыя пазіцыі. Паводле першай з іх (яе можна ўмоўна назваць пурыстычнай), мова павінна вывучацца, фігуральна кажучы, «дзеля самой мовы». У такім выпадку лінгвістам рэкамендавалася ўстрымлівацца ад высноў культуралагічнага характару. Другая пазіцыя, наадварот, прадугледжвала непарыўнае адзінства мовы і культуры. Іншымі словамі, у дадзеным выпадку, мова, якая існуе не толькі і не столькі «дзеля сябе», разглядалася як вербальнае ўвасабленне культуры.

А. С. Будзіловіч, без сумневу, прытрымліваўся другой пазіцыі. Яскрава пра гэта сведчыць нават і сама назва навуковага твора. Аналіз праславянскай і старажытнаславянскай лексікі пераконваў яго ў думцы пра тое, што славяне ці іх продкі, яшчэ да таго, як звесткі пра іх трапілі на старонкі гістарычных крыніц, прайшлі даволі значны гістарычны шлях, і пры гэтым «разумовы круггляд праславян быў такі ж шырокі, як і іх гарызонт фізічны» [187].

Навуковец выказаў свой погляд на праблему паходжання славян і вызначэння іх прарадзімы. У тэрмін «прарадзіма» ён укладваў такі ж самы сэнс, як, мабыць, укладвае ў яго большасць

славістаў. Прападзіма славян для А. С. Будзіловіча — гэта тэрыторыя, на якой некалі жыў яшчэ амаль адзіны праславянскі народ, які, адпаведна, з’яўляўся носьбітам адносна адзінай праславянскай мовы. Трэба адзначыць, што той своеасаблівы алгарытм, паводле якога аўтар «Первобытных славян...» ішоў да адказу на пастаўленае пытанне наконт прападзімы, потым неаднаразова выкарыстоўваўся славяназнаўцамі.

Па-першае, даследчык прааналізаваў той пласт лексікі, які адлюстроўваў прыродныя характарыстыкі арэала, калісьці населенага продкамі славян (рэльеф і карысныя выкапні, кліматычныя асаблівасці розных сезонаў, водныя аб’екты, раслінны і жывёльны свет, прыродныя зоны і ландшафт). Зыходзячы з вынікаў гэтага аналізу, аўтар зрабіў выснову, паводле якой праславяне жылі ў мясцовасці, аддаленай ад мора, затое багатай на лясы і гушчары («дебры»), раўніны і балоты, азёры і рэкі [188]. Слушнасьць такога падыходу да вырашэння навуковай праблемы прызнаецца сучаснай славістыкай, таксама як і пацвярджаецца славістамі абгрунтаванасць высновы, зробленай А. С. Будзіловічам.

Па-другое, з гэтага вынікае думка даследчыка, выкладзеная ў наступнай форме: «Неабходна меркаваць, што праславяне жылі ва ўмераным поясе Старога Свету і прытым у еўрапейскай яго частцы» [189].

Па-трэцяе, А. С. Будзіловіч схіляўся да думкі, што прападзіма славян знаходзілася ў паўночна-заходняй частцы («северо-западных пределах») «Скіфіі Герадота і Сарматыі Пталемея», на тэрыторыі «заходніх абласцей Расіі і краін падкарпацкіх», у вадазборах Дняпра і Буга (з аўтарскага тэксту найпрост не вынікае, які Буг ён меў на ўвазе — Паўднёвы ці Заходні). Больш дакладна акрэсліць тэрыторыю славянскай прападзімы навуковец, мабыць, не асмеліўся [190].

У працэсе рэканструкцыі асобных пластоў праславянскай лексікі А. С. Будзіловіч, па сутнасці, рабіў агляд напрацовак тагачасных навуковых аўтарытэтаў. Гэта надае яго рабоце пэўнае адценне рэфэратыўнасці. Аднак варта пры гэтым адзначыць, што любы даследчык мае права абAPERціся на думкі папярэднікаў і сучаснікаў, калі ён з імі ў цэлым згодны і калі не выдае

за свае напрацоўкі, якія былі да яго зробленыя іншымі спецыялістамі ў галіне навукі, да якой ён належыць.

У дадзеным выпадку трэба яшчэ адзначыць і тое, што, як падкрэслівалася вышэй, славістыка, перш за ўсё кампаратывістыка, ужо здзейсніла пэўны шлях і мела значныя дасягненні да таго моманту, калі даследаваннямі дадзенага кшталту заняўся А. С. Будзіловіч. Ва ўсялякім разе, спроба адказаць на пытанне аб прарадзіме славян, зыходзячы з аналізу лінгвістычных крыніц, зробленая навукоўцам, мела свой вынік і шмат у чым папярэднічала наступным даследаванням гэтай навуковай праблемы, няхай сабе дадзеныя даследаванні праводзіліся на прыкметна больш высокім метадалагічным і навукова-метадычным узроўні. Аднак, яшчэ раз падкрэслім, нельга даваць ацэнку навуковай творчасці славістаў, у тым ліку напрацоўкам А. С. Будзіловіча, не ўлічваючы пры гэтым гістарычныя абставіны і дынаміку развіцця навукі.

Такім чынам, у гісторыю беларускага славяназнаўства А. С. Будзіловіч увайшоў у якасці першага навукоўца, які актыўна выкарыстоўваў метады і прыёмы лінгвістычнай кампаратывістыкі, паставіў пытанне пра вызначэнне прарадзімы славян і паспрабаваў даць на яго адказ, прымяніў метады гістарычнай рэканструкцыі на аснове лінгвістычных крыніц ў адносінах да апісання побыту і культуры самых першых славян.

3.6 Я. Ф. Карскі

На мяжы XIX—XX стагоддзяў безумоўным лідарам беларускіх славістаў, як па сваім навуковым патэнцыяле, так і па ступені яго рэалізацыі стаў выдатны навуковец, агульнапрызнаны класік беларусазнаўства Яўхім Фёдаравіч Карскі (1860—1931), які ўнёс вельмі важкі ўклад у славянскую філалогію, гісторыю і этнаграфію.

Навукова-творчы шлях Я. Ф. Карскага ў значнай ступені тыповы для беларускіх славістаў таго перыяду. Пачаўшы ўласную дзейнасць са збірання этнаграфічных матэрыялаў, ён

паступова перайшоў да напісання навуковых прац, якія з цягам часу і па меры навуковага сталення аўтара ўсё больш і больш адпавядалі крытэрыю акадэмічнай фундаментальнасці. Вяршыняй навуковай дзейнасці Я. Ф. Карскага стала праца «Белорусы», якая, рознымі тамамі і часткамі гэтых тамоў, выдавалася з 1903 да 1922 года ў Варшаве, Вільні, Маскве і Петраградзе [191].

Па сваіх грамадска-палітычных поглядах Я. Ф. Карскі, прынамсі, у перыяд да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года, быў блізка да ўмеранага напрамку заходнерусізму, што выявілася, напрыклад, у яго скептычным стаўленні да перспектывы беларускай мовы. Аднак неабходна падкрэсліць, што гэтыя погляды, калі і аказалі ўплыў на навуковую дзейнасць ураджэнца Гродзеншчыны, то даволі нязначны. Ва ўсялякім разе, са зместу прац Я. Ф. Карскага не вынікае таго, што ён адчуваў сябе найперш ваяром за «рускую справу» супраць уплыву «пальшчызны». Вынікі навуковых даследаванняў разглядаліся ім у якасці самадастатковай каштоўнасці, якая не мае патрэбы ў ідэалагічным абгрунтаванні.

Тут дарэчы будзе ўзгадаць, што Янка Купала, які, можна сказаць, з'яўляўся ў «нашаніўскі перыяд» увасабленнем беларушчыны, меў паважлівае стаўленне да Я. Ф. Карскага, што відаць з лістоў паэта, адрасаваных аўтару «Белорусов», хаця, безумоўна, усведамляў наяўнасць істотных адрозненняў у поглядах паміж сабой і навукоўцам [192, с. 584].

Творчая спадчына Я. Ф. Карскага настолькі багатая, што патрабуе ўвагі ўсё новых і новых пакаленняў даследчыкаў. Мабыць, аналіз ўкладу Я. Ф. Карскага ў славяназнаўства трэба пачаць з таго, што наш зямляк з'яўляўся збіральнікам і сістэматызатарам навуковай літаратуры, у якой разглядалася славістычная праблематыка. Тут размова ідзе пра бібліятэку, складзеную на аснове асабістага збора навукоўца і падораную ім у 1922 годзе Белдзяржуніверсітэту. Значную частку збора якраз і складаюць творы па славяназнаўстве.

Меў Я. Ф. Карскі сваю, даволі акрэсленую пазіцыю па праблеме паходжання славян. Дадзенай праблеме, мусіць, назаўсёды наканавана быць актуальнай, як у навуковым, так і ў сацыяльна-палітычным сэнсах. Так склалася ў ходзе гістарычнага

развіцця, што вельмі часта грамадскія і культурныя дзеянні славянскіх народаў апелявалі да таго перыяду ўласнай мінуўшчыны, калі славяне толькі выйшлі на гістарычную прастору. Тут нямала было і ад фактычна непазбежнага ў працэсе фарміравання нацый узнёсла-наіўнага рамантызму, у рэчышчы якога так хацелася бачыць нейкі «залаты век», які перажылі продкі ў сівой даўніне і памяць пра які павінна была натхніць народ на пабудову супольнай будучыні, што грунтавалася б на дасягненнях папярэдніх пакаленняў. Дадзеная з'ява, перш за ўсё на прыкладах з мінулага і сучаснасці Беларусі, даволі пераканаўча прааналізавана, на наш погляд, беларускім культуролагам Ю. В. Чарняўскай [193, с. 425—433].

Адпаведным чынам, азначаная праблематыка на магла застацца па-за ўвагай айчынных даследчыкаў. Вышэй ужо была прааналізавана пазіцыя А. С. Будзіловіча па дадзенай праблематыцы. У адрозненне ад яго, Я. Ф. Карскі не стварыў прэтэндуючых на фундаментальнасць прац, у якіх спецыяльна разглядаліся б пытанні славянскага этнагенезу. Аднак сваё разуменне гэтай праблемы ён з дастатковай паўнатай выклаў у першым і трэцім тамах свайго асноўнага твора «Белорусы» [194]. Заўважым пры гэтым, што і ў дадзеным выпадку, і ў працэсе аналізу іншых праблемных пытанняў славяназнаўства наш зямляк абапіраўся на навуковую, у тым ліку, гістарыяграфічную традыцыю, якая ўжо склалася да яго часу і якую ён добра ведаў, што вынікае з праведзенага ім гістарыяграфічнага агляду, размова пра які вялася вышэй па тэксце дадзенай манаграфіі [195].

Погляды Я. Ф. Карскага на праблему паходжання славян выклікаюць цікавасць, апрача ўсяго іншага, яшчэ і таму, што яны былі выказаныя вельмі буйным навуковым аўтарытэтам, і таму, што гэтыя погляды відавочна паўплывалі на пазіцыю славіста па іншых пытаннях, і таму, што іх можна разглядаць як праяву тэндэнцый развіцця тагачаснага славяназнаўства — тэндэнцый, якія дагэтуль не страцілі сваёй актуальнасці.

Перш за ўсё, неабходна прааналізаваць метадалагічныя і крыніцазнаўчыя падыходы Я. Ф. Карскага да праблемы славянскага этнагенезу. Варта памятаць, што славуты навуковец набыў вядомасць у якасці філолага, а ў дадзеным кантэксце —

лінгвіста. Можна заўважыць, што славіст больш упэўнена сябе адчуваў, калі разглядаў мовазнаўчыя пытанні, а што да іншых аспектаў праблемы, ён быў схільны давяраць тагачасным аўтарытэтам, сярод якіх, па назіраннях аўтара дадзенага артыкула, ён асабліва цаніў ідэі прызнанага класіка славяназнаўства чэшскага навукоўца Л. Нідэрле [196]. Я. Ф. Карскі ставіў Л. Нідэрле вышэй за П. Й. Шафарыка і свайго земляка А. С. Будзіловіча і хваліў першага за комплексны падыход да арганізацыі славяназнаўчых даследаванняў [197]. Сам класік беларусазнаўства заклікаў як мага больш гарманічна выкарыстоўваць пры апісанні этнастваральных працэсаў інфармацыю «матэрыяльнай археалогіі», «дадзеныя народнага побыту» і «асабліва, багаці мовы» [198].

Наогул, Я. Ф. Карскі ўпэўнена прызнаваў прыярытэт моўных сведчанняў перад археалагічнымі, праўда, фактычна не аргументуючы свой тэзіс [199]. Трэба сказаць, што такая пазіцыя, у прынцыпе, характэрная і для наступных пакаленняў лінгвістаў, што займаюцца праблемамі этнагенезу [200]. А вось чаго зусім не назіралася ў Я. Ф. Карскага, то гэта пагарды да метадаў і дасягненняў іншых навук. Ён даволі паслядоўна прытрымліваўся міждысцыплінарнага прынцыпу вывучэння пытанняў славянскага этнагенезу.

Я. Ф. Карскі выдатна разумеў складанасць праблемы паходжання славян, як і складанасць працэсу этнагенезу ўвогуле. «Народ ніколі не памятае свайго паходжання; яно і для яго пакрытае змрокам неведомасці або губляецца ў міфалагічных генеалогіях, створаных у больш познія часы», — з дастатковай катэгарычнасцю сцвярджаў навуковец [201]. З гэтага непазбежна вынікае выснова пра неабходнасць прымянення рэтраспектыўнага метаду ў працэсе вывучэння этнаўтваральных працэсаў [202]. Гэты метадаў быў бліскуча прыменены Я. Ф. Карскім пры выяўленні індаеўрапейскіх, агульнаславянскіх і ўсходнеславянскіх каранёў беларусаў.

Вельмі цікавыя назіранні славіста адносна магчымасцей вывучэння тапонімаў у працэсе рэканструкцыі праславянскай даўніны, перш за ўсё, у працэсе вызначэння славянскай прарадзімы. З аднаго боку, навуковец прызнае значэнне тапанімікі,

якую ён называе «геаграфічнай наменклатурай» [203], з другога — вельмі каштоўнымі з’яўляюцца заўвагі і перасцярогі Я. Ф. Карскага адносна некрытычнага выкарыстання тапанімічнай інфармацыі. Этымалагізацыя тапонімаў у большасці выпадкаў небяспрэчная, паколькі: 1) народ можа прынесці з мясцовасці, якую ён раней засяляў, тапонімы, запазычаныя з іншых моў; 2) ён можа запазычыць тапонімы ў аўтахтонаў, пры гэтым дадзеныя тапонімы не абавязкова этымалагізуюцца з мовы аўтахтонаў; 3) у любым з гэтых выпадкаў ён адаптуе запазычаныя тапонімы ў адпаведнасці з асаблівасцямі ўласнай мовы [204].

Гэтыя заўвагі Я. Ф. Карскага не страцілі свайго значэння і сёння. Раз-пораз у навуковых працах па праблемах славянскага этнагенезу сустракаецца неразуменне таго, што тапонімы і нават гідронімы, як найбольш архаічныя з іх, далёка не заўсёды ўтрымліваюць інфармацыю, якую можна выкарыстоўваць найпрост, без крытычнага яе асэнсавання. На неабходнасць іншага падыходу, заснаванага на ўдумлівым, асцярожным і крытычным асэнсаванні дадзенага пласта інфармацыі, і настойваў славуці філолаг. Такі падыход ён прымяніў пры аглядзе беларускай гідраніміі [205]. І няхай не ўсе высновы Я. Ф. Карскага прайшлі праверку часам, метадалагічнае значэнне зробленых ім заўваг не выклікае асаблівых сумненняў.

Навуковец выдатна разумеў, што пісьмовыя крыніцы, у якіх магла б асвятляцца першапачатковая гісторыя славян, няпоўныя і няпэўныя. «Высновы пра народы, што насялялі нашу мясцовасць [маецца на ўвазе Беларусь і прылеглыя да яе рэгіёны з пераважна ўсходнеславянскім насельніцтвам. Заўв. аўт. — А. Л.], на аснове сведчанняў класічных пісьменнікаў, павінны быць вельмі асцярожнымі», — сцвярджаў даследчык, дапасуючы гэтую рэмарку, перш за ўсё, да звестак «бацькі гісторыі» Герадота [206, с. 42]. Можна заўважыць, што Я. Ф. Карскі не надта імкнуўся абгрунтаваць свае погляды вытрымкамі з твораў Герадота, Тацыта, Іярдана, якога ён, па тагачаснай навуковай рускамоўнай традыцыі называў «Иорнандом» [207], Пракопія Кесарыйскага і іншых аўтараў. Усё ж выяўлялася тое, што ён быў па навуковай спецыялізацыі філолагам, а не гісторыкам.

Не адмаўляўся Я. Ф. Карскі і ад рэканструкцыі язычніцтва ранніх славян, якое яго цікавіла і ў якасці асобнага прадмета даследавання, і як крыніца інфармацыі па праблеме паходжання продкавай этнічнай супольнасці. Але і ў гэтым выпадку ён наракаў на недастатковасць інфармацыі гістарычных крыніц для рэканструкцыі славянскага язычніцтва [208]. «Руская міфалогія, як і міфалогія іншых славян, была багатая на паэтычны сэнс, але не стварыла такой шырокай касмагоніі і гісторыі багоў, якую мы знаходзім у грэкаў або нават у бліжэйшых родзічаў — германцаў. У язычніцкай рэлігіі рускага славянства не развілася жрэцтва, не было сапраўдных храмаў, якія, напрыклад, былі ў балтыйскіх славян. Але статуі багоў, звычайна драўляныя, ужо ставіліся ў розных месцах», — зазначаў даследчык [209]. Мабыць, таму ён абмежаваўся канспектыўным, у прынцыпе, апісаннем дахрысціянскіх вераванняў усходніх славян [210]. Характэрна, што навуковец непрыязна ставіўся да так званай кабінетнай міфалогіі, што выявілася ў адмаўленні ім фактаў рэальнага пакланення старажытных славян такім персанажам, як Лель і Лада [211].

На грунце ахарактарызаваных вышэй метадалагічных прынцыпаў Я. Ф. Карскі выкладаў свае погляды па праблеме паходжання славян. Нельга сказаць, што гэтыя погляды склалі распрацаваную навуковую канцэпцыю, ды і не ставіў даследчык перад сабой такой мэты. Аднак усё ж варта адзначыць, што погляды гэтыя па большасці пазіцый канкрэтныя і выразныя.

Як і належыць спецыялісту ў галіне параўнальна-гістарычнага мовазнаўства, Я. Ф. Карскі значную ўвагу ўдзяляў пытання вылучэння славян з індаеўрапейскай супольнасці. Даследчык лічыў, што адзіны індаеўрапейскі народ сапраўды існаваў «у часы дагістарычныя», калі ён «не падзяляўся яшчэ прыкметна на плямёны, размаўляў адной моваю, адрозніваўся падабенствам нораваў і звычайў, меў аднолькавыя рэлігійныя вераванні» [212, с. 1]. Прычыны распаду індаеўрапейскай моўнай сям'і навуковец бачыў у шырокім рассяленні продкаў і ў кантактах з іншымі народамі [213, с. 1]. Гэтую думку ён выказваў і на старонках іншых твораў. Такім чынам, можна зразумець, што Я. Ф. Карскі аддаваў пэўную перавагу канцэпцыі

«генеалагічнага дрэва», больш распаўсюджанай ў індаеўрапейцыцы XIX стагоддзя, чым альтэрнатыўнай ёй «тэорыі хваляў», хаця і арэальным кантактам ён удзяляў належную ўвагу. Увогуле, навуковец быў схільны перабольшваць этнічную згуртаванасць старажытных індаеўрапейцаў. Ён досыць катэгарычна ўжываў тэрмін «адно непадзельнае індаеўрапейскае племя» [214].

Я. Ф. Карскі зрабіў кароткі, але змястоўны агляд індаеўрапейскай моўнай і культурнай спадчыны, якой потым скарысталіся славяне [215]. Праўда, пры гэтым неправамернымі з'яўляюцца тэрміны «славянская цывілізацыя», «індаеўрапейская цывілізацыя», якія без належнай крытычнасці ўжываў аўтар «Беларусаў» (усё ж такі цывілізацыя — з'ява значна больш высокага культурнага ўзроўню, як бы хто ні тлумачыў гэты тэрмін).

Надзіва мала ўвагі Я. Ф. Карскі ўдзяляў так званай балтаславянскай праблеме, сутнасць якой — у розных падыходах да тлумачэння цесных сувязей паміж балцкімі і славянскімі мовамі ў межах індаеўрапейскай сям'і. А між іншым, гэтая праблема турбавала кампаратывістаў, як папярэднікаў Я. Ф. Карскага, так і яго сучаснікаў. Вядома, што асноўная спрэчка разгарнулася паміж прыхільнікамі думкі аб існаванні ў старажытнасці балтаславянскай мовы і прыхільнікамі погляду, паводле якога падабенства гэтых моў тлумачыцца другаснымі кантактамі першапачаткова асобных індаеўрапейскіх дыялектаў. Прынамсі, на старонках фундаментальнага твора «Беларусы» навуковец выразна не выказаўся на карысць той або іншай думкі. Быць можа, ён не лічыў, што гэта складае змест яго навуковай задачы? Ва ўсялякім разе, вельмі цьмяная згадка пра сутнасць праблемы ўтрымліваецца ў наступнай фразе: «Тут [на тэрыторыі рассялення беларускага этнасу. Заўв. аўт. — *А. Л.*] жыло тое племя, якое паслужыла прататыпам славянам і літоўцам» [216]. Лаканічнасць фразы не дае падстаў рабіць пэўныя высновы пра пазіцыю даследчыка па гэтым пытанні. Дарэчы, у далейшым Я. Ф. Карскі вядзе размову пра славян, не ўзгадваючы ніякі прамежжавы этнас паміж індаеўрапейцамі і імі.

Хаця, як ужо адзначалася, Я. Ф. Карскі вельмі асцярожна ставіўся да высноў, што маглі б вынікаць з інфармацыі антычных і ранневізантыйскіх аўтараў, ён, у пэўнай ступені насуперак дадзенаму метадалагічнаму прынцыпу, даволі ўпэўнена адносіў да славян, ці, прынамсі, да іх продкаў, такія старажытныя супольнасці, як неўры, будзіны і веныды [217]. Сучасная навука, аднак, значна больш стрыманая ў гэтым пытанні. Нават венедаў — найбольш верагодных «кандыдатаў у славяне» далёка не ўсе гісторыкі і лінгвісты адназначна ўспрымаюць у якасці продкаў славян [218, с. 134—166]. Што ўжо казаць пра неўраў і будзінаў, якія жылі за тысячу гадоў да з'яўлення рэальных славян на старонках гісторыі?

Выказваў Я. Ф. Карскі і свае меркаванні наконт славянскай прарадзімы. Складанасць яе лакалізацыі не ў апошнюю чаргу вызначалася ў гісторыі славістыкі тым, што тэрмін «прарадзіма» можна разумець па-рознаму: і як тэрыторыю фарміравання гіпатэтычнага славянскага этнасу, і як тэрыторыю, адкуль пачалося рассяленне славян, і як тэрыторыю, на якой славяне атрымалі вядомасць у пісьмовых крыніцах. Такім чынам, у залежнасці ад пазіцыі даследчыка праславянскі арэал можа набываць розную лакалізацыю.

У сувязі з гэтым не ўяўляецца дзіўным тое, што на старонках твораў Я. Ф. Карскага выказваліся розныя меркаванні наконт вызначэння прарадзімы славян. Напрыклад, у адным месце ўзгадваецца «Прыкарпацка-Прыпяцкая тэорыя прарадзімы славян» [219], а гэта амаль цалкам тэрыторыя сучаснай Украіны.

Аднак відавочна, што сам Я. Ф. Карскі схіляўся да таго, каб лакалізаваць славянскую прарадзіму ў асноўным на поўначы ад Прыпяці, іншымі словамі, на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Дакладна кажучы, ён вызначаў тэрыторыю, на якой калісьці жылі першапачатковыя славяне або, як варыянт, праславяне, у арэале вадазбораў «Прыпяці, верхняга Нёмана і ніжняй Беразіны» (маецца на ўвазе Беразіна Дняпроўская) [220]. У якасці доказу навуковец, спасылаючыся на працы вядомага польскага батаніка Ю. Растафінскага, прыводзіць аргумент, паводле якога ў праславянскай лексіцы знайшлі адлюстраванне рэаліі расліннага і, у пэўнай ступені, жывёльнага свету якраз рэгіёна

Паўднёвай Беларусі і прылеглых раёнаў Украіны [221]. Спецыялісты ў галіне славянскага этнагенезу ведаюць, што такая аргументацыя не страціла сваёй актуальнасці, выкарыстоўвалася і выкарыстоўваецца рознымі пакаленнямі славістаў. У дадзеным кантэксце Я. Ф. Карскі сцвярджаў: «Беларусы з'яўляюцца, кажучы ўвогуле, аўтахтонамі ў сваёй краіне» [222].

У сувязі з гэтым цікава будзе зазначыць, што Я. Ф. Карскі з'явіўся папярэднікам шэрагу навукоўцаў, прытым археолагаў, якія ў другой палове XX стагоддзя распрацавалі канцэпцыю, паводле якой вытокі славян трэба шукаць не на поўдзень і не на захад ад Прыпяці, а на поўнач і ўсход. Сярод гэтых археолагаў варта назваць Й. Вернера (Германія), К. Гадлоўскага (Польшча), М. Б. Шчукіна (Расія) [223]. Больш таго, дадзенае меркаванне даволі імкліва набірае навуковую вагу. Такім чынам, погляд Я. Ф. Карскага зноў набыў навуковую актуальнасць і папулярнасць.

Выказаў сусветна вядомы славіст і сваё стаўленне да летапіснага падання пра рассяленне славян з Дуная. Ён асцярожна меркаваў, што яны спачатку перасяліліся на Дунай з поўначы, а ўжо потым пачалі рассяляцца з Дуная, у тым ліку і ў зваротным кірунку, на поўнач і паўночны ўсход [224]. У прынцыпе, такі падыход пераважае ў сучасным славяназнаўстве.

Я. Ф. Карскі зрабіў агляд жыцця ранніх славян па інфармацыі лінгвістычных крыніц. Пэўную увагу ён удзяліў моўным кантактам славян, перш за ўсё кантактам з германцамі [225]. Аднак нельга сказаць, што ён разглядаў праблему гэтых узаемасувязей у кантэксце славянскага этнагенезу.

Цікавай, хаця і небяспрэчнай з'яўляецца заўвага навукоўца адносна антрапалагічнай будовы і знешняга выгляду першых славян. Я. Ф. Карскі лічыў, што продкам былі ўласцівыя «светлыя валасы і блакітныя вочы» [226]. Гэтае выказванне ў пэўнай ступені супярэчыць вядомаму апісанню славян у Пракопія Кесарыйскага, паводле якога славяне не адносіліся да нейкага там «нардычнага» антрапалагічнага тыпу і не былі зусім падобныя на германцаў [227, с. 184—185].

Такім чынам, па праблеме паходжання славян Я. Ф. Карскі выказаў ідэю, якія ў большасці выпадкаў паспяхова прайшлі

выпрабаванне часам па праблеме вызначэння прарадзімы славян, нават набылі новую моц і новае гучанне адносна нядаўна. Таксама ў сучаснай навуцы могуць быць запатрабаваныя метадалагічныя прынцыпы, якіх прытрымліваўся навуковец, напрыклад, прынцып междысцыплінарнасці і комплекснага падыходу да навуковага вырашэння праблемы славянскага этнагенезу.

У агульнаславянскім і ўсходнеславянскім кантэкстах разглядаюцца Я. Ф. Карскім і шмат якія пытанні этнічнай гісторыі беларусаў. Ён відавочна схіляўся да таго, каб менавіта беларусаў лічыць той этнічнай супольнасцю, якая ў найбольшай ступені захавала спадчыну, што дасталася ёй ад гіпатэтычнага праславянскага этнасу. Так, навуковец лічыў, што антрапалагічны тып, які пераважае ў беларусаў, амаль у нязменным выглядзе быў з глыбінь стагоддзяў перададзены беларусам ад першых славян [228]. Як вядома, нават назву «Белая Русь» ён выводзіў з антрапалагічных і этнаграфічных асаблівасцей мясцовых жыхароў, што, аднак, не пацвярджаецца гістарычнымі крыніцамі і, папраўдзе кажучы, выглядае крыху наўна [229].

Агульнаславянскі кантэкст прысутнічае ў Я. Ф. Карскага і калі ён атаясамлівае дрыгавічоў, што рассяліліся на поўнач ад Прыпяці, з балканскімі драгавітамі, лічачы, адпаведным чынам, і тых, і іншых разгалінаваннем некалі адзінага племені [230]. Тут дарэчы будзе адзначыць, што само па сабе пытанне рассялення славян да нашага часу з'яўляецца досыць забытым, і навукоўцы ў большасці сваёй з пэўнай асцярожнасцю ўстрымліваюцца ад атаясамлення славянскіх этнічных супольнасцей з падобнымі ці нават супадаючымі этнонімамі. Напрыклад, у кантэксте гэтага пытання можна па-рознаму інтэрпрэтаваць кантакты праславян з германцамі і супольнасцямі, якія размаўлялі на дыялектах вульгарнай лаціны, што паклалі пачатак раманскім мовам. Я. Ф. Карскі канстатаваў і па-свойму інтэрпрэтаваў гэтыя кантакты, аднак, як і іншыя лінгвісты, меў цяжкасці з вызначэннем арэалу і часу дадзеных кантактаў [231].

Я. Ф. Карскі ніколькі не сумняваўся ў моўнай ды і наогул этнічнай роднасці ўсходнеславянскіх плямёнаў. Падводзячы

вынік разгляду сюжэта аб рассяленні славян на прасторах Усходне-Еўрапейскай раўніны, даследчык даволі ўпэўнена сцвярджаў: «Усе разгледжаныя намі плямёны, як мы бачылі з папярэдняй главы, былі рускія і мелі агульныя рысы ў мове, уласцівыя ўсяму народу» [232]. У дадзеным выпадку можна было б і паспрачацца са слынным навукоўцам: па-першае, сцвярджэнне пра «агульныя рысы ў мове, уласцівыя ўсяму народу», на наш погляд занадта катэгарычнае, паколькі яго цяжка пацвердзіць пісьмовымі крыніцамі; па-другое, дапа-саванне назвы «рускія» да ўсходнеславянскіх плямёнаў не зусім апраўданае з пункту гледжання гістарычнай храналогіі — усё ж такі спачатку славяне рассяліліся ва Усходняй Еўропе, і толькі потым, у працэсе ўсталявання Старажытнарускай дзяржавы і пашырэння яе тэрыторыі, адбывалася ўсталяванне адпаведнага этноніма. Пры гэтым сам Я. Ф. Карскі не меў асаблівых сумненняў ў тым, што да IX стагоддзя вылучэнне «рускіх славян» з агульнаславянскай супольнасці і іх рассяленне на тэрыторыі Усходне-Еўрапейскай раўніны ўжо скончылася [233]. З іншага боку, варта зазначыць, што ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя словазлучэнне «рускія славяне» ў сэнсе «ўсходнія славяне» было фактычна агульнапрынятым. Яшчэ неабходна дадаць, што асноўную прычыну разыходжанняў, у першую чаргу, моўных, паміж беларусамі, украінцамі і вялікарусамі славуць навуковец бачыў у адрозненнях іх гістарычага лёсу. «Так, з XIV стагоддзя Заходняя і Паўднёвая Русь жыла асобным жыццём у параўнанні з Паўночна-Заходняй Руссю», — сцвярджаў Я. Ф. Карскі, канстатууючы пры гэтым польскі і літоўскі ўплыў на землі «Заходняй Русі» і, адпаведна, мангольскі і фінскі ўплыў на землі «Паўночна-Усходняй Русі» [234].

Адказ на пытанне пра генезіс беларускай мовы даецца Я. Ф. Карскім у адпаведнасці са своеасаблівым алгарытмам «агульнаславянская мова—старажытнаруская мова—беларуская мова» [235]. Дададзены алгарытм з дастатковай пераканаўчасцю абгрунтаваны даследчыкам на аснове лінгвістычнага аналізу. Пры гэтым слушна зазначаецца, што беларуская мова мае шэраг асаблівасцей, якія аб'ядноўваюць яе з украінскай мовай [236]. Цікава вырашаецца навукоўцам пытанне пра

характар кантактаў паміж беларускай і польскай мовамі. Я. Ф. Карскі канстатуе, што гэтыя кантакты шмат у чым былі абумоўлены грамадска-палітычнай сітуацыяй ў Рэчы Паспалітай [237]. Дадзеная сітуацыя не толькі з'явілася фактарам паланізацыі сацыяльна-палітычнай эліты «заходнерускага» грамадства, але і спрычынілася да запазычанняў з польскай мовы ў беларускую, якія паступова, спакваля праніклі таксама і ў гаворку простага народа [238]. Аднак, з іншага боку, славыты філолаг адмаўляў уплыў польскай мовы на такую фанетычную інавацыйную з'яву беларускай мовы, як пераход мяккіх выбухных дэнтальных у мяккія фрыкатыўныя (знакамітая з'ява «дзекання» і «цекання») [239]. Наогул кажучы, праблема кантактаў беларускай мовы, як і гісторыя мовы ў цэлым, даследавалася навукоўцам карпатліва і грунтоўна, пра што, напрыклад сведчыць пералік выкарыстаных крыніц па гісторыі мовы [240].

У гісторыка-генетычным ракурсе даследуецца Я. Ф. Карскім традыцыйная духоўная культура беларусаў. Трэба нагадаць, што такі падыход і тады відавочна пераважаў у этнаграфіі, і ў наш час мае шмат прыхільнікаў у навуковым асяроддзі. У канкрэтным сваім выяўленні гэта азначае, што навукоўцы шукалі і шукаюць прататыпы тых або іншых з'яў народнай культуры ў сівым мінулым. І наадварот, гэтыя з'явы, разгледжаныя ў якасці рэліктаў першапачатковага стану таго або іншага феномену протакультуры, выкарыстоўваліся даследчыкамі ў працэсе рэканструкцыі гэтай самай протакультуры. У нашым выпадку этнакультура беларусаў, па прычыне сваёй архаічнасці, не толькі Я. Ф. Карскім, але і іншымі даследчыкамі (напрыклад, А. Я. Багдановічам, Е. Р. Раманавым) вывучалася ў рэчышчы выяўлення генетычнай сувязі паміж агульнаславянскай культурай і ёю.

Як філолаг, Я. Ф. Карскі падкрэсліваў важную ролю лінгвістычных крыніц не толькі для вызначэння тэрыторыі прарадзімы славян і асабліва сцяў іх гаспадарчай дзейнасці і побыту, але і для навукова карэктнай рэканструкцыі славянскага светапогляду [241]. Заслугоўвае ўвагі вось такі прыклад: разглядаючы пытанне паходжання тэрміна «Каляды», ён упэўнена выводзіў яго з лацінскага «calendae», супрацьпастаўляючы

гэтую сапраўды навуковую этымалогію спробам калянавуковых «кабінетных» міфатворцаў убачыць у гэтым слове ўказанне на існаванне нейкага язычніцкага бовства Каляды [242]. Тут, як і ў згаданым вышэй выпадку з Ладай і Лелем [243], Я. Ф. Карскі адстойваў навукова-метадалагічны прынцып, які ўмоўна можна ахарактарызаваць як «верыфікацыйны пурызм» і які быў больш характэрны для пазітывісцкай метадалогіі навукі і гістарыяграфіі (у межах пазітывізму, як вядома, выпрацавалася акрэслена негатыўнае стаўленне да розных псеўданавуковых фантазій і, наогул, праяў суб'ектывізму, нават калі яны тлумачыліся высакароднымі матывамі).

Гэты прыклад паказвае навуковую сталасць Я. Ф. Карскага, яго метадалагічную і метадычную падрыхтаванасць, у тым ліку і ў параўнанні з яго папярэднікамі на ніве славяназнаўства. Сапраўды, даследчык імкнуўся пазбягаць сцвярджэнняў, якія не знаходзілі доказаў у гістарычных крыніцах або не вытрымлівалі праверкі навуковай крытыкай (зразумела, маецца на ўвазе ўзровень, дасягнуты навуковай крытыкай яго часу). Сумнеўныя выказванні ў Я. Ф. Карскага былі рэдкімі, хаця часам і здараліся, як у згаданым вышэй выпадку з тлумачэннем айконіма «Белая Русь» [244].

Мову Я. Ф. Карскі ўключаў у агульны кантэкст развіцця культуры, праводзячы небеспадстаўныя паралелі паміж мовай і міфалогіяй [245]. Напрыклад, ён, як і іншыя даследчыкі, звярнуў увагу на вельмі цесную сувязь народнай песні і абрада, якая, між іншым, праяўлялася ў адмове выконваць абрадавыя песні не ў належны час [246].

Таксама, як і шмат хто з даследчыкаў, Я. Ф. Карскі паслядоўна даказваў і адстойваў думку пра выключную архаічнасць беларускага фальклору, яго агульнаславянскія і нават індаеўрапейскія карані. Напрыклад, даволі грунтоўна прааналізаваўшы традыцыйную беларускую калядную абраднасць, ён выявіў у адносінах да яе індаеўрапейскія і славянскія паралелі [247]. Наогул, гэтыя паралелі аўтар «Белорусов» бачыў шмат у якіх выпадках. Напрыклад, ён, спасылаючыся на П. В. Шэйна, канстатаваў падабенства паміж клятвай старажытнарускіх ваяроў Святаслава Ігаравіча падчас заключэння дамовы з візантыйцамі

ў 971 годзе і беларускай замовай [248]. Даследчык неаднаразова параўноўваў творы і міфічныя вобразы ўсходнеславянскага фальклору з адпаведнымі творамі і вобразамі чэшскай і сербскай народнай творчасці [249]. Разам з тым ён звяртаў увагу чытача, калі гэта было неабходна, і на пэўныя адрозненні паміж сюжэтамі і творамі беларускага, вялікарускага і ўкраінскага фальклору [250].

У нашу задачу не ўваходзіў аналіз усёй вельмі багатай славістычнай спадчыны Я. Ф. Карскага, назапашанай у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя. Напрыклад, фактычна па-за нашай ўвагай засталіся спецыяльныя работы навукоўца ў галіне славянскага мовазнаўства, грунтоўныя і цікавыя, перш за ўсё, для лінгвістаў [251]. Як адзначаў Д. У. Караў, філалагічнаму аспекту навуковай творчасці Я. Ф. Карскага ў гістарыяграфіі ўдзялялася значна больш увагі, чым, да прыкладу, гісторыка-этналагічным, крыніцазнаўча-археаграфічным і культуралагічным аспектам [252, с. 206]. Таму і няма неабходнасці паўтараць услед за папярэднікамі тэзіс пра выключную ролю Я. Ф. Карскага ў галіне беларускай і славянскай філалогіі.

Аднак і сказанага вышэй дастаткова, каб зрабіць адназначную выснову, паводле якой ужо ў дакастрычніцкі перыяд Я. Ф. Карскі зарэкамендаваў сябе ў якасці безумоўнага лідара сярод беларускіх славістаў, як па ступені навукова-тэарэтычнай падрыхтоўкі, так і па вялікім укладзе ў айчыннае славяназнаўства. Яго погляды не страцілі актуальнасці і да нашага часу, маюць не толькі гістарыяграфічнае, але і надзённае, навукова-тэарэтычнае значэнне. Трэба таксама адзначыць, што навуковая спадчына Я. Ф. Карскага можа быць плённа выкарыстана ў кантэксце вызначэння месца беларусаў у славянскім свеце, захавання і ўмацавання нашымі суайчыннікамі беларускай этнацыянальнай ідэнтычнасці.

3.7 А. П. Сапуноў

Аляксей Парфенавіч Сапуноў (1851—1924) у навуковым свеце праславіўся перш за ўсё як слынны краязнавец, які вельмі шмат зрабіў для таго, каб шырокая грамадскасць (не толькі

навуковая) больш даведалася пра мінулае і сучаснасць Віцебшчыны і Падзвіння (маецца на ўвазе, зразумела, Заходняя Дзвіна/Даўгава). Некалькі тамоў «Витебской старины» дагэтуль з'яўляюцца па сваёй грунтоўнасці ўзорамі крэйзнаўчых даследаванняў.

Увайшоў А. П. Сапуноў у гісторыю і ў якасці арганізатара навуковай дзейнасці. Утварэнне ў 1909 годзе Віцебскай навуковай археалагічнай камісіі, а таксама царкоўна-гістарычнага музея, таксама ў Віцебску, адбылося шмат у чым дзякуючы ініцыятыве і настойлівасці даследчыка.

А. П. Сапунова наўрад ці можна назваць славяназнаўцам у звыклым сэнсе гэтага слова. Канечне ж, рыхтуючы працы па гісторыі Віцебшчыны і Падзвіння, ён час ад часу, так або інакш, закранаў пытанні славістыкі. Аднак калі весці размову пра яго ўклад у славяназнаўства, то трэба перш за ўсё адзначыць вялікую ролю, якую адыграў А. П. Сапуноў у назапашванні і сістэматызацыі навуковага матэрыялу, што мог быць выкарыстаны наступнымі пакаленнямі славістаў.

Тым не менш варта падкрэсліць, што славуты віцебскі краязнавец меў даволі акрэсленыя погляды па праблеме славянскага этнагенезу. У працы «Река Западная Двина», прынамсі ў першай яе частцы, ён іх выклаў, няхай сабе і тэзісна, абапіраючыся пры гэтым на думку вядомых навуковых аўтарытэтаў таго часу, як расійскіх, так і замежных [253].

У згодзе з тагачаснай, дастаткова ўстойлівай, традыцыяй А. П. Сапуноў пачаў агляд пытання аб паходжанні славян з аналізу вядомага паведамлення «бацькі гісторыі» Герадота пра Еўрапейскую Скіфію і прылеглыя да яе землі. Сваю ўвагу ён засяродзіў на праблеме вызначэння этнічнай сутнасці неўраў. Даследчык адзначаў: «Паўднёвая мяжа гэтага народа пачыналася ля вытокаў Днястра і Буга» [254] (незразумела, які Буг тут маецца на ўвазе — Паўднёвы ці Заходні. Заўв. аўт. — *А. Л.*). Потым, на думку А. П. Сапунова, неўры перасяліліся на землі будзінаў. Даследчык прыводзіць вядомае з паведамлення Герадота апавяданне пра тое, што раз у год неўры ператвараліся ў ваўкоў, і звяртае ўвагу на тое, што паданні пра ваўкалакаў трывала захаваліся ў Беларусі [255].

А. П. Сапуноў не быў першым і не быў апошнім, хто, няхай сабе і са спасылкай на думку навуковых аўтарытэтаў таго часу, сярод якіх ён называе П. Й. Шафарыка і І. Я. Забеліна [256], бачыў у неўрах аддаленых продкаў беларусаў. Праўда, ён на гэтым не настойваў, выказаўшыся лаканічна і асцярожна. Быць можа, якраз тое, што паўднёвая мяжа арэала жыхарства неўраў праходзіла не па тэрыторыі Беларусі, а на поўдзень ад яе, па тэрыторыі Украіны, і вызначыла гэтую асцярожнасць і лаканічнасць даследчыка.

Затое не быў ён такім асцярожным пры вызначэнні этнічнага паходжання сарматаў. «Што да сарматаў, то многія навукоўцы не сумняваюцца, што сарматы былі славянамі», — сцвярджаў А. П. Сапуноў, далучаючы да славян таксама і Герадотавых «скіфаў-аратых» [257]. Цікава, што, хаця аўтар і спасылаецца на думку, нібыта выказаную «многімі навукоўцамі», ён не называе ніводнага імя. Такім чынам, аргументацыя «павісае ў паветры». А між тым, пэўныя адказы прывесці ў дадзеным выпадку трэба было б. Нават калі А. П. Сапуноў не ведаў, што нашчадкамі сарматаў з'яўляюцца іранамоўныя асеціны (зусім не славянскі народ), то ён мог бы звярнуць увагу на прынцыповыя адрозненні ў ладзе жыцця сарматаў, якія вандравалі са сваімі статкамі па стэпах, пры гэтым ваюючы конна, і першых славян, асноўным гаспадарчым заняткам якіх было земляробства і якія складалі лёгкаўзброеную пяхоту. Гэтыя дастаткова істотныя адрозненні вынікаюць са звестак антычных і ранневізантыйскіх аўтараў. А тое, што А. П. Сапуноў вельмі добра ведаў змест адпаведных гістарычных крыніц, не падлягае сумненню. Гэта бачна з таго, як настойліва шукаў даследчык адказ на пытанне пра назву Заходняй Дзвіны ў антычнай традыцыі [258]. Грунтоўна аналізаваў ён таксама і навукова-гістарычную літаратуру, як створаную папярэднікамі, так і сучасную для яго, што відаць па заўвагах да працы [259].

А. П. Сапуноў даволі нескрытычна, са спасылкай на аўтарытэт Д. І. Ілавайскага і нават М. В. Ламаносава, адносіў да славян таксама раксаланаў, паколькі і яны былі сарматамі, і нават, аддаючы даніну антынарманісцкай традыцыі, выводзіў ад раксаланаў этнонім і палітонім «Русь» [260].

Таксама гісторык, спасылаючыся на вядомага нямецкага філолага і рэлігіязнаўца Ф. М. Мюлера, якога ён называе Макс-Мюлерам, а таксама на чэшскага філолага, «патрыярха славістыкі» Й. Добраўскага, прылічваў да славян і венедаў/венетаў, якіх ён называў вінідамі [261]. Трэба пры гэтым адзначыць, што погляд, паводле якога венедаў/венеты з'яўляліся непасрэднымі продкамі славян ці нават атаясамліваліся са славянамі, панаваў у славістыцы сярэдзіны — другой паловы XIX стагоддзя, ды і на працягу XX стагоддзя гэты погляд быў шырока распаўсюджаны (не страціў ён сваёй навуковай актуальнасці і ў наш час). Так што адносна гэтага пытання А. П. Сапуноў абапіраўся на традыцыю, якая ў канцы XX стагоддзя мела моцныя пазіцыі ў гістарычнай навуцы.

Адпаведным чынам, выкарыстоўваючы інфармацыю, якая ўтрымліваецца ў «Гетыцы» Іярдана, А. П. Сапуноў заўважае, што ў сярэдзіне I тысячагоддзя нашай эры славяне раздзяліліся на заходніх (склавінаў) і «рускіх» (антаў) [262]. Тут аўтару нельга адмовіць у пэўнай логіцы. Паколькі ён лічыў, што слова «Русь» паходзіць ад племянной назвы «раксаланы», то антаў, якія, паводле паведамлення Іярдана, вялі (як, дарэчы, і склавіны), сваё паходжанне ад венетаў, ён успрымаў як «рускіх» славян, бо яны жылі прыкладна на той тэрыторыі, што і раксаланы. Іншая справа, што гэтая канструкцыя была небездакорнай, прычым у некалькіх момантах.

Аналізуючы інфармацыю, якая ўтрымліваецца ў недатаванай частцы «Аповесці мінулых часоў» («Повесть временных лет»), А. П. Сапуноў дастаткова ўпэўнена сцвярджаў, што «славяне са старажытнейшых ужо часоў жывуць на сваіх карэнных месцах, і Усходняя Еўропа, ад берагоў Чорнага мора да берагоў Балтыйскага, была заселена толькі славянамі, менавіта рускімі» [263]. Дадамо ад сябе, што ў той перыяд, калі даследчык ствараў сваю працу, у тэрмін «рускія славяне» звычайна ўкладваўся сэнс, які мы ўкладваем цяпер у тэрмін «усходнія славяне». Такім чынам, што да вызначэння першапачатковага арэала рассялення славян, даследчык відавочна стаяў на пазіцыях аўтахтанізму, прынамсі, у адносінах да Усходняй Еўропы.

Вельмі сцісла А. П. Сапуноў выказаўся па «балцка-славянскай праблеме»: «Народы племені літоўскага, што жылі тут таксама, разам з братамі сваімі славянамі, старабыльцы на сваёй зямлі» [264]. Відавочна, што, ведучы размову пра «народы племені літоўскага», ён меў на ўвазе не толькі этнічных літоўцаў, але і іншых балтаў. Тут дарэчы будзе зазначыць, што, па нашых назіраннях, тэрмін «балты» даволі цяжка прыжываўся ў расійскай гістарычнай навуцы (многія даследчыкі якраз і ўжывалі слова «літоўцы» і вытворныя ад гэтага слова выразы ў адносінах да ўсіх этнічных супольнасцей балцкай моўнай групы). У дадзеным выпадку А. П. Сапуноў, хутчэй за ўсё, хацеў падкрэсліць агульнае індаеўрапейскае паходжанне балтаў і славян. Наўрад ці тут гаворка ідзе пра асаблівыя роднасныя сувязі балтаў і славян унутры індаеўрапейскай моўнай сям’і.

А. П. Сапуноў рабіў спробы навуковага вывучэння гісторыі заходнеславянскіх народаў. Так, у 1916 годзе, у самы разгар Першай сусветнай вайны з-пад яго пера ў чатырох нумарах выдання «Витебский Вестник» выйшла вельмі актуальная на той час праца «Балтийские славяне и 4-вековая борьба их с немцами», тэматыка якой непасрэдна адпавядае яе назве [265].

А. П. Сапунова, буйнога і таленавітага гісторыка і слыннага краязнаўца, нельга, канечне ж, залічваць да кагорты вядучых беларускіх славістаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя. Таму ён у некаторай ступені выбіваецца з шэрагу айчынных славяназнаўцаў азначанага перыяду. Аднак цікава ўжо тое, што ў сваіх краязнаўчых даследаваннях, прынамсі, у працы «Река Западная Двина» ён апеляваў да дасягненняў еўрапейскай славістыкі, паказваючы гэтым актуальнасць славістычных даследаванняў для свайго часу. І з гэтага пункту гледжання яго асоба, у прынцыпе, упісвалася ў агульнае рэчышча развіцця беларускай славістыкі. Іншая справа, што брак навукова-тэарэтычнай падрыхтоўкі спрычыніўся да некрытычнасці шэрагу высоў А. П. Сапунова, напрыклад, па праблеме славянскага этнагенезу.

3.8 М. В. Доўнар-Запольскі

Бадай што цяжка знайсці ў гісторыі айчынай гуманітарыстыкі і, перш за ўсё беларусазнаўства, такую няўрымсліваю ў навуковым пошуку і вельмі рознабаковую асобу, як Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі (1867—1934). Вучань слыннага гісторыка У. Б. Антановіча, ён быў узгадаваны ў адносна ліберальнай навуковай атмасферы Кіеўскага ўніверсітэта, за што аддзячыў alma mater і прафесарска-выкладчыцкай дзейнасцю, і сваімі працамі, і стварэннем навуковай школы [266, с. 221—224].

Пра адзначаня вышэй навуковую рознабаковасць і няўрымсліваць (безумоўна, у лепшым значэнні дадзенага слова) сведчыць тэматыка работ М. В. Доўнар-Запольскага. Можна сказаць, што ён увасабляў у сабе прынцып міждысцыплінарнасці навуковых даследаванняў у галіне беларусазнаўства. Няма сумненняў у тым, што навуковец ахвотна і плённа служыў музе гісторыі Кліо (Κλειώ). Аднак таксама няма сумненняў і ў тым, што даследчык выдатна разумеў неабходнасць прыцягнення інфармацыі іншых навук, хаця б для таго, каб дасягнуць як мага больш высокага ўзроўню верыфікаванасці вынікаў навукова-гістарычных даследаванняў. Пры гэтым навуковец зусім не адмаўляў самастойнае значэнне даследаванняў у такіх навуковых галінах, як этналогія і этнаграфія, фалькларыстыка, філалогія. Яго творчая спадчына месціць у сабе і спецыяльныя навуковыя работы ў гэтых галінах.

Якімі ж былі навуковыя інтарэсы М. В. Доўнар-Запольскага? Мінуўшчына Беларусі ў цэлым, пытанні крыніцазнаўства і археаграфіі, палітычнай, сацыяльна-эканамічнай, этнічнай, культурна-рэлігійнай гісторыі роднага краю, яго дыялекты, вусная народная творчасць і літаратурная спадчына, этнаграфічныя асаблівасці беларускага народа ў самых рознастайных праявах гэтых асаблівасцей (ад штодзённасці побыту да ўзнёсласці народных свят) — вось што прыцягвала ўвагу навукоўца. Немалымі былі яго дасягненні і як даследчыка сацыяльна-эканамічнай і ідэйна-палітычнай гісторыі Расіі.

Такі навуковы энтузіязм шмат у чым быў прадыктаваны яскрава выказаным імкненнем М. В. Доўнар-Запольскага да таго, каб Беларусь, кажучы Купалавымі словамі, заняла «свой пачэсны пасад між народамі». Аднак гэтае імкненне амаль што не перашкаджала даследчыку ў пошуку навуковай ісціны. «Амаль што» ўсё ж такі заключалася ў пэўнай ідэалізацыі мінулага Беларусі [267].

Пачынаў сваю навуковую дзейнасць М. В. Доўнар-Запольскі ў большай ступені як этнограф. Асабліва плённымі для даследчыка ў гэтым сэнсе былі 90-я гады XIX стагоддзя. Трэба адзначыць, што М. В. Доўнар-Запольскі аддаваў перавагу такім формам прэзентацыі вынікаў этналагічных і этнаграфічных даследаванняў, як артыкулы, нарысы, нататкі. З цягам часу яны аб'ядноўваліся ў зборнікі навуковых прац, сярод якіх можна вылучыць «Белорусское Полесье: Сборник этнографических материалов. Выпуск 1» (Кіеў, 1895), а таксама «Исследования и статьи. Том 1: Этнография и социология, обычное право, статистика, белорусская письменность» (Кіеў, 1909) [268].

У тым славяназнаўчым кантэксце, які нас, уласна кажучы, і цікавіць, варты звярнуць увагу, па-першае, на факт вывучэння М. В. Доўнар-Запольскім абрадаў беларусаў, асабліва вясельнага абрада. Па-другое, неабходна адзначыць, што навуковец унёс свой даволі важкі ўклад у даследаванне Беларускага Палесся — гэтага, вобразна кажучы, «Кландайка» для многіх пакаленняў славістаў. У дадзеным выпадку сама балотна-лясістая прырода Палесся, безумоўна, спрыяла захаванню ў матэрыяльнай і, што вельмі важна, духоўнай культуры яго жыхароў архаічных рыс, якія, і гэта цалкам магчыма, вядуць свой радавяд ад праславянскіх часоў, тым больш, што Палессе ў навуковай традыцыі трывала замацавалася ў якасці аднаго з асноўных «кандыдатаў» на тое, каб лічыцца славянскай прарадзімай.

М. В. Доўнар-Запольскі, апісваючы «беларускае вяселле ў культурна-рэлігійных перажытках» і прысвячаючы гэтаму апісанню адпаведны артыкул [269, с. 61—146], звяртаў увагу на шматлікія індаеўрапейскія паралелі беларускаму вясельнаму абраду. Праўда, з тэксту артыкула ў большай ступені вынікае

тое, што аўтар тлумачыў гэтыя паралелі не столькі з «генеалагічнага», беручы пад увагу агульнасць паходжання шматлікіх народаў Еўропы і Азіі, колькі з тыпалагічнага, аддаючы пры гэтым даніну папулярнай у тагачаснай этналогіі і этнаграфіі канцэпцыі эвалюцыянізму. Паводле дадзенай канцэпцыі, усе народы свету (як больш асцярожны варыянт — значная большасць народаў) у сваім развіцці прайшлі прыкладна аднолькавыя стадыі, і таму, вывучаючы этнакультурную спадчыну, якую атрымалі ў карыстанне так званыя «цывілізаваныя народы» (пры ўсёй умоўнасці і прэтенцыёзнасці гэтага тэрміна), трэба праводзіць аналогіі з больш старажытнымі эпохамі і з народамі, якія знаходзіліся або знаходзяцца яшчэ толькі на падыходзе да цывілізацыі. Вось чаму даследчык знаходзіў тыпалагічнае падабенства паміж рытуаламі беларусаў і, да прыкладу, мардвы, фіна-вугорскай (не індаеўрапейскай) па моўнай прыналежнасці [270]. Такі паыход пераважае ў М. В. Доўнар-Запольскага і пры апісанні каравайнага абраду [271].

Аднак і спасылкі на агульнаславянскія вытокі вясельнага абраду раз-пораз сустракаюцца ў М. В. Доўнар-Запольскага. Напрыклад, калі гаворка ідзе пра заручыны, аўтар звяртае ўвагу чытача на тое, што адпаведныя паралелі ім існуюць і ў астатніх славян, прытым не толькі ва ўсходніх, але і ў паўднёвых, і ў заходніх [272]. З іншага боку, ён звяртае ўвагу і на выпадкі, калі тая або іншая стадыя вясельнага абраду ў беларусаў не мае славянскіх аналогій. У якасці прыкладу тут прыводзіцца адметна беларускі рытуал саджэння на пасад жаніха і нявесты [273].

Поруч з этнаграфічнымі даследаваннямі ў навуковай спадчыне М. В. Доўнар-Запольскага трэба паставіць вывучэнне ім твораў беларускага фальклору (зноў жа, перш за ўсё вясельнай паэзіі, аднак не толькі яе). Ён карпатліва сістэматызаваў інфармацыю, якая адносілася да песеннай творчасці пінчукоў — жыхароў Заходняга Палесся. Пры гэтым ён звярнуў увагу на тое, як часам бывае цяжка запісваць гэтыя тэксты, паколькі палешукі не вельмі ахвочыя выконваць песні, калі іх нехта запісвае. Таксама жыхары Піншчыны з неахвотай выконваюць абрадавыя песні не ў свой час (не ў адпаведнасці з сезонам) [274, с. IV—V]. Гэтую асаблівасць традыцыйнай народнай культуры

адзначаў і Я. Ф. Карскі [275], ды і шмат хто з іншых даследчыкаў. Дадамо ад сябе, што апісаная некалькімі радкамі вышэй з’ява тлумачыцца сакральна-магічным характарам народнай паэтычна-песеннай творчасці, што, дарэчы, вельмі добра разумеў і М. В. Доўнар-Запольскі. Пацвярджэнне таму — зроблены ім аналіз так званага «каравайнага абраду», уласцівага беларусам, сэнс якога ён бачыў у магічным стымуляванні плоднасці [276].

М. В. Доўнар-Запольскі прызнаваў узаемасувязь гістарычных падзей і «песеннай паэзіі» у тым сэнсе, што як падзея можа стаць тэмай вуснай народнай творчасці, так і гэтая творчасць можа істотна паўплываць на ўспрыманне гістарычных падзей (напрыклад, тымі ж стваральнікамі летапісаў), і таму да летапіснай інфармацыі трэба ставіцца «з вялікай асцярожнасцю» [277, с. 71].

Выпускнік гісторыка-філалагічнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта, М. В. Доўнар-Запольскі атрымаў добрую мовазнаўчую і літаратуразнаўчую падрыхтоўку. Адназначна чынам, ён прызнаваў важнасць філалагічных, у першую чаргу лінгвістычных, даследаванняў у працэсе вывучэння мінуўшчыны і сучаснасці беларускага народа, яго асобных этнаграфічных груп. М. В. Доўнар-Запольскі прааналізаваў гаворку пінчукоў [278, с. VIII—XXVII], знаёмячы пры гэтым навуковую грамадскасць з дыялектнымі асаблівасцямі насельніцтва заходняй часткі беларускага Палесся, раскрываючы перад чытачом своеадметнасць гэтай гаворкі. А дыялекталагічныя даследаванні, трэба адзначыць, з’яўляюцца вельмі важнымі ў кантэксце развіцця славістыкі, паколькі дазваляюць лепш высветліць як інтэграцыйныя (канвергентныя) працэсы ў гісторыі моў, так і дэзынтэграцыйныя (дывергентныя). Пэўны ўклад у даследаванні па славянскай дыялекталогіі, няхай сабе і не вельмі важкі, унёс і М. В. Доўнар-Запольскі.

«Белорусское наречие», як быў перакананы даследчык, «з’яўляецца пераемнікам гаворкі, на якой мелі зносіны старажытныя крывічы, верагодна і дрыгавічы» [279]. Вучоны прысвяціў «беларускім гаворкам» адпаведныя нататкі [280]. Дакладней кажучы, у гэтых нататках аналізуецца, па сутнасці, толькі адна беларуская гаворка, уласцівая насельніцтву Верхняга

Панямоння, якую аўтар па населеным пункце Новы Свержань так і называе — новасвержанскай, аднак работа ўтрымлівае і параўнанні з іншымі беларускімі, а таксама і ўкраінскімі гаворкамі, што адпавядае ўжо распрацаванай і апрабраванай да канца XIX стагоддзя навуковай методыцы вывучэння дыялектаў. Сам аналіз выглядае даволі цікавым, хаця, мабыць, лінгвісты палічылі б яго няпоўным і не ва ўсіх момантах пераканаўчым. Напрыклад, выклікае сумненне сам прыём пашыранай экстрапаляцыі вынікаў вывучэння новасвержанскай гаворкі на іншыя беларускія дыялекты, паколькі ў дадзеным выпадку назіраецца парушэнне закона фармальнай логікі, паводле якога нельга выводзіць сцвярджэнні агульнага характару са сцвярджэнняў, галіна прымяненняў якіх з'яўляецца прыватнай і, адпаведна, абмежаванай. І таму не з'яўляецца пераканаўчай высьнова аўтара пра прызнанне дыфтонгаў «асноўнымі прыкметамі беларускай гаворкі» [281].

Аднак нам няварта быць занадта прыдзірлівым да навукоўца, паколькі ў дадзеным выпадку больш важным, чым пэўныя хібы, уяўляецца факт яго зацікаўленасці беларускай дыялекталогіяй, і спроба параўнаць гаворкі роднага краю з украінскімі, і імкненне звязаць моўныя з'явы са з'явамі гістарычнымі. Усё гэта даволі пераканаўча ўпісвалася ў кантэкст развіцця як славістыкі, так і кампаратывістыкі (параўнальна-гістарычнага мовазнаўства).

Пытаннем паходжання славян навуковец удзяляў не надта шмат увагі, больш, напэўна, давяраючы спецыялістам, якія непасрэдна займаліся аналізам дадзенай праблемы. Аднак шэраг істотных заўваг па пытаннях гісторыі ранніх славян ён палічыў неабходным зрабіць.

М. В. Доўнар-Запольскі лічыў, што «старажытныя славяне жылі абшчынамі. Абшчыннае жыццё заключалася ў тым, што некалькі сямействаў або родаў злучаліся для больш зручнай абароны ад непрыяцеля і г. д., выбіралі сабе супольна вярхоўнага суддзю, правадыра, князя; абшчына будавала гарады для большай бяспекі, пасылала гандлёвыя караваны, а часам і рабіла напады на суседнія плямёны. Такімі начальнікамі абшчын, як здаецца, і былі згаданыя летапісам князі старажытнейшага

перыяду» [282, с. 66—67]. Пры гэтым ён сцвярджаў, што ўлада князёў была істотна абмежавана вечам [283, с. 67].

Характарызуючы становішча рабоў у старажытных славян, М. В. Доўнар-Запольскі адзначаў: «Перш за ўсё ў саміх умовах побыту старажытных славян не было такіх бакоў, якія ўзмацнялі б для рабоў іх ярмо: славяне наогул адрозніваліся мяккасцю ў адносінах да рабоў» [284, с. 329]. Пры гэтым ён выкарыстоўваў інфармацыю, што ўтрымліваецца ва ўрыўку са «Стратэгікона» Маўрыкія [285]. Тут дарэчы будзе адзначыць, што, робячы акцэнт на мяккасці славян, ён не пракаментываў паведамленне іншага візантыйскага аўтара, Пракопія Кесарыйскага, паводле якога склавіны спачатку вызначаліся выключнай жорсткасцю і адпаведнай схільнасцю да брутальных забойстваў і толькі потым сталі аддаваць перавагу захопу ў палон мужчын і ператварэнню тых у рабоў [286, с. 192—195].

Пэўнае месца ў навуковай творчасці М. В. Доўнар-Запольскага займае аналіз такога архаічнага сацыяльна-палітычнага інстытута, як веча. У ім даследчык бачыў праяву першапачатковага дэмакратызму славян. Ён выказваў думку, што фактычна любы народны сход у старажытнарускі перыяд называўся вечам [287].

М. В. Доўнар-Запольскі лічыў, што веча было агульнаславянскай з’явай, якая зарадзілася яшчэ ў дапісьмовы перыяд [288]. Пры гэтым ён спаслаўся на вядомае паведамленне візантыйскага гісторыка Пракопія Кесарыйскага пра антаў і склавінаў (нагадаем, што паводле гэтага паведамлення для антаў і склавінаў характэрна «народнапраўства» — δημοκρατία) [289]. Аднак трэба зазначыць, што М. В. Доўнар-Запольскі не зрабіў спробы разгледзець працэс функцыянавання і эвалюцыі веча або інстытутаў, падобных на яго, у іншых славянскіх народаў (тут маюцца на ўвазе заходнія і паўднёвыя славяне).

М. В. Доўнар-Запольскі прызнаваў, што веча з’яўлялася «народнай установай у яе старажытнейшай форме» і знаходзіў для гэтага грамадска-палітычнага інстытута індаеўрапейскія аналогіі ў старажытных грэкаў, старажытных рымлян і старажытных германцаў [290].

Крыху ў супярэчнасці з тэзісам пра дэмакратызм веча гісторык звяртаў увагу на тое, што «ў тэорыі» веча было «сходам

усёй зямлі», а на самой справе з'яўлялася сходам «гараджан галоўнага горада» гэтай зямлі [291].

М. В. Доўнар-Запольскі звяртаў увагу на тое, што ў працэсе свайго развіцця вечавы інстытут зазнаў пэўную эвалюцыю, якая выявілася ў паступовым павышэнні ролі веча на працягу існавання Старажытнай Русі, пры гэтым «хуткае развіццё вечавых адносін» пачалося з канца XI стагоддзя [292].

Важна адзначыць, што навуковец бачыў розныя прычыны ліквідацыі вечавога інстытута ва «ўсходняй (Маскоўскай)» і ў «заходняй (Літоўскай) Русі» [293]. У першым выпадку заняпад веча даследчык звязваў з усталяваннем мангола-татарскага прыгнёту, адзначаючы, што ва ўмовах надання ардынскім ханам ярлыка на вялікае княжанне стаў немагчымым кантроль народнага сходу над княскай уладай, і, такім чынам, знікла галоўная ўмова паўнаўартаснага існавання веча. Яшчэ ён падкрэсліваў аграрны характар Маскоўскай Русі, у адрозненне ад «гандлёвай, Дняпроўскай і Волхаўскай» Русі. Дадзены аграрны ўклад не садзейнічаў, на думку гісторыка, захаванню вечавых адносін [294].

Адносна другога выпадку М. В. Доўнар-Запольскі адзначаў, што ў Літоўскай Русі веча працягвала і надалей сваю дзейнасць, але паступова яго значэнне як інстытута палітычнай улады змяншалася (з кантэксту трэба так разумець, у сувязі з умацаваннем цэнтральнай улады вялікіх князёў Літоўскіх, хаця сам даследчык і не робіць яскрава такой высновы). Аднак, у адрозненне ад Маскоўскай Русі, тут, на погляд гісторыка, веча захавала значэнне органа мясцовага самакіравання [295].

М. В. Доўнар-Запольскі ў дакастрычніцкі перыяд вельмі цікавіўся навуковай праблемай паходжання беларусаў. Ён, прыводзячы аргументы антрапалагічнага характару, лічыў беларусаў «ці не самым чыстым тыпам славянскага племені» (ва ўсялякім разе, сярод усходніх славян) і тлумачыў гэта тым, што «беларускае племя ў сваім гістарычным мінулым не злівалася з іншымі народамі, у той час як вялікаросы, займаючы землі фінскіх плямёнаў, змешваліся з імі», а ўкраінцаў, за рознастайнымі антрапалагічнымі тыпамі якіх ён меў магчымасць шмат разоў назіраць у час навучання і работы ў Кіеўскім

універсітэце, даследчык успрымаў як «вельмі стракатую сумесь старажытнарускіх плямёнаў з цюркскімі народнасцямі» [296]. У пэўным сэнсе мы б цяпер ахарактарызавалі такі падыход як праяву канцэпцыі субстратнага паходжання ўсходнеславянскіх народаў (прынамсі, вялікарусаў і ўкраінцаў), аднак, на наш погляд, у дадзеным выпадку не варта прыпісваць М. В. Доўнар-Запольскаму прыхільнасці да такой канцэпцыі толькі на падставе адной фразы.

Цікава пры гэтым адзначыць, што М. В. Доўнар-Запольскі тут нічога не кажа пра магчымы ў мінулым сімбіёз балтаў і славян на тэрыторыі Беларусі і пра славянізацыю балтаў. Тлумачыцца гэта тым, што даследчык досыць паслядоўна адстойваў тэзіс пра аўтахтоннасць беларусаў на іх этнічнай тэрыторыі, прытым менавіта пра славянскі змест дадзенай аўтахтоннасці. Прызнаючы тое, што, прынамсі, на поўначы і паўночным захадзе Беларусі былі балцкія паселішчы, ён, аднак, не выказаў ахвоты падрабязна разважаць пра асаблівасці працэса асіміляцыі балтаў славянамі. З тым, што М. В. Доўнар-Запольскі займаў менавіта такую пазіцыю па праблеме этнагенезу беларусаў (але, што варта зазначыць, не з самой пазіцыяй), згодны і сучасны даследчык працэсу фарміравання беларускай нацыянальна-гістарычнай самасвядомасці беларусаў І. А. Марзалюк, які слухна падкрэслівае ўплыў поглядаў М. В. Доўнар-Запольскага на У. Ігнатоўскага — гісторыка з наступнага пакалення [297, с. 37—41].

Увогуле кажучы, у навуковай творчасці М. В. Доўнар-Запольскага даволі выразна прасочваецца тэндэнцыя, паводле якой акцэнт рабіўся не на агульнасць паходжання славянскіх народаў, не на нейкую там іх гістарычную повязь, што аб'ядноўвае лёсы гэтых народаў і нават ці не вымагае ад іх быць заўсёды разам, а наадварот, на пастуляванні іх адметнасці літаральна яшчэ са старажытнасці, з часоў племяннога ладу. Можна сказаць, што панславісцкія ідэі былі для яго чужыя.

Зразумела, пры гэтым М. В. Доўнар-Запольскі не выключаў пэўнай інтэграцыі славянскіх, перш за ўсё ўсходнеславянскіх, плямёнаў. У прыватнасці, аналізуючы перадумовы ўтварэння беларускага этнасу, даследчык якраз і звяртаў увагу на працэсы

інтэграцыі паміж крывічамі, дрыгавічамі і радзімічамі: «Паўночна-заходняя частка Расіі, вядомая цяпер пад назвай Беларусі, у старажытнасці населеная была трыма рознымі плямёнамі: дрыгавічамі, радзімічамі і крывічамі; апошнія падзяляліся яшчэ на полацкіх і смаленскіх. Плямёны гэтыя складалі ў пачатку гістарычнага жыцця рускага народа значную частку тагачаснай Русі. Наколькі роднасныя былі паміж сабой яны ў старажытнасці, цяжка вызначыць у цяперашні час; аднак жа, углядаючыся ўважліва ў ход іх гісторыі, і звярнуўшы ўвагу на тое, што потым яны ўтварылі адну этнаграфічную групу — беларусаў, можна меркаваць пра іх блізкую этнаграфічную роднасць ўжо ў той аддалены час, калі складвалася Русь. Пры поглядзе на гістарычныя падзеі гэтых плямён, мы заўважаем іх адасобленасць ад агульнага жыцця астатняй Русі; адбываецца, відавочна, якоесьці ўнутранае жыццё, але яго цяжка прасачыць па прычыне недахопу летапісных дадзеных» [298, с. 1] (уключэнне ў гэты тэкст нашай работы такой доўгай цытаты ў нашым перакладзе тлумачыцца тым, што гэтая цытата адлюстроўвае ў канцэнтраваным выглядзе пазіцыю М. В. Доўнар-Запольскага па праблеме паходжання беларусаў. Заўв. аўт. — *А. Л.*). Гэтая выснова была ім зроблена ў адной з ранніх работ «Очерк истории кривичской и дреговичской земель до конца XII столетия» (Кіеў, 1891), аднак, у прынцыпе, такога погляду ён прытрымліваўся і надалей.

Уласна кажучы, на старонках гэтай работы аргументуецца тэзіс пра своеасаблівасць гісторыі дрыгавічоў і крывічоў. Радзімічы, з-за відавочнага дэфіцыту пісьмовых крыніц, якія маглі б утрымліваць інфармацыю пра мінулае гэтай ўсходнеславянскай этнічнай супольнасці, не разглядаюцца тут у якасці аб'екта даследавання, аднак навуковец звярнуў увагу на тое, што, нягледзячы на палітычную самастойнасць радзімічаў і іх залежнасць ад Чарнігаўскага княства, яны так і не аб'ядналіся з сявяранамі, якія складалі асноўнае насельніцтва гэтага княства, але, аб'яднаўшыся з крывічамі і дрыгавічамі, «утварылі асобную этнаграфічную групу» [299, с. 1].

М. В. Доўнар-Запольскі, у пэўнай ступені аддаўшы даніну ідэям геаграфічнага дэтэрмінізму, а таксама тагачаснай навуковай

традыцыі, вызначыў межы рассялення дрыгавічоў і крывічоў [300, с. 2—3] і зрабіў, наколькі гэта дазваляў фармат нарысу, географічнае апісанне зямель Беларусі. Гэта сведчыць, што даследчык надаваў вялікае значэнне географічнаму фактару ў жыцці продкаў беларусаў і, па аналогіі, у жыцці іншых славянскіх народаў [301, с. 4—16].

М. В. Доўнар-Запольскі, не прэтэндуячы на арыгінальнасць, лічыў, што вядомае летапіснае паведамленне пра культурную адсталасць вяцічаў, дрыгавічоў, радзімічаў, севяран і іншых усходнеславянскіх плямёнаў з'яўляецца вынікам ангажаванасці паляніна-летапісца. Пры гэтым гісторык прызнаваў за дадзеным паведамленнем «вялікае этнаграфічнае значэнне» [302, с. 65—66]. Іншымі словамі, культурную адсталасць ён адмаўляў, а вось этнічную спецыфіку розных усходнеславянскіх плямёнаў усяляк падкрэсліваў.

Уклад М. В. Доўнар-Запольскага ў развіццё славяназнаўства трэба ацаніць даволі высока. Зразумела, на першае месца па ёмістасці гэтага ўкладу варта паставіць гістарычныя даследаванні, паколькі менавіта гістарычная навука прынесла даследчыку вядомасць і заслужаную славу. Пры гэтым, як мы маглі пераканацца, агульнаславянскі кантэкст гісторыі Беларусі быў яму відавочна не чужы, а яго навуковыя нарысы, у якіх разглядаліся сацыяльна-палітычныя аспекты жыцця ранніх славян, перш за ўсё славян усходніх (такія інстытуты, як княская ўлада, дружына, веча, халопства), сведчаць, што гісторык імкнуўся, карыстаючыся ў тым ліку і гісторыка-генетычным метадам, прасачыць эвалюцыю сацыяльна-палітычных інстытутаў усходніх славян у перыяд Сярэднявечча.

Вынікі філалагічных і фальклорна-этнаграфічных даследаванняў, праведзеных М. В. Доўнар-Запольскім, больш сціплыя. Растлумачыць гэты факт не так і складана — трэба мець на ўвазе, што навуковец, па прычыне адзначанай вышэй няўрымлівасці, хаця і пачынаў з фальклорна-этнаграфічных і, у пэўнай ступені, лінгвістычных даследаванняў, потым пераклучыў сваю ўвагу на гістарычную навуку.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Беларуская славістыка ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя прайшла даволі плённы шлях. Як навуковая з’ява, яна мела ўласную перадгісторыю. Да сярэдзіны XIX стагоддзя склаліся ў цэлым спрыяльныя перадумовы развіцця беларускай славістыкі ў наступны перыяд. Нагадаем дасведчанаму чытачу, што XIX стагоддзя было перыядам класічнай еўрапейскай гуманітарыстыкі і ў пэўным сэнсе адыграла ролю «восевага часу», паводле вядомага выразу славутага нямецкага філосафа-экзистэнцыяліста К. Яспера (зразумела, тут гаворка ідзе пра заканамернасці і тэндэнцыі развіцця навукі, таму выраз «восевы час» ужываецца ў дадзеным кантэксце толькі ў адносінах да азначанага працэсу).

Калі казаць непасрэдна пра развіццё славяназнаўства, то яно мела, так бы мовіць, «выбуховы» характар. Літаральна за некалькі дзесяцігоддзяў былі закладзены асновы навуковай славістыкі, вызначаны галоўныя напрамкі навуковай дзейнасці, створаны славістычныя школы, распрацаваны дастаткова грунтоўныя навуковыя канцэпцыі, якія не страцілі сваёй актуальнасці і ў наступнае стагоддзе.

Іншымі словамі, быў сфарміраваны своеасаблівы грамадскі попыт на славістычныя даследаванні. Адпаведным чынам, неўзабаве аформілася і прапанова. У нашых умовах існаваў і дадатковы фактар, які быў вельмі ўстойлівым і даволі хутка займеў значэнне галоўнага. Польшка-расійскае ідэйнае супрацьстаянне спрычынілася да актывізацыі навуковай, як і, дарэчы, калянавуковай дзейнасці, аб’ектыўна славістычнай па сваёй сутнасці.

Важна адзначыць, што якраз спалучэнне ўласна навуковых і ідэйна-палітычных перадумоў шмат у чым вызначыла спецыфіку развіцця беларускай славістыкі ў дадзены перыяд. Калі ідэалагічны фактар своеасаблівым чынам забяспечваў жаданне займацца навуковай творчасцю, то дасягненні еўрапейскай і расійскай славістыкі адыгрывалі ролю скарбніцы, з якой ахвотна бралі навуковыя ідэі і метадалагічныя падходы айчынныя славісты.

Беларускае славяназнаўства другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя знаходзілася пад моцным уплывам славянафільства, а таксама ідэалогіі заходнерусізму, што выявілася ў арганізацыйных формах

яе функцыянавання, у тэматыцы навуковых твораў і іх ідэйным змесце. У найбольшай ступені уплыў славянафільскіх і заходнерусіцкіх ідэй адчуваўся ў гістарычнай навуцы. На вялікі жаль, гэта даволі часта негатыўным чынам адбівалася на аб'ектыўнасці выкладання гістарычнага матэрыялу навукоўцамі-заходнерусістамі на чале з М. В. Каяловічам, асабліва калі размова ішла пра гісторыю Польшчы. Больш аб'ектыўная ацэнка мінулага славянскіх народаў, хаця і не пазбаўленая спрашчэння і пэўнай рамантычнай ідэалізацыі, утрымліваецца ў навукова-гістарычных творах М. В. Доўнар-Запольскага, які, аднак прытрымліваўся іншых, у параўнанні з заходнерусістамі, ліберальна-народніцкіх пазіцый.

У дадзены перыяд беларуская славістыка развівалася як комплексная навуковая дысцыпліна. Праводзіліся гістарычныя, фальклорна-этнаграфічныя, філалагічныя даследаванні. Пры гэтым, як ужо было значана вышэй, улічваліся дасягненні еўрапейскага і расійскага славяназнаўства.

Цяжка адзначна адказаць на пытанне, прадстаўнікі якой навукі ўнеслі большы ўклад у славяназнаўства. Калі ацэньваць назапашванне эмпірычнага матэрыялу, то тут на першае месца варта паставіць фалькларыстаў і этнографістаў. Нельга сцвярджаць, што яны адкрылі для грамадскасці «планету Беларусь», паколькі такое сцвярджанне было б несправядлівым ў адносінах да іх папярэднікаў — прадстаўнікоў іншай ідэйнай плыні ў параўнанні са славістамі пазнейшага перыяду: М. Баброўскага, І. Даніловіча, З. Даленгі-Хадакоўскага, Я. Чачота, А. Кіркора, братоў К. і Я. Тышкевічаў. Аднак, з іншага боку, трэба падкрэсліць, што і па ўзроўню навуковай падрыхтоўкі, і па аб'ёме назапашанага і апрацаванага матэрыялу, і па ступені навуковай імавернасці канкрэтных высноў славісты другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя пераўзышлі сваіх папярэднікаў.

Мы далёкія ад таго, каб складаць нейкі рэйтынг навуковых поспехаў айчынных этнографістаў і фалькларыстаў значанага перыяду. Аднак варта ўсе ж такі адзначыць навуковую творчасць Е. Р. Раманава, у працэсе якой ён выявіў і акуратнасць у збіранні фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, і даволі высокую ступень грунтоўнасці навукова-тэарэтычнага абагульнення (зразумела, з папраўкай на тое, што ён з'яўляўся ў большай ступені практыкам).

Такі ж практычны ўхіл пераважаў і ў навуковай дзейнасці людзей, якія праводзілі філалагічныя даследаванні (было б неасцярожна іх усіх называць філалагамі, паколькі не ўсе яны мелі фундаментальную прафесійную падрыхтоўку ў гэтай галіне). Найбольш яскрава ён выявіўся

ў творчасці І. І. Насовіча. Тут дарэчы будзе заўважыць, што фактычна ва ўсіх буйных постацей айчынай славістыкі мовазнаўчыя і, у меншай ступені, літаратуразнаўчыя даследаванні былі цесна знітаваны з фальклорна-этнаграфічнымі.

Аднак з цягам часу, бліжэй да канца 70-х гадоў XIX стагоддзя, атрымала належнае ўвасабленне тэндэнцыя да стварэння сапраўды фундаментальных лінгвістычных прац. Яскравым прыкладам такога падыходу сталі працы А. С. Будзіловіча, які паставіў перад сабой задачу ні больш ні менш як высветліць з дапамогай лінгвістычных метадаў заўсёды актуальныя для славістыкі пытанні паходжання славян [303]. Калі не быць залішне прыдзірлівым і, у адпаведнасці з прынцыпам гістарызму, улічваць абставіны часу, у які ствараліся гэтыя працы, то варта адзначыць, што А. С. Будзіловіч шмат чаго зрабіў, каб вырашыць гэту задачу, аднак не давёў яе вырашэнне да лагічнага канца.

Нарэшце, у пачатку XX стагоддзя з'яўляецца трохтомная фундаментальная праца Я. Ф. Карскага «Белорусь» [304]. У ёй надзвычай пераканаўча быў рэалізаваны прынцып навуковай міждысцыплінарнасці. Лінгвістычны, літаратуразнаўчы, фальклорны, этнаграфічны, навукова-гістарычны аспекты знайшлі сваё годнае ўвасабленне ў дадзенай працы. Відавочны ў ёй і славістычны кантэкст.

Асноўнай тэматыкай славістычных даследаванняў была беларусазнаўчая. Вынікі даследаванняў беларускіх славістаў сярэдзіны XIX — пачатку XX стагоддзя паслужылі асновай далейшага развіцця айчынага беларусазнаўства.

Аднак нельга ставіць знак роўнасці паміж беларускай славістыкай таго часу і беларусазнаўствам, паколькі праводзіліся даследаванні і па іншай тэматыцы, вивучаліся гісторыя і сучаснасць іншых усходнеславянскіх народаў, пэўную ўвагу даследчыкі М. В. Каяловіч, П. М. Жуковіч, А. С. Будзіловіч, А. П. Сапуноў удзялялі мінуламу і сучаснасці заходнеславянскіх і паўднёваславянскіх этнічных супольнасцей.

Беларускія славісты ўнеслі пэўны ўклад у вивучэнне такіх праблем славяназнаўства, як вызначэнне прарадзімы славян, рэканструкцыя працакультуры першых славян, высвятленне асаблівасцей славянскага язычніцтва, аналіз характэрных асаблівасцей беларускай мовы і вызначэнне яе месца сярод іншых славянскіх моў, выяўленне агульнаславянскіх і нават індаеўрапейскіх каранёў беларускага фальклору, высвятленне паходжання і эвалюцыі некаторых сацыяльных інстытутаў у славян. Не заўсёды вынікі даследаванняў дадзенай праблематыкі былі арыгінальнымі і наватарскімі. Часам пераважалі спасылкі на еўрапейскія і расійскія навуковыя аўтарытэты, аднак гэта ў пэўнай ступені

нармальна з'ява ў навуцы, паколькі аб'ектыўнасць мае ў ёй відавочны прыярытэт у параўнанні з арыгінальнасцю поглядаў, якая далёка не заўсёды апраўдана. Да таго ж апеляцыя да навуковых аўтарытэтаў у шмат якіх выпадках садзейнічала папулярызацыі навуковых ведаў славяназнаўчага зместу.

Такім чынам, беларуская славістыка другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя мела значныя навуковыя дасягненні. Менавіта ў гэты перыяд беларусазнаўчыя даследаванні набылі грунтоўны славістычны кантэкст. Дзякуючы намаганням айчынных славяназнаўцаў іх калегі, як сучаснікі, так і, асабліва, наступнікі атрымалі ў сваё распараджэнне вельмі багаты і змястоўны эмпірычны матэрыял, які плённа выкарыстоўваўся імі ў далейшым.

Быць можа, не варта перабольшваць уклад беларускіх славістаў у вырашэнне такіх традыцыйных праблем славяназнаўства, як паходжанне славян, вызначэнне ступені захаванасці праславянскай спадчыны ў культуры асобных этнічных супольнасцей. Аднак не трэба і недацэньваць дадзены ўклад. Ва ўсялякім разе, вынікі славістычных даследаванняў айчынных навукоўцаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя сталі трывалым падмуркам, на якім будаваліся канцэпцыі беларускіх славяназнаўцаў наступных перыядаў.

СПИС ЦЫТАВАНЫХ КРЫНІЦ

1. Абдиралович И. Извечный путь : Опыты белорусского мировоззрения // Неман. 1990. № 11. С. 162—179.

2. Шейн П.: 1) Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. СПб., 1874. 566 с. ; 2) Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п. Т. 1. Вып. 1, 2. СПб., 1898, 1900. 58, 833 с. ; 3) Дополнения и заметки П. Шейна к толковому словарю Даля. СПб., 1873. 52 с. ; 4) Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. Бытовая и семейная жизнь белоруса в обрядах и песнях. СПб., 1887. 26, 585 с. ; 5) Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 2. СПб., 1893. 715 с. ; 6) Русские народные песни, собранные П. В. Шейном. М., 1877. 132 с. ; 7) Русские народные песни. Ч. 1. М., 1870. 2, 578, 32 с.

3. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности. С приложением двух карт. Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа, 1903. 10, 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 2. Язык белорусского племени. Вып. 1. Исторический очерк звуков белорусского наречия. Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа, 1908. 24, 579 с. ; 3) Белорусы. Т. 3. Очерки словесности белорусского племени. Вып. 1. Народная поэзия. М. : Типо-литография Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1916. 14, 557 с. ; 4) Белорусы. Т. 3. Очерки словесности белорусского племени. Вып. 2. Старая западнорусская письменность. Петроград : 12-я гос. тип., 1921. 8, 247 с. ; 5) Белорусы / сост. и коммент. С. Гаранина и Л. Левшук ; науч. ред. А. Мальдис. Минск : Белорус. книгосбор, 2001. 268 с.

4. Карский Е. Ф. Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским. 13-е изд. Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа, 1908. 4, 104 с.

5. Довгялло Д. И. К истории Северо-Западного отдела Русского географического общества // Записки Северо-Западного отдела РГО. Кн. 1. 1910. С. 10—22 ; Довнар-Запольский М. В.: 1) Акты Литовско-Русского государства. Т. 2. М., 1897. 567 с. ; 2) Белорусское Полесье. Киев, 1895. 203 с. ; 3) Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т.1. Киев, 1901. 112 с. ; 4) Западно-русская сельская община в XVI в. СПб., 1897. 56 с. ; 5) Идеалы декабристов. М., 1907. 423 с. ; 6) Из истории общественных течений в России. Киев,

1905. 372 с. ; 7) Исследования и статьи. Т. 1. Этнография и социология, обычное право, статистика, белорусская письменность. Киев, 1909. 487 с. ; 8) Обзор новейшей русской истории. Т. 1 (Конец XVIII — первая четверть XIX в.). Киев, 1912. 427 с. ; 9) Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. Киев, 1891. 170 с. ; 10) Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI веке. Киев, 1905. 167 с. ; 11) Польско-Литовская уния на сеймах до 1569 г. Исторический очерк. М., 1897. 28 с. ; 12) Спорные вопросы по истории Литовско-Русского сейма. СПб., 1904. 47 с. ; 13) Старинные описи Литовской Метрики. СПб., 1901. 9 с. ; 14) Гісторыя Беларусі. Мінск : БелЭн, 1994. 510 с.

6. Будилевич А.: 1) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 1. Варшава, 1892. 8, 463 с. ; 2) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 2. Варшава, 1892. 400 с. ; 3) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1878—1879. 22, 392, 15 с. ; 4) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 2. Вып. 1. Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1882. 153 с.

7. Пыпин А. Н. История русской этнографии. Т. 4. Белоруссия и Сибирь. СПб., 1892. 488 с.

8. Там же. С. 125—173.

9. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 199.

10. Там же. С. 199—429.

11. Цвікевіч А. Г. «Западноруссизм»: Нарысы з гісторыі і грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст. Мінск : Навука і тэхніка, 1993. 347 с.

12. Пичета В. И. Введение в русскую историю (источники и историография). М., 1922. 212 с.

13. Доўнар-Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі. Мінск : БелЭн, 1994. 510 с.

14. Шчарбакоў В. К. Класавая барацьба і гістарычная навука на Беларусі. Мінск : Выд-ва Беларус. акад. навук, 1934. 105 с.

15. Там же. С. 20—48, 57—59.

16. Бандарчык В. К.: 1) Гісторыя беларускай этнаграфіі. Пачатак XX ст. Мінск : Навука і тэхніка, 1970. 123 с. ; 2) Гісторыя беларускай савецкай этнаграфіі. Мінск : Навука і тэхніка, 1972. 168 с. ; 3) Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. Мінск : Навука і тэхніка, 1964. 232 с. ; 4) Еўдакім Раманавіч Раманаў : Жыццё і навуковая дзейнасць. Мінск :

Выд-ва Акад. наук БССР, 1961. 305 с. ; Бондарчик В. К., Федосик А. С. А. К. Сержпутовский. Минск : Наука и техника, 1966. 120 с. ; Бондарчик В. К., Чигринов И. Г. Николай Яковлевич Никифоровский : Очерк жизни и деятельности. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. 103 с.

17. Славяноведение в дореволюционной России : библиогр. слов. М. : Наука, 1979. 426 с.

18. Там же. С. 177.

19. Там же. С. 7.

20. Славяноведение в дореволюционной России: изучение южных и западных славян. М. : Наука, 1988. 682 с.

21. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. Вильнюс : ЕГУ, 2007. 312 с.

22. Марзалюк І. А. Міфы «адраджэнскай» гістарыяграфіі Беларусі : манагр. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. 148 с.

23. Коялович М. О. 1) Верноподданничество поляков Западной России // День. 1863. № 39. С. 89—98 ; 2) Грюнвальденская битва 1410 года. СПб., 1885. 20 с. ; 3) Дневник последнего похода Стефана Батория на Россию. СПб., 1867. 836 с. ; 4) Историческая живучесть русского народа и её культурные особенности. СПб., 1883. 28 с. ; 5) Историческое исследование о Западной России, служащее предисловием к документам, объясняющим историю Западно-русского края и его отношения к России и Польше. СПб., 1865. 203 с. : ил. ; 6) История воссоединения западнорусских униатов старых времён. Минск : Лучи Софии, 1999. 399 с. ; 7) История русского самосознания: по историческим памятникам и научным сочинениям. 4-е изд. Минск : Лучи Софии, 1997. 687 с. ; 8) Лекции по истории Западной России. М., 1864. 348 с. ; 9) Литовская церковная уния. Исследования. СПб., 1859—1861. Т. 1. 316 с. Т. 2. 443 с. ; 10) Люблинская уния или последнее воссоединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 г. СПб., 1863. 87 с. ; 11) Народное движение в Западной России. СПб., 1863. 16 с. ; 12) Несколько слов о народном движении в Белоруссии // День. 1863. № 18. С. 51—62 ; 13) Несколько слов по поводу болгарского вопроса // Шаги к обретению России. Минск : Изд-во Белорус. экзархата, 2011 ; 14) Об этнографической границе между Западной Россией и Польшей // Русский инвалид. 1864. № 18. С. 51—59 ; 15) Прежние воззрения польского писателя Крашевского на бывшее Великое княжество Литовское, т. е. западную Россию // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). 1884. Ч. ССХХ. С. 72—91 ; 16) Чтения по истории Западной России

профессора М. Кояловича. Новое изд., перераб. и доп. с 1-го изд. 1864 г. СПб., 1884. 349 с.

24. Бобровский П. О.: 1) Историческая топография г. Гродно // Вестник Западной России. 1866. Т. 3. № 7, янв., отд. 2. С. 28—43 ; 2) К библиографии М. К. Бобровского. СПб., 1890. 52 с. ; 3) Можно ли одно вероисповедание принять в основание племенного разграничения славян Западной России. СПб., 1864. 51 с. ; 4) Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I. Историческое исследование по архивным документам. СПб., 1890 394 с. ; 5) Физические и нравственные элементы северо-западных губерний России // Вестник Западной России. 1865. Т. II. № 9. С. 32—34 ; 6) Брест-Литовский // Вестник Западной России. 1867. Кн. XI. С. 63.

25. Жукович П. Н.: 1) Борьба против унии на современных ей польско-литовских сеймах (1595—1606 гг.). СПб., 1897. 133 с. ; 2) Западная Россия в царствование императора Павла. // ЖМНП. 1916, авг. С. 214—219 ; 3) Кардинал Гозий и польская церковь его времени. СПб., 1892. 542 с. ; 4) О профессорах богословского факультета Виленского университета в настоящем столетии (1803—1832). СПб., 1888. 132 с. ; 5) О русском землевладении в северо-западном крае со времени присоединения его к России. СПб., 1895. 54 с. ; 6) Об основании и устройстве главной духовной семинарии при Виленском университете. СПб., 1887. 50 с. ; 7) Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией. СПб., 1901—1912. Вып. 1. 608 с. Вып. 2. 121 с. Вып. 3. 203 с. Вып. 4. 173 с. Вып. 5. 32 с. Вып. 6. 199 с. ; 8) Сообщение об архиве западнорусских униатских митрополитов. Пг., 1915. 17 с. ; 9) Сословный состав населения Западной России в царствование Екатерины II. Петроград, 1915 г. 148 с. ; 10) Управление и суд Западной России в царствование Екатерины II // ЖМНП. 1914. № 2. С. 5—17.

26. Харлампович К. В.: 1) Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань, 1898. 525, 54 с. ; 2) Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань : Издание кн. маг. М. А. Голубева, 1914. 878 с.

27. Сапунов А. П.: 1) Архив Полоцкой духовной канцелярии. М., 1898. 103 с. ; 2) Архивы в городах Могилёвской губернии и Минске. М., 1902. 14 с. ; 3) Балтийские славяне и 4-вековая борьба их с немцами // Витебский вестник. 1916. № 95, 100, 119, 128 ; 4) Витебская старина. Т. 1, 4, 5. Витебск, 1880—1888. Т. 1. 24, 669 с. Т. 4. 768 с. Т. 5. 650 с. ; 5) Заметки о коллегии и академии иезуитов в Полоцке. Витебск, 1890.

34 с. ; 6) Инфленты. Исторические судьбы края, известного под именем польских инфлент. Витебск, 1886. 143 с. ; 7) Исторические отношения Руси Белой и Великой. Витебск, 1886. 143 с. ; 8) Исторический очерк 50-летия Витебского губернского статистического комитета (22 сент. 1863 — 22 сент. 1913 гг.). Витебск, 1913. 37 с. ; 9) Памятники времени древних и новейших в Витебской губернии. Витебск, 1903. 96 с. ; 10) Польско-литовское и русское законодательство о евреях. Витебск, 1884. 103 с. ; 11) Река Западная Двина. Витебск: Типо-литография Г. А. Малкина, 1893. 4, 512, 71 с. ; 12) Университет в Полоцке. Витебск, 1908. 21 с.

28. Филевич И. П.: 1) История Древней Руси. Т. 1. Варшава, 1896. X, 383 с. ; 2) По поводу теорий двух русских народностей. Львов, 1902. 59 с. ; 3) Польша и польский вопрос. М., 1894. 104 с.

29. Довнар-Запольский М. В.: 1) Акты Литовско-Русского государства. Т. 2. 567 с. ; 2) Белорусское Полесье. 203 с. ; 3) Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т. 1. 112 с. ; 4) Западно-русская сельская община в XVI в. 56 с. ; 5) Идеалы декабристов. 423 с. ; 6) Из истории общественных течений в России. 372 с. ; 7) Исследования и статьи. Т. 1. Этнография и социология, обычное право, статистика, белорусская письменность. 487 с. ; 8) Обзор новейшей русской истории. Т. 1 (Конец XVIII — первая четверть XIX в.). 427 с. ; 9) Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. 7, 170 с. ; 10) Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI веке. 167 с. ; 11) Польско-Литовская уния на сеймах до 1569 г. Исторический очерк. 28 с. ; 12) Спорные вопросы по истории Литовско-Русского сейма. 47 с. ; 13) Старинные описи Литовской Метрики. 9 с. ; 14) Гісторыя Беларусі. Мінск : БелЭн, 1994. 510 с.

30. Носович И. И.: 1) Белорусские песни, собранные И. И. Носовичем. Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии. СПб., 1873, Т. V. С. 45—280. СПб. : Тип. Майкова, 1874. 236 с. ; 2) Белорусские пословицы и загадки (доп. к сборнику белорусских пословиц, помещенному в т. 1 «Записок Российского географического общества по Отделению этнографии»), Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии, 1869. Т. 2. СПб. : Тип. Майкова, 1868. 19 с. ; 3) Белорусские пословицы и поговорки. СПб. : Тип. Императ. Акад. наук, 1852. 72 с. ; 4) Воспоминания моей жизни : [Записки языковеда и фольклориста] // Нёман. 1997. № 2. С. 175—243 ; № 3. С. 179—239 ; № 4. С. 194—254 ; 5) Дополнение к белорусскому словарю. Слова, извлеченные из составленной им рукописи собрания белорусских песен и сказок, Сб. ОРЯС. Т. 21. № 6. С. 1—22, СПб., 1881. 22 с. ;

6) О значении Всепьянейшего собора, учрежденного Петром Великим. Записки Имп. АН. 1875. Т. 25. СПб. : Тип. Имп. АН, 1875. 6 с. ; 7) Об ответном послании российских архиереев к сорбонским епископам // Могил. губ. вед. 1848. №№ 17, 18, 20, 21, 23—27 ; 8) Объяснение к белорусским пословицам и поговоркам, 1852. Известия Имп. АН по ОРЯС. Т. 1. С. 103—107 ; 9) Ответное послание российских архипастырей к богословам Сорбонской Парижской академии по вопросу о соединении российской православной церкви с римской католическою. СПб. : Тип. Духов. журн. «Странник», 1869. 14 с. ; 10) Переложение начальных 23 псалмов пророка Давида в русские стихи. СПб., 1865. 40 с. ; 11) Псаломские песни, или Сто пятьдесят псалмов псалтыри Давида, пророка и царя, переложенных в русскую стихотворную речь н. с. и кавалером И. Носовичем. СПб., 1869. VIII. 265 с. ; 12) Псаломские песни, переложенные в стихотворную русскую речь н. с. и кавалером Иваном Носовичем, СПб., 1866. 40 с. ; 13) Сборник белорусских пословиц. СПб. : Тип. Импер. Акад. наук, 1874. VI, 232 с. ; 14) Сборник Белорусских пословиц, составленный членом-сотрудником И. И. Носовичем // Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии. 1867. Т. 1. СПб. : Рус. геогр. о-во, 1866. С. 251—482 ; 15) Сборник Белорусских пословиц. Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии. Сб. ОРЯС Имп. АН. Т. XII. № 2. СПб. : Тип. Имп. АН, 1874. VI, 232 с. ; 16) Словарь белорусского наречия. СПб. : ОРЯС Имп. АН, 1870. 756 с. ; 17) Словарь белорусского наречия. 1983. Минск : БелСЭ, 756 с. Ч. I., Ч. II.

31. Будилович А. С.: 1) Культурная отдельность народов греко-славянского мира. М. : Унив. тип., 1896. 22 с. ; 2) Несколько замечаний о научной постановке славянской истории, её объёме, содержании и периодах. Юрьев : Императ. Юрьев. ун-т, 1898. 42 с. ; 3) Несколько замечаний об изучении славянского мира. СПб. : Тип. А. Траншеля, 1878. 54 с. ; 4) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 1. 8, 463 с. ; 5) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 2. 400 с. ; 6) О единстве русского народа : речь, произнесённая в Торжественном собрании Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества 14 февраля 1907 г. СПб. : Изд. С.-Петербур. славян. благотвор. о-ва, 1907. 43 с. ; 7) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1878—1879. 22, 392, 15 с. ; 8) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области

лингвистической палеонтологии славян. Ч. 2. Вып. 1. Киев : Тип. К. Н. Милевского, 1882. 153 с. ; 9) Тысячелетие мадьяр : [Публичная лекция, прочит. 19 апр. 1896 г. в актовом зале Имп. Юрьев. ун-та]. СПб. : Тип. М. Меркушева, б. Н. Лебедева, 1896. 24 с. ; 10) Холмская Русь и поляки : три статьи. СПб., 1907. 49 с.

32. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. 10, 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 2. Вып. 1. 24, 579 с. ; 3) Белорусы. Т. 3. Вып. 1. 14, 557 с. ; 4) Белорусы. Т. 3. Вып. 2. 8, 247 с. ; 5) Белорусы / сост. и коммент. С. Гаранина и Л. Левшук ; науч. ред. А. Мальдис. Минск : Белорус. книгосбор, 2001. 268 с. ; 6) Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским. 13-е изд. 4, 104 с. ; 7) Этнографическая карта белорусского племени. Пг., 1917. 32 с.

33. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. 10, 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 2. Вып. 1. 24, 579 с. ; 3) Белорусы. Т. 3. Вып. 1. 14, 557 с. ; 4) Белорусы. Т. 3. Вып. 2. 8, 247 с. ; 5) Белорусы / сост. и коммент. С. Гаранина и Л. Левшук ; науч. ред. А. Мальдис. Минск : Белорус. книгосбор, 2001. 268 с.

34. Романов Е.: 1) Белорусский сборник. Т. 1. Губерния Могилевская. Вып. 1 и 2. Песни, пословицы, загадки. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1885. 11, 153 с. ; 2) Белорусский сборник. Вып. 3 : Сказки. Витебск : Типо-литография Г. А. Малкина, 1887. 444 с. 3) Белорусский сборник. Вып. 4 : Сказки космогонические и культурные. Витебск : Типо-литография Г. А. Малкина, 1891. 220 с. ; 4) Белорусский сборник. Вып. 5 : Заговоры, апокрифы и духовные стихи. Витебск : Типо-литография Г. А. Малкина, 1891. 450 с. ; 5) Белорусский сборник. Вып. 6 : Сказки. Могилев : Тип. Губерн. правления, 1901. IV, 527, [2] с. ; 6) Белорусский сборник. Вып. 7 : Белорусские народные мелодии. Песни сезонные, обрядовые, игровые, танцы, духовные стихи. Вильно : Тип. «Русский почин», 1910. 44 с. ; 7) Белорусский сборник. Вып. 8 : Быт белоруса. Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1912. 600 с. ; 8) Белорусский сборник. Вып. 9 : Опыт словаря условных языков Белоруссии с параллелями великорусскими, малорусскими и польскими. Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1912. 124 с. 9) Белорусский сборник. Вып. 1—2 : Песни, пословицы, загадки. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1885. 468 с. ; 10) Катрушницкий лемезень. Условный язык дрибинских шаповалов. СПб. : Тип. Императ. Акад. наук, 1901. 44 с. ; 11) Материалы по исторической топографии Витебской губернии. Уезд Велижский. Могилев, 1898. 252 с. ; 12) Опыт белорусского народного снотолкования. М. : Рус. тип., 1889. 18 с. ; 13) Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык («любецкий лемент») // Этнографическое обозрение. 1890. № 4. С. 117—145.

35. Богданович Адам: 1) Мои воспоминания // Неман. 1994. № 5. С. 7—72 ; 2) Мои воспоминания // Неман. 1994. № 6. С. 38—90 ; 3) Пережитки древнего мирозерцания у белорусов : Этнографический очерк. Гродно : Губерн. тип., 1895. III, 186 с.

36. Никифоровский Н. Я.: 1) Нечистики. Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе. Вильно, 1907. 103 с. ; 2) Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии: описание предметов обиходности (этнографические данные). Витебск : Губернская типография, 1895. VIII, 552, CLIV с.

37. Стукалич В. К. А. П. Сапунов. К 25-летию его учёной и литературной деятельности. Витебск, 1905. 39 с.

38. Вестник Западной России (ВЗР). 1865. Кн. 8 ; Кн. XI. Т. III. № 10 ; Кн. IX. Т. III. № 12 ; Кн. VIII. Т. II. № 10, № 11 ; Кн. I. Т. I. № 1. Кн. III ; Кн. X. Т. III. № 3 ; Вестник Западной России. 1866. Кн. V. Т. II. № 10, 11 ; Кн. VIII. Т. III. № 12. ; Кн. X. Т. IV ; Кн. XI. Т. IV ; Вестник Западной России. 1867. Кн. I. Т. I ; Кн. II. Т. I ; Кн. IV. Т. II ; Кн. III. Т. I ; Вестник Западной России. 1868. Кн. VII. Т. III ; Вестник Западной России. 1869. Кн. V. Т. II ; Кн. VII. Т. III ; Кн. VI. Т. II ; Кн. VIII. Т. III ; Кн. IX. Т. III ; Кн. XI. Т. IV ; Кн. XI. Т. IV (за 1868 г.) ; Вестник Западной России. 1870. Кн. V. Т. II ; Кн. VI. Т. II. ; Кн. VII. Т. III ; Кн. VIII. Т. III ; Кн. IV. Т. II ; Кн. II. Т. I ; Кн. III. Т. I ; Кн. IX. Т. III ; Кн. X. Т. IV ; Кн. IV ; Вестник Западной России. 1871. Кн. III ; Вестник Юго-Западной и Западной России (ВЮЗиЗР). 1862. Т. II, авг. ; 1864. Т. I, авг. ; Вестник Юго-Западной и Западной России. 1864. Т. II, дек. ; Т. III, янв. ; Вестник Юго-Западной и Западной России. 1863. Т. V, июнь ; 1864. Т. I, июль ; Т. III, июнь.

39. Аксаков И. С. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос 1860—1886. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвитянина» и «Руси» // Сочинения. М., 1886. Т. 3. 844 с. ; Коялович М. О.: 1) Верноподданничество поляков Западной России // День. 1863. № 39. С. 89—98 ; 2) Несколько слов о народном движении в Белоруссии // День. 1863. № 18. С. 51—62 ; 3) Несколько слов по поводу болгарского вопроса // Шаги к обретению России. Минск : Изд-во Белорус. экзархата, 2011.

40. Книга Беларусі. 1517—1917. Зводны каталог. Мінск : БелСЭ, 1986. 612 с.

41. Богданович Адам: 1) Мои воспоминания // Неман. 1994. № 5. С. 7—72 ; 2) Мои воспоминания // Неман. 1994. № 6. С. 38—90 ; Корнилов И. П. Русское дело в Северо-Западном крае. Материалы для истории Виленского учебного округа, преимущественно в Муравьевскую

эпоху. СПб., 1901. 103 с. ; Носович И. И. Воспоминания моей жизни : [Записки языковеда и фольклориста] // Нёман. 1997. № 2. С. 175—243 ; № 3. С. 179—239 ; № 4. С. 194—254.

42. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. С. 43.

43. Цвікевіч А. Г. «Западноруссизм»: Нарысы з гісторыі і грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст. С. 10—12.

44. Там жа. С. 10—11.

45. Там жа. С. 12—13.

46. Купала Я. Выбраныя творы / Уклад. У. Гніламедава, А. Шамякінай ; камент. А. Шамякінай ; прадм. Н. Гілевіча. Мінск : Беларус. кнігазбор, 2002. 640 с.

47. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Совет. энцикл., 1990. 685 с.

48. Там же. С. 458.

49. Аксаков И. С. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос 1860—1886. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвитянина» и «Руси». 844 с.

50. Цвікевіч А. Г. «Западноруссизм»: Нарысы з гісторыі і грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст. С. 205.

51. Коялович М. О. История русского самосознания: по историческим памятникам и научным сочинениям. С. 36—37.

52. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. С. 89—102.

53. Марзайюк І. А. Міфы «адраджэнскай» гістарыяграфіі Беларусі. С. 81—82.

54. Там жа. С. 77—81.

55. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. С. 175—179 ; Кніга Беларусі. 1517—1917. С. 266—273.

56. Бобровский П. О. Можно ли одно вероисповедание принять в основание племенного разграничения славян Западной России. 51 с.

57. Коялович М. О. Об этнографической границе между Западной Россией и Польшей // Русский инвалид. 1864. № 18. С. 51—59 ; Цвікевіч А. Г. «Западноруссизм»: Нарысы з гісторыі і грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст. С. 177—178.

58. Чернявская Ю. В. Белорусы. От «тутэйшых» — к нации. Минск : ФУАинформ, 2010. 512 с. : ил.

59. Марзалюк І. А. Міфы «адраджэнскай» гістарыяграфіі Беларусі. С. 37.

60. Вестник Западной России (ВЗР). 1865. Кн. 8 ; Кн. XI. Т. III. № 10 ; Кн. IX. Т. III. № 12 ; Кн. VIII. Т. II. № 10, № 11 ; Кн. I. Т. I. № 1. Кн. III ; Кн. X. Т. III. № 3 ; Вестник Западной России. 1866. Кн. V. Т. II. № 10, № 11 ; Кн. VIII. Т. III. № 12. Кн. X. Т. IV ; Кн. XI. Т. IV ; Вестник Западной России. 1867. Кн. I. Т. I ; Кн. II. Т. I ; Кн. IV. Т. II ; Кн. III. Т. I ; Вестник Западной России. 1868. Кн. VII. Т. III ; Вестник Западной России. 1869. Кн. V. Т. II ; Кн. VII. Т. III ; Кн. VI. Т. II ; Кн. VIII. Т. III ; Кн. IX. Т. III ; Кн. XI. Т. IV ; Кн. XI. Т. IV (за 1868 г.) ; Вестник Западной России. 1870. Кн. V. Т. II ; Кн. VI. Т. II ; Кн. VII. Т. III ; Кн. VIII. Т. III ; Кн. IV. Т. II ; Кн. II. Т. I ; Кн. III. Т. I ; Кн. IX. Т. III ; Кн. X. Т. IV ; Кн. IV ; Вестник Западной России. 1871. Кн. III ; Вестник Юго-Западной и Западной России (ВЮЗиЗР). 1862. Т. II, авг. ; 1864. Т. I, авг. ; Вестник Юго-Западной и Западной России. 1864. Т. II, дек. ; Т. III, янв. ; Вестник Юго-Западной и Западной России. 1863. Т. V, июнь ; 1864. Т. I, июль ; Т. III, июнь.

61. Вестник Юго-Западной и Западной России. 1864. Т. I, авг. С. 153 ; Пыпин А. Н. История русской этнографии. С. 95.

62. Пичета В. И. Введение в русскую историю (источники и историография). 212 с. ; Пыпин А. Н. История русской этнографии.

63. Коялович М. О. Лекции по истории Западной России. М., 1864. 348 с.

64. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России профессора М. Кояловича. 349 с.

65. Там же. С. 1—22.

66. Коялович М. О. Лекции по истории Западной России. С. 43.

67. Там же. С. 91 ; Коялович М. О. Чтения по истории Западной России профессора М. Кояловича. С. 49—53.

68. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России профессора М. Кояловича. С. 4—6.

69. Коялович М. О.: 1) Лекции по истории Западной России. С. 117—171 ; 2) Чтения по истории Западной России профессора М. Кояловича. С. 95—114.

70. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России профессора М. Кояловича. С. 97.

71. Там же. С. 98.

72. Там же. С. 98—99.

73. Там же. С. 99.
74. Там же. С. 101.
75. Там же. С. 101—102.
76. Там же. С. 102—114.
77. Коялович М. О. Грюнвальденская битва 1410 года. С. 17—20.
78. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. 878 с.
79. Там же. С. 379—394.
80. Там же. С. 4.
81. Там же. С. 22, 23.
82. Никифоровский Н. Я. Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии: описание предметов обиходности (этнографические данные). VIII, 552, CLIV с.
83. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. 756 с.
84. Там же. С. 5—7.
85. Носович И. И. Белорусские пословицы и поговорки. 72 с.
86. Носович И. И.: 1) Сборник белорусских пословиц. 232 с.
2) Сборник белорусских пословиц, составленный членом-сотрудником И. И. Носовичем. С. 251—482.
87. Носович И. И. Сборник белорусских пословиц. С. 199—204.
88. Там же. С. III—IV.
89. Там же. С. IV.
90. Шейн П. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. С. III—IV.
91. Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 2. 715 с.
92. Шейн П.: 1) Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. 566 с. ; 2) Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. 585 с.
93. Шейн П. Русские народные песни. Ч. 1. 2, 578, 32 с.
94. Там же. С. I.
95. Там же. Предисл., с. I.
96. Там же. С. 86.
97. Там же. Предисл., с. II.
98. Шейн П. Русские народные песни, собранные П. В. Шейном. 132 с.

99. Шейн П. Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п. Т. 1. Вып. 1, 2. 833 с.

100. Там же. С. X—XI.

101. Там же. С. XI.

102. Там же. С. VII—X.

103. Там же. С. VIII.

104. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. М. : Наука, 1974. 342 с.

105. Шейн П. Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п. Т. 1. Вып. 1, 2. С. VIII—LIII.

106. Шейн П. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. С. 537.

107. Там же. С. 539.

108. Там же.

109. Там же. С. 549—562.

110. Там же. С. 537.

111. Там же. С. 487—504.

112. Там же. С. 505—524.

113. Там же. С. 525—536.

114. Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. 26, 585 с.

115. Цвікевіч А. Г. «Западнаруссизм»: Нарысы з гісторыі і грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX ст. 347 с.

116. Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 1. Ч. 1. С. 3—35.

117. Там же. С. XXI—XXIII.

118. Шейн П. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. 2. С. XXV—XXVIII.

119. Там же. Тит. л., с. 578—661, 670—680.

120. Там же. С. 681—715.

121. Там же. С. 634—635, 711—713.

122. Бандарчык В. К. Еўдакім Раманавіч Раманаў: Жыццё і навуковая дзейнасць. 305 с.

123. Романов Е.: 1) Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1 и 2. 153 с. ; 2) Белорусский сборник. Вып. 3. 444 с. ; 3) Белорусский сборник. Вып. 4. 220 с. ; 4) Белорусский сборник. Вып. 5. 450 с. ; 5) Белорусский сборник. Вып. 6. IV, 527, [2] с. ; 6) Белорусский сборник. Вып. 7. 44 с. ;

- 7) Белорусский сборник. Вып. 8. 600 с. ; 8) Белорусский сборник. Вып. 9. 124 с. ; 9) Белорусский сборник. Вып. 1—2. 468 с.
124. Романов Е. Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1 и 2. С. X.
125. Там же. С. I—X.
126. Носович И. И. Белорусские песни, собранные И. И. Носовичем. Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии. С. 45—280.
127. Романов Е. Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1 и 2. С. IV—V.
128. Шейн П. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. СПб., 1874. 566 с.
129. Романов Е. Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1 и 2. С. V—VI.
130. Там же. С. V.
131. Там же. С. 290—316.
132. Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 4. 220 с.
133. Там же. С. 155—159.
134. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. С. 134—179.
135. Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 4. С. 156.
136. Там же. С. 157.
137. Чернявская Ю. В. Белорусы. От «тутэйшых» — к нации. С. 96—268.
138. Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 8. С. 67—281
139. Там же. С. 323—550.
140. Там же. С. 285—319.
141. Там же. С. 553.
142. Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 9. 124 с.
143. Там же. С. 5.
144. Там же. С. 5.
145. Там же. С. 8—119.
146. Материалы по этнографии Гродненской губернии: 1) Вып. 1 / ред. Е. Романов ; Управление Вилен. учеб. округа. Вильно : Изд. Управления Вилен. учеб. округа, 1911. 238 с. ; 2) Вып. 2 / ред. Е. Романов ; Управление Вилен. учеб. округа. Вильно : Изд. Управления Вилен. учеб. округа, 1912. 396 с. ; Могилёвская старина : сб. ст. «Могилёвских губернских ведомостей»: 1). Вып. 1. 1898 и 1899 гг. / под ред. Е. Р. Романова. Могилёв : Тип. Губерн. правления, 1900. 87 с. ; 2) Вып. 2. 1900—1901 гг. / под ред. Е. Р. Романова. Могилёв :

Тип. Губерн. правления, 1901. 154 с. ; 3) Вып. 3. 1902—1903 гг. / под ред. Е. Р. Романова. Могилёв : Тип. Губерн. правления, 1903. 127 с.

147. Материалы по этнографии Гродненской губернии: 1) Вып. 1. 238 с. ; 2) Вып. 2. 396 с.

148. Богданович А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. III, 186 с.

149. Там же. С. 1—5.

150. Купала Я. Выбранные творы. С. 541—543.

151. Богданович А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. С. 5—8.

152. Там же. С. 8—9.

153. Там же. С. III.

154. Там же. С. 10, 15—19.

155. Там же. С. 19.

156. Там же. С. 25—29.

157. Там же. С. 26.

158. Там же. С. 81.

159. Там же. С. 37.

160. Там же. С. 43.

161. Там же. С. 154—180.

162. Там же. С. 64—79.

163. Там же. С. 67—78.

164. Там же. С. 75—76 ; Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 4. С. 156—157.

165. Богданович А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. С. 81.

166. Там же. С. 110—122.

167. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. С. 217—242.

168. Богданович А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. С. 122.

169. Там же. С. 116—117.

170. Там же. С. 122—126.

171. Там же. С. 127—128.

172. Там же. С. 127—128.

173. Там же. С. 131—132.

174. Там же. С. 133.

175. Там же. С. 133—134.

176. Будилович А. С.: 1) Культурная отдельность народов греко-славянского мира. 22 с. ; 2) Несколько замечаний о научной постановке славянской истории, её объёме, содержании и периодах. 42 с. ; 3) Несколько замечаний об изучении славянского мира. 54 с. ; 4) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 1. 8, 463 с. ; 5) Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Т. 2. 400 с. ; 6) О единстве русского народа : речь, произнесённая в Торжественном собрании С.-Петербургского славянского благотворительного общества 14 февраля 1907 г. 43 с. ; 7) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. 22, 392, 15 с. ; 8) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 2. Вып. 1. 153 с. ; 9) Тысячелетие мадьяр : [Публичная лекция, прочит. 19 апр. 1896 г. в актовом зале Имп. Юрьев. ун-та]. 24 с. ; 10) Холмская Русь и поляки : три статьи. 49 с.

177. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. 22, 392, 15 с.

178. Там же. Ч. 2. Вып. 1. 153 с.

179. Там же. С. III—IV.

180. Там же. С. III.

181. Там же. С. 265—271.

182. Там же. С. VII—IX, XVI, 48—51.

183. Там же. С. 1. ; Лингвистический энциклопедический словарь. 685 с. : ил.

184. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. С. 269.

185. Шукин М. Б. Рождение славян. Из истории вопроса. Два пути ретроспективного поиска [Электронный ресурс] // Стратум. Структуры и катастрофы. 1997. URL: http://krotov.info/lib_sec/25_sch/uk/in_1997.htm (дата обращения: 22.07.2012).

186. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. С. 270.

187. Там же. С. 391.

188. Там же. С. 289.

189. Там же. С. 370.

190. Там же. С. 390—392.
191. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 2. Вып. 1. 24, 579 с. ; 3) Белорусы. Т. 3. Вып. 1. 14, 557 с. ; 4) Белорусы. Т. 3. Вып. 2. 8, 247 с.
192. Купала Я. Выбранные творы. С. 584.
193. Чернявская Ю. В. Белорусы. От «тутэйшых» — к нации. С. 425—433.
194. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. 10, 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 3. Вып. 1. 14, 557 с.
195. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. С. 199—429.
196. Там же. С. 33—34.
197. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 13.
198. Там же. С. 5—6.
199. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 32.
200. Рассадин С. Е. Первые славяне. Славяногенез. Минск : Белорус. экзархат, 2008. 288 с.
201. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 5.
202. Там же. С. 5.
203. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 42—43.
204. Там же. С. 42—43.
205. Там же. С. 44—63.
206. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905. Т. 4. S. 42.
207. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 41.
208. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 29.
209. Там же. С. 30.
210. Там же. С. 32—43.
211. Там же. С. 94, 156—157.
212. Аксаков И. С. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос 1860—1886. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвитянина» и «Руси». С. 1.
213. Карский Е. Ф. Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским. 13-е изд. С. 1.
214. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 5.
215. Там же. С. 7—10.
216. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 33.
217. Там же. С. 37—39.
218. Рассадин С. Е. Первые славяне. Славяногенез. С. 134—166.
219. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 70.

220. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 11.
221. Там же. С. 11—12.
222. Там же. С. 3.
223. Щукин М. Б. Рождение славян. Из истории вопроса. Два пути ретроспективного поиска [Электронный ресурс].
224. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 40—41
225. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 11—18.
226. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 33.
227. Свод древнейших письменных известий о славянах. Т. I (I—VI вв.). Изд. 2-е, испр. М. : Восточная литература РАН, 1994. 472 с. : карты.
228. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 34.
229. Там же. С. 117.
230. Там же. С. 69—70.
231. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 22—23.
232. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 79.
233. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 20.
234. Там же. С. 93.
235. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 85—105.
236. Там же. С. 118—120.
237. Там же. С. 139—143.
238. Там же. С. 144—163.
239. Там же. С. 165—168.
240. Там же. С. 350—405.
241. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 26—29.
242. Там же. С. 101—103.
243. Там же. С. 94, 156—157.
244. Карский Е. Белорусы. Т. 1. С. 117.
245. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 426.
246. Там же. С. 90—91.
247. Там же. С. 97—137.
248. Там же. С. 62—63.
249. Там же. С. 51, 63, 163, 177, 206—207.
250. Там же. С. 93—95.
251. Карский Е. Ф. Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским. 13-е изд. 4, 104 с.
252. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. С. 206.
253. Сапунов А. Река Западная Двина. 4, 512, 71 с.

254. Там же. С. 3.
255. Там же. С. 3.
256. Там же. Примеч. 9, с. II.
257. Там же. С. 4.
258. Там же. С. 12—25.
259. Там же. С. I—LXIX.
260. Там же. С. 4.
261. Там же. С. 5—6.
262. Там же. С. 7.
263. Там же. С. 9.
264. Там же. С. 8.
265. Сапунов А. П. Балтийские славяне и 4-вековая борьба их с немцами // Витебский вестник. 1916. № 95, 100, 119, 128.
266. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. С. 221—224.
267. Там же. С. 220.
268. Довнар-Запольский М. В.: 1) Белорусское Полесье. 203 с. ; 2) Исследования и статьи. Т. 1. 487 с.
269. Довнар-Запольский М. В. Исследования и статьи. Т. 1. С. 61—146.
270. Там же. С. 89.
271. Там же. С. 147—158.
272. Там же. С. 85—86.
273. Там же. С. 104.
274. Довнар-Запольский М. В. Белорусское Полесье. С. IV—V.
275. Карский Е. Белорусы. Т. 3. Вып. 1. С. 90.
276. Довнар-Запольский М. В. Исследования и статьи. Т. 1. С. 147—158.
277. Довнар-Запольский М. В. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. С. 71.
278. Довнар-Запольский М. В. Белорусское Полесье. С. VIII—XXVII.
279. Довнар-Запольский М. В. Исследования и статьи. Т. 1. С. 261.
280. Там же. С. 405—464.
281. Там же. С. 418.
282. Русская история в очерках и статьях / под ред. проф. М. В. Довнар-Запольского. Т. 1. М., 1904. 607, 2, 8 с.

283. Там же. С. 67.
284. Там же. С. 329.
285. Там же. С. 368—369.
286. Свод древнейших письменных известий о славянах. Т. I. С. 192—195.
287. Русская история в очерках и статьях. С. 226.
288. Там же. С. 444.
289. Свод древнейших письменных известий о славянах. Т. I. С. 182—183.
290. Русская история в очерках и статьях. С. 243.
291. Там же. С. 235—236.
292. Там же. С. 245.
293. Там же. С. 246.
294. Там же. С. 246—247.
295. Там же. С. 247.
296. Там же. С. 259.
297. Марзалюк І. А. Міфы «адраджэнскай» гістарыяграфіі Беларусі. С. 37—41.
298. Довнар-Запольский М. В. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. С. 1.
299. Там же. С. 1.
300. Там же. С. 2—3.
301. Там же. С. 4—16.
302. Там же. С. 65—66.
303. Будилович А.: 1) Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследования в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1. Вып. 1—2. 22, 392, 15 с. ; 2) Ч. 2. Вып. 1. 153 с.
304. Карский Е.: 1) Белорусы. Т. 1. 10, 467 с. ; 2) Белорусы. Т. 2. Вып. 1. 24, 579 с. ; 3) Белорусы. Т. 3. Вып. 1. 14, 557 с. ; 4) Белорусы. Т. 3. Вып. 2. 8, 247 с. ; 5) Белорусы / сост. и коммент. С. Гаранина и Л. Левшук ; науч. ред. А. Мальдис. 268 с.

**ГІСТАРЫЧНЫЯ КРЫНІЦЫ І ГІСТАРЫЯГРАФІЯ
ПА ТЭМЕ «БЕЛАРУСКАЯ СЛАВІСТЫКА»:
БІБЛІЯГРАФІЧНЫ СПІС**

1. *Federowski, M.* Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905. T. 1. Wiara, wierzenia i przesady z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki / M. Federowski. — Kraków : Akademia Umiejętności, 1897. — XX, 509 s.

2. *Federowski, M.* Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905. Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki. Cz. 1. Baśnie fantastyczno-mityczne / M. Federowski. — Kraków : Akademia Umiejętności, 1902. — XXXII, 358, [1] s.

3. *Federowski, M.* Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905. T. 3. Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki. Cz. 2. Tradycje historyczno-miejscowe oraz powieści obyczajowo-moralne / M. Federowski. — Kraków : Akademia Umiejętności, 1903. — V, [1], 312, [2] s.

4. *Federowski, M.* Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905. T. 4. Przysłowia, żarcik, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Święcian i Oszmiany / M. Federowski. — Warszawa : Towarzystwo Nauk. Warszawskie, 1935. — XVIII, 490 s., [1] s. : tabl.

5. *Алексеев, Л. В.* Белорусская археология и историческое краеведение во второй половине XIX — нач. XX вв. / Л. В. Алексеев // СА. — 1968. — № 3. — С. 85—100.

6. *Алексеев, Л. В.* Очерки истории белорусской дореволюционной археологии и краеведения до 60-х годов XIX века / Л. В. Алексеев // СА. — 1967. — 4. — С. 149 — 163.

7. *Алексеев, Л. В.* Евдоким Романович Романов (1855—1922 гг.) / Л. В. Алексеев // Археология и краеведение Беларуси XVI в. — 30-е годы XX в. — Минск : Беларус. наука, 1996. — С. 145—148.

8. *Антоневич, Н. И.* История Белой Руси и белорусы / Н. И. Антоневич. — Львов, 1908. — 108 с.

9. Антонович, В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России : в ? т. / В. Б. Антонович. — Киев : [б. и.], 1885. — Т. 1. — 351 с.

10. Антонович, В. Б. Очерк истории Великого Княжества Литовского до половины XV столетия / В. Б. Антонович. — Киев : [б. и.], 1878. — 156 с.

11. Анучин, Д. Н. К вопросу о белорусской территории / Д. Н. Анучин // Курс белорусоведения. — М. : [б. и.], 1918—1920. — С. 81—89.

12. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Вильно : [б. и.], 1867—1904. — Т. 1—14.

13. Архив РАН, филиал СПб. — Ф. 290. Семашко И., митрополит Литовский и Виленский, 19 в.

14. Архив РАН, СПб. — Ф. 292. Карский Е. Ф.

15. Архив РАН, СПб. — Ф. 104. Шейн П. В. 2 пол. 19 в.

16. Архив РАН, СПб. — Ф. 133. Археографическая комиссия, 1834—1915 гг.

17. Архив отделения Института истории, СПб. — Ф. 203. Екатерина II. 1768—1794.

18. Архітэктура Беларусі : энцыкл. давед. / рэдкал. А. А. Воінаў [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 1993. — 620 с.

19. Асвета і педагагічная думка ў Беларусі: са старажытных часоў да 1917 г. — Мінск : Нар. асвета, 1995. — 462 с.

20. Атлас народонаселения западно-русского края по исповеданию. Составлен при Министерстве внутренних дел в канцелярии заведующего устройством православных церквей в западных губерниях. Изд втор. и доп. — СПб. : [б. и.], 1864. — 2 с., 28 с., 4 с., 60 с.

21. Бандарчык, В. К. Сям'я і сямейны быт беларусаў / В. К. Бандарчык. — Мінск: [б. в.], 1990. — 256 с.

22. Барабаш, Ю. Сиа́мские близнецы / Ю. Барабаш // Дружба народов. — 1996. — № 9. — С. 182—202.

23. Батракова, К. П. Віленская археаграфічная камісія / К. П. Батракова // Помнікі гісторыі і культуры. — 1987. — С. 27—29.

24. Батюшков, П. Н. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края / П. Н. Батюшков. — СПб. : [б. и.], 1890. — 376, 183 с.

25. Батюшков, П. Н. Во́лынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. — СПб. : Обществ. польза, 1888. — 128 с.

26. Беларусазнаўства [Электронны рэсурс] : навуч. дапам. / пад рэд. П. Брыгадзіна. — Мінск : Завігар, 1997. — 284 с. — 1 электрон. опт. дыск (CD-ROM).

27. Беларусіка = ALBARUTHENIKA : матэрыялы I Міжнар. кангрэсу беларусістаў, Мінск, май 1993 г. — Мінск: [б. в.], 1993. — Кн. 1. — 350 с.

28. Беларусіка = ALBARUTHENIKA : Фарміраванне і развіццё нацыянальнай свядомасці беларусаў : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Маладзечна, 19—20 жн. 1992 г. — Мінск : [б. в.], 1993. — Кн. 2. — 404 с.

29. Беларусіка = ALBARUTHENIKA : Нацыянальныя і рэлігійныя культуры. Іх узаемадзеянне. — Мінск : Навука і тэхніка, 1994. — Кн. 3. — 431 с.

30. Беларуская мова : энцыкл. — Мінск : БелЭн, 1994. — 655 с.

31. Беларуская мовазнаўчая славістыка на з'ездах славістаў : да XV Міжнар. з'езда славістаў / Нац. акад. навук Беларусі, Беларус. нац. кам. славістаў, Цэнтр даслед. культуры, мовы і літ., Філіял «Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы». — Мінск : Беларус. навука, 2013. — 483 с.

32. Беларусы : у 8 т. / В. К. Бандарчык. — Мінск : Беларус. навука, 1999. — Т. 3. Гісторыя этналагічнага вывучэння. — 365 с. : іл.

33. Беларусы. — Мінск : Беларус. навука, 2001. — Т. 4. Вытокі і этнічнае развіццё. — 432 с.

34. Беларусы : Сучасныя этнакультурныя працэсы / Г. І. Каспяровіч [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы. — Мінск : Беларус. навука, 2009. — 606 с.

35. Беларусія в печати XIX — нач. XX столетия. — Мінск : [б. в.], 1983. — 477 с.

36. Белорусский сборник. Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии. — Вып. 1. — СПб. : Изд-во РНБ, 1998 — 223 с.

37. *Беляев, И. Д.* История Полотска или Северо-Западной Руси от древнейших времён до Люблинской унии / И. Д. Беляев. — М. : [б. и.], 1872. — 456 с.

38. *Беляев, И. Д.* Очерк истории Северо-Западного края России / И. Д. Беляев. — Вильна : [б. и.], 1867. — 243 с.

39. *Бендин, А. Ю.* Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863—1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск : БГУ, 2010. — 439 с.

40. *Бестужев-Рюмин, К. Н.* О книге «Филевич И. П. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие» / К. Н. Бестужев-Рюмин // Русский Вестник. — 1890. — № 5. — С. 277—280.

41. Бібліяграфія па гісторыі Беларусі: феадалізм і капіталізм. — Мінск : [б. в.], 1969. — 436 с.

42. *Біч, М. В.* Беларускае адраджэнне ў XIX — пачатку XX ст. / М. В. Біч. — Мінск : [б. в.], 1993. — 29 с.
43. *Бобржинский, М.* Очерк истории Польши : 2 т. / М. Бобржинский. — СПб. : Изд-во Л. Ф. Пантелеева, 1888—1891. — Т. 1. — 291 с. ; Т. 2. — 340 с.
44. *Бобровский, П. О.* Гродненская губерния : материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба : в 2 ч. / П. О. Бобровский. — СПб. : [б. и.], 1863. — Ч. 1. — 886 с. ; Ч. 2. — 1074 с.
45. *Богалей, Д. И.* Русская историография / Д. И. Богалей. — Харьков: [б. и.], 1911. — 462 с.
46. *Бромлей, Ю. В.* Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. — М. : Наука, 1983. — 412 с.
47. *Брянцев, П. Д.* Восстание поляков в 1830—1831 гг. / П. Д. Брянцев. — Вильна : [б. и.], 1896. — 31 с.
48. *Брянцев, П. Д.* История Литовского государства с древнейших времён / П. Д. Брянцев. — Вильна: [б. и.], 1889. — 659 с.
49. *Брянцев, П. Д.* Очерк древней Литвы и Западной России / П. Д. Брянцев. — Вильна : [б. и.], 1891. — 150 с.
50. *Брянцев, П. Д.* Польский мятеж 1863 г. / П. Д. Брянцев. — Вильна : [б. и.], 1890 (1892). — 269 с.
51. *Ластоўскі, В. (Власт)* Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ластоўскі. — Вільня : [б. в.], 1910. — 106 с.
52. *Гаврилова, Л. М.* Источники «Записок касательно российской истории» Екатерины II / Л. М. Гаврилова // Вспомогательные исторические дисциплины. — XX. — Л. : Наука, 1989. — С. 164—176.
53. *Газин, Д. Р.* Сапуновские сокровища / Д. Р. Газин. — Витебск : [б. и.], 1998. — 45 с.
54. Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы = The History of the Belarusian Nation and State / М. Біч [і інш.]. — Мінск : Медисонт, 2006. — 440 с.
55. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / рэдкал.: М.Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — 2000. — 351 с.
56. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 2. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бохан [і інш.]; рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — 2008. — 688 с.

57. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 3. Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII—XVIII ст.) / Ю. Бохан [і інш.]. — 2004. — 343 с.

58. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII—пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.]. — 2005. — 518 с.

59. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 5. Беларусь у 1917—1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.]. — 2006. — 613 с.

60. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Экаперспектыва, 2000—2005. — Т. 6. Беларусь у 1946—2009 гг. / Л. Лыч [і інш.]. — 2011. — 728 с.

61. Гісторыя беларускага мастацтва : у 6 т. / рэдкал. С. В. Марцэлеў [і інш.]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1987—1993.

62. Гісторыя беларускай літаратуры XI—XIX стагоддзяў : у 2 т. — Мінск : Беларус. навука, 2007. — Т. 1. Даўняя літаратура: XI — першая палова XVIII стагоддзя / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. — 910 с.

63. *Голенченко, Г. Я.* Дворянско-буржуазная историография белорусской культуры XV—XVI вв. // Белороссика : Книговедение, источники, библиография : сб. ст. — Минск : Фундам. б-ка им. Я. Коласа АН БССР, 1980. — С. 105—108.

64. Государственный архив г. Киева (ГА г. Киева). — Ф. 16. Киевский университет. 1830—1917.

65. *Гринблат, М. Я.* Белорусы. Очерк происхождения и этнической истории / М. Я. Гринблат. — Минск : Наука и техника, 1968. — 287 с.

66. Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. — СПб. : [б. и.], 1869. — 786.

67. Документы, объясняющие историю Западно-русского края и его отношение к России и Польше. — СПб. : [б. и.], 1865. — 638 с.

68. *Дьяков, В. А.* Общественно-политические факторы, влиявшие на славистические исследования / В. А. Дьяков // Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. — М. : Наука, 1988. — С. 176—194.

69. *Егоров, Б. Ф.* О национализме и панславизме славянофилов / Б. Ф. Егоров // Славянофильство и современность / под ред. Б. Ф. Егорова, В. А. Котельникова, Ю. В. Степняка. — СПб. : Наука, 1994. — С. 23—32.

70. Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении : в ? т. / под общ. ред. П. П. Семёнова. — Т. 3 : Ч. 1. Литовское Полесье ; Ч. 2. Белорусское Полесье. — СПб. : Изд-во М. О. Вольфа, 1882. — 486 с. : ил.

71. З гісторыі ўніятства ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С. Марозава [і інш.] / пад рэд. М. В. Біча, П. А. Лойкі ; АН Беларусі, Ін-т гісторыі. — Мінск : Экаперспектыва, 1996. — 131 с.

72. *Запруднік, Я.* Беларусь на гістарычных скрыжаваннях / Я. Запруднік. — Мінск : Бацькаўшчына, 1996. — 264 с.

73. *Игнатенко, А. П.* Борьба белорусского народа за воссоединение с Россией (вторая половина XVII — XVIII вв.) / А. П. Игнатенко. — Минск : Изд-во БГУ, 1974. — 192 с.

74. *Иконников, В. С.* Опыт русской историографии : в 2 т. / В. С. Иконников. — Киев, 1908. Т. 2. Кн. 1. — 642 с. ; Кн. 2. — 673 с.

75. *Иловайский, Д. И.* История России : в ? т. / Д. И. Иловайский. — М. : [б. и.], 1884. Т. 2. Московско-литовский период или собиратели Руси. — 567 с.

76. *Иосиф (Семашко).* Записки Иосифа, митрополита Литовского, изданные Академией наук по завещанию автора : в 3 т. / Иосиф Семашко. — СПб. : [б. и.], 1883. — Т. 1. — 745 с. ; Т. 2. — 786 с. ; Т. 3. — 1042 с.

77. *Иоффе, Э. Г.* Страницы истории евреев Беларуси : краткий науч.-попул. оч. / Э. Г. Иоффе. — Минск : ПКФ : АРТИ-ФЕКС, 1996. — 292 с.

78. *Иоффе, Э. Г.* Учебно-методическое пособие к курсу «Историография истории СССР» / Э. Г. Иоффе. — Минск : Мин. гос. пед. ин-т им. М. Горького, 1986. — 106 с.

79. Историография истории СССР. С древнейших времён до Великой Октябрьской социалистической революции / под ред. В. Е. Иллерицкого и И. А. Кудрявцева. — М. : Соцэргиз, 1961. — 507 с.

80. Исторические исследования о Западной России, служащие предисловием к документам, объясняющим историю Западно-Русского края и его отношения к России и к Польше. — СПб. : [б. и.], 1865. — 203 с.

81. Историческое краеведение в Беларуси. — Минск : Изд-во БГУ, 1980. — 262 с.

82. История исторической науки в СССР : доокт. период. Библиография. — М. : Наука, 1965 — 703 с.

83. Источниковедение истории СССР XIX — начала XX вв. — М. : Изд. Моск. ун-та, 1970. — 467 с.

84. Источниковедение истории СССР / под. ред. И. Д. Ковальченко. — М. : Высш. шк., 1973. — 558 с.

85. *Канчер, Е. С.* Белорусский вопрос : сб. ст. / Е. С. Канчер. — Пг. : [б. и.], 1919. — 132 с.

86. *Канчер, Е. С.* Классовая национальная и религиозная борьба в Белоруссии / Е. С. Канчер. — М. : Изд. Белнацкома, 1918. — 20 с.

87. *Караткевич, У. С.* Зямля пад белымі крыламі / У. С. Караткевич. — Мінск : Нар. асвета, 1992. — 231 с.

88. *Караў, Д. У.* Праблемы ўзаемадзеяння грамадства і прыроды ў гісторыка-геаграфічных даследаваннях вучоных Расіі / Д. У. Караў // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1994. — Кн. 6. Ч. 1. — С. 190—217.

89. *Караў, Д. У.* Прадмова / Д. У. Караў // М. В. Доўнар-Запольскі. Гісторыя Беларусі. — Мінск : БелЭн, 1994. — С. 5—15.

90. *Караў, Д. У.* Праект «Гістарычная памяць беларусаў XIII — XX стст.» / Д. У. Караў // Праблемы, перспектывы і крыніцы даследавання // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1992. Кн. 4. Ч. 1. — С. 209—230.

91. *Караў, Д.* Праблема заходнерусізму ў беларускай гістарыяграфіі найноўшага часу / Д. Караў, А. Літвінскі // Беларуская нацыянальная ідэя : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. 18—19 крас. 1999 г., Гродна. — Мінск : Хата, 2000. — С. 115—121.

92. *Караў, Д. У.* М. В. Доўнар-Запольскі і дэмакратычны накірунак беларускай гістарыяграфіі канца XIX — пач. XX стст. / Д. У. Караў // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1994. — Кн. 6. Ч. II. С. 419—449.

93. *Караў, Д. У.* Акадэмік М. К. Любаўскі: лёс і спадчына / Д. У. Караў // Наш радавод. — Кн. 6. Ч. III. — С. 450—602.

94. *Караў, Д. У.* Беларуская гістарыяграфія канца XVIII — XX стст. і гістарычная самасвядомасць беларусаў / Д. У. Караў // Беларусіка = ALBARUTHENIKA. — Мінск : [б. в.], 1992. — Кн. 2. — С. 123—130.

95. *Караў, Д. У.* Беларуская гістарыяграфія у канцы XVIII — пач. XX стст. / Д. У. Караў // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1993. — Кн. 5. Ч. 1. — С. 234—394.

96. *Караў, Д. У.* Беларуская і польская гістарыяграфія ў XVI—XX стст. / Д. У. Караў // Беларусіка = ALBARUTHENIKA. — Мінск : Навука і тэхніка, 1994. — Кн. 3. Этапы ўзаемадзеяння. — С. 242—251.

97. *Караў, Д. У.* Гісторыя ў сістэме школьнай адукацыі на Беларусі і Літве (XVII — пач. XX стст.) / Д. У. Караў // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1992. — Кн. 4. Ч. III. — С. 717—726.

98. *Караў, Д. У.* Езуіты і культура народаў Вялікага княства Літоўскага (II пал. XVI — XVIII стст.) / Д. У. Караў // Наш радавод. — Гродна : [б. в.], 1992. — Кн. 4. Ч. II. С. 504—512.

99. *Караў, Д. У.* Пачаткі беларускага крыніцзнаўства (1-я палова XIX ст.) / Д. У. Караў // Спадчына. — 1994. — № 1. — С. 4—14.
100. *Караў, Д. У.* Пачаткі беларускага крыніцзнаўства (2-я пал. XIX ст.) / Д. У. Караў // Спадчына. — 1994. — № 5. — С. 9—18.
101. *Карев, Д. В.* Е. Ф. Карский и история белорусской культуры / Д. В. Карев // Наш радавод. — Гродно : [б. и.], 1990. — Кн. 2. — С. 191—198.
102. *Карев, Д. В.* Политика царизма и архивно-археографическая деятельность на территории Литвы и Белоруссии в 30-х — нач. 60-х годов XIX в. / Д. В. Карев // Актуальные вопросы теории, методики и истории публикаций исторических документов. — М. : РГГУ, 1991. — С. 75—86.
103. *Карев, Д. В.* Академик М. К. Любавский как историк феодальной России : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Д. В. Карев ; И-нт истории СССР АН СССР. — М. : [б. и.], 1983. — 10 с.
104. *Карев, Д. В.* Белорусская историография в конце XVIII — начале XX вв.: итоги и перспективы изучения / Д. В. Карев // Из истории науки и техники Белоруссии. — Минск : [б. и.], 1988. — С. 89—91.
105. *Карев, Д. В.* Великое княжество Литовское (XIV—XVI вв.) в российской либеральной историографии конца XIX — начала XX вв. / Д. В. Карев // Наш радавод. — Гродно : [б. и.], 1990. — Кн. 2. — С. 146—160.
106. *Карев, Д. В.* Великое княжество Литовское (круглый стол) / Д. В. Карев // Родина. — 1993. — № 3. — С. 8—92.
107. *Карев, Д. В.* Исторические реалии и историографическое мифотворчество / Д. В. Карев // Современный социализм, методология изучения, противоречия, перспективы развития : в ? ч. — Гродно : [б. и.], 1990. — Ч. 1. — С. 94—96.
108. *Карев, Д. В.* Историческое самосознание белорусской нации и период гражданской войны на территории СССР / Д. В. Карев // На пути борьбы и созидания. — Гродно : [б. и.], 1990. — С. 25—29.
109. *Карев, Д. В.* Культура, опалённая войной / Д. В. Карев // Неман. — 1986. — № 6. — С. 170—171.
110. *Карев, Д. В.* Белорусская историография в эпоху капитализма (1861 — 1917) / Д. В. Карев // Наш радавод. — Гродно : [б. и.], 1991. — Кн. 3. Ч. 1. — С. 49—115.
111. *Карев, Д. В.* Изучение Великого княжества Литовского (общество, государство и право) в белорусской историографии конца XVIII — начала XX в. / Д. В. Карев, С. В. Дубовец, А. В. Литвинский

// Система права и законодательства Республики Беларусь: состояние, перспективы развития : материалы респ. науч.-практ. конф., г. Гродно, 26—27 апр. 1999 г. : в 2 ч. — Гродно : [б. и.], 1999. — Ч. 1. — С. 113—116.

112. *Каспяровіч, М.* Краязнаўства (нарысы) / М. Каспяровіч. — Мінск : [б. в.], 1929. — 121 с.

113. *Катков, М. Н.* 1863 г. Собрание статей по польскому вопросу, помещавшихся в «Московских ведомостях», «Русском вестнике» и «Современной летописи» / М. Н. Катков. — М. : [б. и.], 1887. — Вып. 1. — 662 с. ; Вып. 2. — 663 с.

114. *Каханоўскі, Г. А.* Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст. / Г. А. Каханоўскі. — Мінск : Навука і тэхніка, 1984. — 116 с.

115. *Киприанович, Г. Я.* Жизнь Иосифа Семашко, митрополита литовского и виленского, и воссоединение западно-русских униатов с православной церковью в 1838 г. / Г. Я. Киприанович. — Изд. 2-е, доп. — Вильна : [б. и.], 1867. — 614 с.

116. *Киприанович, Г. Я.* Исторический очерк православия, католичества, унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени / Г. Я. Киприанович. — Вильна : [б. и.], 1885. — 236 с.

117. *Конан, У. М.* Беларуская культура XIII — XVIII стагодзяў і праблема нацыянальнага Адраджэння / У. М. Конан // Наш радавод. — Гродна : [б. и.], 1991. — Кн. 3. — Ч. 1. — С. 293—298.

118. *Конон, В. М.* От Ренессанса к классицизму: становление эстетической мысли в Белоруссии XVI—XVIII вв. / В. М. Конон. — Минск : Маст. літ., 1978. — 267 с.

119. *Конон, В. М.* Очерки истории эстетической мысли Белоруссии / В. М. Конон. — М. : Искусство, 1972. — 320 с.

120. *Конон, В. М.* Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в. / В. М. Конон. — Минск : Маст. літ., 1985. — 200 с.

121. *Копыцкий, З. Ю.* Историография БССР: эпоха феодализма / З. Ю. Копыцкий, В. В. Чепко. — Минск : Университетское, 1986. — 172 с.

122. *Корнилов, И. П.* К истории Виленского учебного округа. Памяти графа М. Н. Муравьева / И. П. Корнилов. — СПб. : [б. и.], 1898. — 240 с.

123. *Корнилов, И. П.* Князь Адам Чарторыйский / И. П. Корнилов. — М. : Унив. тип., 1896. — 102 с.

124. *Коронкевич, П. В.* Белорусы: исторический очерк с обзором деятельности «Союза Белорусской демократии», этнографической картой белорусского племени и отзывом Академика и Профессора Е. Ф. Карского о программе союза / П. В. Коронкевич. — Гомель : [б. и.], 1917. — 12 с., 1 л., карта.
125. *Кохановский, Г. А.* Историография изучения культуры Белоруссии в конце XVIII — нач. XX вв. (Становление научных знаний по археологии, историческому краеведению и фольклористике) / Г. А. Кохановский. — Минск : [б. и.], 1992. — 85 с.
126. *Крачковский, Ю. Ф.* Памяти Помпея Николаевича Батюшкова / Ю. Ф. Крачковский. — Вильна : [б. и.], 1892. — 34 с.
127. *Крачковский, Ю. Ф.* Пятидесятилетие воссоединения униатов / Ю. Ф. Крачковский. — Вильно : [б. и.], 1893. — 49 с.
128. *Крачковский, Ю. Ф.* Старая Вильна до конца XV столетия / Ю. Ф. Крачковский. — Вильно : [б. и.], 1893. — 63 с.
129. Крестьянин. — СПб. : [б. и.], 1907. — 834 с.
130. *Кропотов, Д. А.* Жизнь графа М. Н. Муравьева в связи с событиями его времени / Д. А. Кропотов. — СПб. : [б. и.], 1874. — 328 с.
131. *Кручковский, Т. Т.* Польская проблематика в русской историографии второй половины XIX века : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Т. Т. Кручковский ; ИСБ РАН. — М. : [б. и.], 1992. — 24 с.
132. *Кукольник, П. В.* Исторические заметки о Литве / П. В. Кукольник. — Вильна : [б. и.], 1864. — 245 с.
133. *Кулагін, А. М.* Каталіцкія храмы на Беларусі : энцыкл. давед. / А. М. Кулагін. — Мінск : БелЭн, 2001. — 216 с.
134. *Кулагін, А. М.* Праваслаўныя храмы на Беларусі : энцыкл. давед. / А. М. Кулагін. — Мінск : БелЭн, 2001. — 328 с.
135. *Купала, Я.* Збор твораў : у 3 т. / Я. Купала. — Мінск : [б. в.], 1927. — Т. 3. — 297 с.
136. *Купала, Я.* Публіцыстыка / Я. Купала. — Мінск : Маст. літ., 1972. — 296 с.
137. *Лабынцаў, Ю.* Пачатае Скарынам : Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу / Ю. Лабынцаў. — Мінск : Маст. літ., 1990. — 333 с.
138. *Лазука, Б. А.* Гісторыя мастацтваў : вучэб. дапам. / Б. А. Лазука. — Мінск : Беларусь, 1996. — 400 с.
139. *Лакотка, А. І.* Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры / А. І. Лакотка. — Мінск : Ураджай, 1999. — 366 с.
140. *Лаппо, И. И.* Западная Россия / И. И. Лаппо. — Прага : [б. и.], 1924. — 276 с.

141. *Лаптева, Л. П.* Славянский вопрос в мировоззрении П. А. Кулаковского (по архивным материалам) / Л. П. Лаптева // Славянская идея: история и современность / под ред. В. А. Дьякова, М. Ю. Досталя, А. Н. Горянова. — М. : [б. и.], 1998. — С. 111—126.

142. *Ластоўскі, В. Ю.* Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ю. Ластоўскі. — Мінск : Маст. літ., 1992. — 124 с.

143. *Латышонак, А.* Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі / А. Латышонак // Спадчына. — 1992. — № 1. — С. 9—14.

144. *Латышонак, А.* Гісторыя Беларусі ад сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XXI ст. / А. Латышонак, Я. Мірановіч. — Вільня : Ін-т беларусістыкі ; Беласток : Беларус. гіст. т-ва, 2010. — 368 с.

145. *Левада, Ю. А.* Историческое сознание и научный метод / Ю. А. Левада // Методологические проблемы исторической науки. — М. : [б. и.], 1969. — С. 186—224.

146. *Леоневец, В. Т.* Организация и развитие исторической науки в БССР (1961—1970) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. Т. Леоневец ; ИИ АН БССР. — Минск : [б. и.], 1987. — 25 с.

147. *Литвинский, А.* Концепция истории ВКЛ и Речи Посполитой в западнорусистской историографии / А. Литвинский // Гісторыя: праблемы выкладання. — 2003. — № 3. — С. 50—55.

148. *Литвинский, А.* Основные источники для изучения проблемы историографии западнорусизма второй половины XIX — начала XX в. / А. Литвинский // Беларуская нацыянальная ідэя : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. 18—19 крас. 1999 г., Гродна. — Мінск : Хата, 2000. — С. 115—121.

149. *Литвинский, А. В.* Архивные материалы по проблеме западнорусизма в российской историографии второй половины XIX — начала XX века / А. В. Литвинский // Архівы і справаводства. — 2002. — № 6. — С. 97—102.

150. *Литвинский, А. В.* Беларуская славистика второй половины XIX — начала XX в. : к проблеме определения предмета исследования / А. В. Литвинский // Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур : калект. навук. работа / гал. рэд. Д. У. Караў. — Гродна : ЮрсаПрынт, 2013. — С. 288—293.

151. *Литвинский, А. В.* Великое Княжество Литовское в западнорусистской историографической традиции / А. Литвинский // Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур : калект. навук. работа / гал. рэд. Д. У. Караў. — Гродна : ЮрсаПрынт, 2013. — С. 101—108.

152. *Литвинский, А. В.* Западнорусизм в историографии: осмысление прошлого Беларуси с православных позиций / А. В. Литвинский

// Христианство и общество (к 1700-летию Миланского эдикта) : материалы Междунар. науч. конф., 17 мая 2013 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред.), А. В. Демидович (отв. ред.), З. Н. Козлова [и др.]. — Барановичи : РИО БарГУ, 2013. — С. 141—143.

153. *Литвинский, А. В.* Историческое самосознание современных белорусов: варианты ценностной ориентации / А. В. Литвинский // Социальная синергетика и актуальная наука. Россия в глобальном мире: вызовы и перспективы развития : междунар. сб. науч. тр. / под общ. ред. В. П. Шалаева. — Йошкар-Ола : Мар. гос. техн. ун-т, 2011. — С. 298—306.

154. *Литвинский, А. В.* Классификация источников для изучения проблемы историографии западнорусизма второй половины XIX — начала XX вв. / А. В. Литвинский // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання : матэрыялы да Міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты. — Мінск : [б. в.], 1998 — С. 161—162.

155. *Литвинский, А. В.* М. О. Коялович в оценке белорусской историографии новейшего времени / А. В. Литвинский // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы рэсп. навук. канф. 5—6 снеж. 1997 г. — Гродна : [б. в.], 1997. — С. 202—205.

156. *Литвинский, А. В.* Неоязыческий миф о ранних славянах в свете данных исторических источников / А. В. Литвинский // Грані історыі : зб. навук. прац. — Горлівка : Вид-во ГПМ ДВНЗ ДДПУ, 2014. — Вип. 7 — С. 30—37.

157. *Литвинский, А. В.* Проблема восточнославянского единства в трудах представителей славянофильского направления белорусской историографии второй половины XIX — начала XX в. / А. В. Литвинский // Восточнославянское единство в прошлом, настоящем и будущем : материалы Междунар. молодёж. науч. конф., Гомель, 21—22 мая 1998 г. — Гомель : [б. и.], 1998. — С. 16—17.

158. *Литвинский, А. В.* Проблема этнической принадлежности населения Западной Беларуси в историографии западнорусизма / А. В. Литвинский // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёна Беларусі : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. : у 2 ч. — Брэст : [б. в.], 1998. — Ч. II — С. 307—313.

159. *Литвинский, А. В.* Этногенез славян: проблема соотношения источников различных видов / А. В. Литвинский // Смена парадигм в историографии XIX — начала XXI вв. : сб. науч. ст. (к 60-летию

проф. А. Н. Нечухрина) / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: Э. С. Ярмусик, Н. В. Козловская, Е. И. Мелешко. — Гродно : ГрГУ, 2012. — С. 250—260.

160. *Литвинский, А. В.* Западнорусизм в российской историографии второй половины XIX — начала XX века : моногр. / А. В. Литвинский, Д. В. Карев // Стэфан Баторый у гістарычнай памяці народаў Усходняй Еўропы. — Гродна : ГЦДУЕ, 2004. — С. 195—324.

161. *Літвінскі, А.* Беларускі народ у творах гісторыкаў-заходне-русістаў / А. Літвінскі // Беларуская нацыянальная ідэя : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., 18—19 крас. 1999 г. — Гродна : [б. в.] ; Мінск : Хата, 2000. — С. 84—90.

162. *Літвінскі, А.* Грамадска-палітычнае развіццё гарадоў Беларусі ў XV—XVIII стст. у адлюстраванні гістарыяграфіі заходнерусізму / А. Літвінскі // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі : зб. навук. прац. — Наваполацк : ПДУ, 2001. — С. 235—242.

163. *Літвінскі, А. У.* Заходнерусізм як фактар гістарычнай самасвядомасці беларусаў / А. У. Літвінскі // Спецыяліст XXI века : материалы III Междунар. науч.-практ. конф., посвящённой 10-летию со дня образования ун-та, 4—5 июня 2014 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь : в 2 кн. / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред.), А. А. Селезнёв (отв. ред.) [и др.]. — Барановичи : РИО БарГУ, 2014. — Кн. 1. — С. 22—26.

164. *Літвінскі, А. У.* Месца Грунвальдскай бітвы ў гістарычнай свядомасці беларусаў / А. У. Літвінскі // Вялікае Княства Літоўскае і яго суседзі ў XIV—XV стст. : матэрыялы Міжнар. навук. канф., 7—9 ліпеня 2010 г., Гродна. — Мінск : Беларус. навука, 2011. — С. 151—156.

165. *Літвінскі, А. У.* Праблема дзяржаўнага рэгулявання рэлігійнай дзейнасці ў заходнерусіскай гістарыяграфіі / А. Літвінскі // Матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф. 26—27 крас. 1999 г., Гродна. — Гродна : [б. в.], 1999. — С. 129—133.

166. *Літвінскі, А. У.* Праблема знешняй палітыкі як фактар гісторыі Беларусі ў заходнерусіскай гістарыяграфіі / А. У. Літвінскі // Беларусь і свет : альм. — Мінск : [б. в.], 1999. — С. 68—70.

167. *Літвінскі, А. У.* Працэс трансфармацыі нацыянальна-гістарычнай самасвядомасці беларусаў у канцы XX — пачатку XXI стагоддзя / А. У. Літвінскі // Трансформационные процессы в белорусском обществе в Новейшее время (Дню независимости Республики Беларусь посвящ.) : материалы Респ. науч.-практ. конф., 18 апр. 2014 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь / редкол.: А. В. Никишова (гл. ред.), А. В. Демидович (отв. ред.) [и др.]. — Барановичи : РИО БарГУ, 2014. — С. 13—18.

168. *Літвінскі, А.* Стэфан Баторый і яго эпоха ў адлюстраванні гісторыяграфіі «заходнерусізма» / А. Літвінскі // Наш радавод : матэрыялы Міжнар. круглага стала «Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур X — XX ст.», 28—30 верас. 1999. — Гродна : ГрДУ ; Беласток : [б. в.], 2000. — С. 329—348.

169. *Локотко, А. И.* Белорусское народное зодчество : середина XIX—XX вв. / А. И. Локотко. — Минск : Навука і тэхніка, 1991. — 286 с.

170. *Лушчыцкі, І. Н.* Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку / І. Н. Лушчыцкі. — Мінск : [б. в.], 1958. — 368 с.

171. *Лыч, Л.* Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. — Мінск : Экаперспектыва, 1996. — 453 с.

172. *Любавский, М. К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. Исторические очерки / М. К. Любавский. — М. : [б. и.], 1892. — 998 с.

173. *Любавский, М. К.* Отзыв на труд М. В. Довнар-Запольского. Очерки по организации Западно-русского крестьянства в XVI в. — Киев, 1905 // Отчёт о 3-м присуждении премии П. Н. Батюшкова. — СПб. : [б. и.], 1907. — С. 5.

174. *Любавский, М. К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. К. Любавский. — М. : [б. и.], 1910. — 376 с.

175. *Любавский, М. К.* Разбор сочинений М Довнар-Запольского. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т. 1. — Киев, 1901 // Отчёт о присуждении премий П. Н. Батюшкова. — СПб. : [б. и.], 1904. — С. 31—89.

176. *Макарихин, В. П.* Губернские учёные, архивные комиссии и их роль в развитии общественно-исторической мысли России в конце XIX — нач. XX вв. // История СССР. — 1989. — № 1. — С. 160—170.

177. *Максимович, Т. А.* Учение первых славянофилов / Т. А. Максимович. — Киев : [б. и.], 1907. — 181 с.

178. *Мальшевский, И. И.* Западная Русь в борьбе за веру и народность / И. И. Мальшевский. — Изд. 4-е. — М. : [б. и.], 1903. — 503 с.

179. *Мараш, Я. Н.* Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви / Я. Н. Мараш. — Минск : Выш. шк., 1969. — 218 с.

180. *Мараши, Я. Н.* Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII в. / Я. Н. Мараши. — Минск : Выш. шк., 1974. — 288 с.

181. *Марозава, С. В.* Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596—1839 гады) / С. В. Марозава ; пад навук. рэд. У. М. Конана. — Гродна : ГрДУ, 2001. — 352 с.

182. *Мартос, А.* Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. — Репр. воспроизведение. Буэнос-Айрес, 1966 / А. Мартос. — Минск : Белорус. экзархат Рус. православ. церкви, 1990. — 300 с.

183. *Марцуль, Г. С.* Беларусазнаўства : вучэб. дапам. для выкладчыкаў і студэнтаў : у 2 ч. / Г. С. Марцуль. — Мінск : БДУІР, 1996. — Ч. 1. — 151 с.

184. *Мелишкевич, В. У.* Русско-белорусские культурные связи во второй половине XIX века : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. У. Мелишкевич ; ИИ АН БССР. — Минск: [б. и.], 1979. — 22 с.

185. *Микулич, А. И.* Геногеография сельского населения Белоруссии / А. И. Микулич. — Минск : Наука и техника, 1989. — 182 с.

186. *Миловидов, А. И.* 15-летию деятельности Виленской Братской комиссии по устройству религиозно-нравственных народных чтений / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 3—59.

187. *Миловидов, А. И.* Архив упразднённого Пинского Лещинского монастыря / А. И. Миловидов. — М. : [б. и.], 1900. — 33 с.

188. *Миловидов, А. И.* Архивные материалы Муравьёвского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863—1864 гг. в пределах Северо-Западного края / А. И. Миловидов // Виленский временник. — Кн. 5. Ч. 1. Переписка по политическим делам гражданского управления с 1-го января 1862 г. по май 1863 г. — Вильна : [б. и.], 1913. — 123 с.

189. *Миловидов, А. И.* Виленский центральный архив (1862—1902 гг.) / А. И. Миловидов // Виленский календарь на 1913 г. — Вильна : [б. и.], 1913. — С. 139—147.

190. *Миловидов, А. И.* Деятельность гр. М. Н. Муравьёва по народному просвещению в Северо-Западном крае (1863—1865 гг.). По архивным материалам / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 30—100.

191. *Миловидов, А. И.* Западно-русские православные братства, их современное значение и задачи / А. И. Миловидов. — Вильна : Рус. Почин, 1912. — 36 с.

192. *Миловидов, А. И.* Заслуги графа М. Н. Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае / А. И. Миловидов. — Харьков : [б. и.], 1900. — 92 с.

193. *Миловидов, А. И.* Из переписки гр. М. Н. Муравьёва об улучшении материального быта православного духовенства в Северо-Западном крае (по поводу исполнившегося 35-летия) / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 1—20.

194. *Миловидов, А. И.* Из переписки по освобождению крестьян Северо-Западного края / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 369—384.

195. *Миловидов, А. И.* Историческая легенда пинчуков «о начале веры католической в пинском крае» / А. И. Миловидов. — СПб. : [б. и.], 1909. — 8 с.

196. *Миловидов, А. И.* Историческая справка о высших учебных заведениях, бывших и предполагавшихся к открытию в Северо-Западном крае / А. И. Миловидов. — Вильна : Рус. Почин, 1908. — 28 с.

197. *Миловидов, А. И.* К 15-летию деятельности Виленской Братской комиссии по устройству религиозно-нравственных народных чтений / А. И. Миловидов. — Вильно : [б. и.], 1898. — 59 с.

198. *Миловидов, А. И.* К 50-летию возрождения Западно-Русских братств при гр. М. Н. Муравьёве / А. И. Миловидов. — Вильна : Рус. Почин, 1913. — 28 с.

199. *Миловидов, А. И.* К 50-летию освобождения крестьян Северо-Западного края / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьёва для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 5—56.

200. *Миловидов, А. И.* К 50-летию русской Вильны / А. И. Миловидов. — Вильна : Рус. Почин, 1914. — 24 с.

201. *Миловидов, А. И.* К историографии Северо-Западного края / А. И. Миловидов. — Вильна : [б. и.], 1913. — 8 с.

202. *Миловидов, А. И.* Первая русская газета в Северо-Западном крае («Виленский вестник») / А. И. Миловидов. — М. : [б. и.], 1902. — 24 с.

203. *Миловидов, А. И.* Прошлое и современное положение археографии в Северо-Западном крае / А. И. Миловидов // ЖМНП. — 1904. — № 9. — Отд. 4. — С. 1—20.

204. *Миловидов, А. И.* Пятидесятилетие «Виленского вестника» русской редакции (историко-библиографический очерк) / А. И. Миловидов. — Вильна : [б. и.], 1914. — 52 с.

205. *Миловидов, А. И.* Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки. Его история и состав / А. И. Миловидов. — Вильна : [б. и.], 1910. — 34 с.

206. *Миловидов, А. И.* Русский календарь в Северо-Западном крае, его история и значение / А. И. Миловидов. — Вильна : [б. и.], 1908. — 3 с.

207. *Миловидов, А. И.* Судьба русской книги в Северо-Западном крае в связи с его культурной историей. А. И. Миловидов. — СПб., 1903. — 34 с.

208. *Миловидов, А. И.* Три докладные записки бывшего архиепископа Минского Антония Зубко гр. М. Н. Муравьеву (1864) / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьева для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 38—50.

209. *Миловидов, А. И.* Участие молодежи Северо-Западного края в мятеже 1863 г. и вызванная им реформа местных учебных заведений / А. И. Миловидов // Заслуги графа Муравьева для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков : [б. и.], 1900. — С. 3—38.

210. *Миловидов, А. И.* Церковно-строительное дело в Северо-Западном крае при гр. М. Н. Муравьеве / А. И. Миловидов. — Вильна : Рус. Почин, 1913. — 51 с. : рис.

211. *Миловидов, А. И.* Устройство общественного быта крестьян Северо-Западного края при графе М. Н. Муравьеве / А. И. Миловидов. — Вильно : [б. и.], 1903. — 35 с.

212. *Милюков, П. Н.* Главные течения русской исторической мысли / П. Н. Милюков. — 3-е изд. — СПб. : Изд-во М. В. Аверьянова, 1913. — 342 с.

213. Минская старина : Труды Минского церковного историко-археологического комитета. — Минск : [б. и.], 1909—1912. — Вып. 1. — 143 с. ; Вып. 2. — 102 с. ; Вып. 3. — 107 с. ; Вып. 4. — 98 с.

214. *Могильницкий, Б. Г.* О природе исторического познания / Б. Г. Могильницкий. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 1978. — 236 с.

215. *Муравьев, М. Н.* Четыре политические записки 1830, 1831, 1864, 1866 гг. / М. Н. Муравьев // Русский архив. — 1885. — № 6. — С. 161—199.

216. Мысліцелі і асветнікі Беларусі : энцыкл. давед. — Мінск : БелЭн, 1995. — 670 с.
217. *Назина, И. Д.* Белорусские народные музыкальные инструменты : Струнные / И. Д. Назина. — Минск : Наука і тэхніка, 1982.
218. Нарысы гісторыі Беларусі : у 2 ч. — Мінск : Беларусь, 1994. — Ч. 1. — 527 с.
219. Национальный исторический архив Беларусь (НИАБ) — Ф. 21. Минский губернский статистический комитет, 1854—1916.
220. НИАБ. — Ф. 1430. Канцелярия Витебского гражданского губернатора, 1797—1917.
221. НИАБ. — Ф. 277. Витебская учёная архивная комиссия, 1905—1914.
222. Наш радавод // Культура народов Великого Княжества Литовского : материалы Междунар. науч. конф. по региональной истории Восточной Европы / ред. Д. В. Карев. — Гродно, 22—24. окт. 1991 г. — Кн. 3. — Ч. I—III. — Гродно, 1991. — 603 с.
223. Наш радавод // Царква і культура народаў Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі. XIII — XX стст. : матэрыялы Міжнар. навук. канф. / рэд. Д. У. Караў. — Гродна, 28 верас. — 1 кастр. 1992 г. — Кн. 5. — Ч. I—II. — Гродна : [б. в.], 1993. — 444 с.
224. Наш радавод : матэрыялы I і II Межрэсп. науч. конф. по ист. краеведению Белоруссии : сб. ст. / ред. Д. В. Карев. — Радунь, 18 нояб. 1988 г. ; Гродно, 28 нояб. 1990 г. — Гродно : [б. и.], 1990. — Кн. 2. — 296 с.
225. *Нечухрин, А. Н.* Смена парадигм в российской историографии всеобщей истории (80-е гг. XIX в. — 1917 г.) : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / А. Н. Нечухрин ; БГУ. — Минск : [б. и.], 1993. — 49 с.
226. *Нечухрын, А. М.* Гісторыкі заходняй Беларусі XIX — пач. XX ст. (Нарысы) / А. М. Нечухрын // Наш радавод. — Кн. 5. — Ч. 1. — С. 394—442.
227. *Нидерле, Л.* Славянские древности / Л. Нидерле. — М. : Алетей, 2000. — 592 с.
228. *Никулина, М. В.* Славяноведение в России в первой трети XIX в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук / М. В. Никулина ; ИСБ АН СССР. — М. : [б. и.], 1984. — 22 с.
229. *Нікалаеў, М.* Палата кнігапісная : Рукапісная кніга на Беларусі ў X—XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. — Мінск : Маст. літ., 1993. — 239 с.
230. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1906. — 750 с.
231. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1908. — 758 с.

232. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1909. — 754 с.
233. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1910. — Вып. 1. — 80 с. ;
Вып. 2. — 756 с.
234. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1911. — 728 с.
235. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1912. — 744 с.
236. Окраины России. — СПб. : [б. и.], 1907. — 768 с.
237. *Орловский, Е. Ф.* Гродненская старина / Е. Ф. Орловский. — Гродно : [б. и.], 1910. — Ч. 1 : Город Гродно. — 344 с.
238. *Орловский, Е. Ф.* Очерк истории города Гродно, составленный на основании печатных источников / Е. Ф. Орловский. — Гродно : [б. и.], 1889. — 78 с.
239. *Орловский, Е. Ф.* Памяти М. О. Кояловича / Е. Ф. Орловский // Литовские епархиальные ведомости. — 1891. — № 35. — С. 12—17.
240. *Орловский, Е. Ф.* Свислочь-Волковысская : ист. оч. / Е. Ф. Орловский. — Гродно : [б. и.], 1895. — 40 с.
241. Отдел письменных источников Государственного исторического музея г. Москвы (ОПИ ГИМ). — Ф. 56. Бессонов П. А. XIX в.
242. Отдел рукописей научной библиотеки Вильнюсского государственного университета, г. Вильнюс (ОР НБ ВГУ). — Ф. 6. Спрогис Я. 1868—1914.
243. ОР НБ ВГУ. — Ф. 34. Русское географическое общество. Сев.-Зап. отдел, 1815—1915.
244. ОР НБ ВГУ. — Ф. 36. Миловидов А. И.
245. Очерки истории исторической науки в СССР : в 5 т. / под ред. М. В. Нечкиной. — М. : Наука, 1955. — Т. 1. — 692 с.
246. Очерки истории исторической науки в СССР : в 5 т. / под ред. М. В. Нечкиной. — М. : Изд-во АН СССР, 1960. — Т. 2. — 862 с.
247. Очерки истории исторической науки в СССР. в 5 т. / под ред. М. В. Нечкиной. — М. : Наука, 1965. — Т. 3. — 831 с.
248. *Падліпскі, А.* Летapisец Віцебшчыны / А. Падліпскі. — Мінск : Польша, 1993. — 104 с.
249. *Падокшын, С. А.* Іпаціў Пацей: Царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох / С. А. Падокшын. — Мінск : Беларус. навука, 2001. — 118 с.
250. *Падокшын, С. А.* Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філасофска-гістарычны аналіз) / С. А. Падокшын. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2000. — 111 с.
251. *Падокшын, С. А.* Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі : Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — 285 с.

252. *Падокшын, С. А.* Палітычная і прававая думка Беларусі XVI—XVII стст. / С. А. Падокшын, С. Ф. Сокал. — 2-е выд., дап. — Мінск : [б. в.], 2000. — 120 с.

253. *Пальмов, И.* Записка об учёных трудах профессора П. Н. Жуковича / И. Пальмов // Изв. РАН. — 1919. — Т. 13. — № 1. — С. 6—7.

254. *Пальмов Я. С.* Подпись И. П. Памяти М. О. Кояловича / Я. С. Пальмов // М. О. Коялович. История русского самосознания: по историческим памятникам и научным сочинениям. — 4-е изд. — Минск : Лучи Софии, 1997. — С. 5—28.

255. *Перцаў, В. Н.* Гістарычная думка у Беларусі ў XIX — пач. XX стст. / В. Н. Перцаў // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. — 1957. — № 2. — С. 5—16.

256. *Петровская, Г. А.* Не погасла звезда : Жизненный и творческий путь Н. А. Янчука / Г. А. Петровская. — Минск : Наука и техника, 1987. — 78 с.

257. *Петрухин, В. Я.* Славяне / В. Я. Петрухин. — М. : РОСМЭН, 1999. — 111 с.

258. *Петрухин, В. Я.* Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье / В. Я. Петрухин, Д. С. Раевский. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Знак, 2004. — 416 с.

259. *Пилипенко, М. Ф.* Возникновение Белоруссии : Новая концепция / М. Ф. Пилипенко. — Минск : Беларусь, 1991. — 132 с.

260. *Пичета, В. И.* История белорусского народа / В. И. Пичета // Курс белорусоведения. — М. : [б. и.], 1918—1920. — С. 49—57.

261. *Пічэта, У.* Формы нацыянальнага і апазіцыйнага руху на Беларусі / У. Пічэта // Польша. — 1924. — № 2 (10). — С. 142—162.

262. Полное собрание русских летописей. — М. : Наука, 1975. — Т. 32. Хроники: Литовская и Жемойтская, Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. — 235 с.

263. Полное собрание русских летописей. — М. : Наука, 1980. — Т. 35. Летописи белорусско-литовские. — 308 с.

264. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. — Мінск : Навука і тэхніка, 1975. — 246 с.

265. Публицистика белорусских народников. — Мінск : Наука и техника, 1983. — 208 с.

266. Пятидесятилетие (1839—1889) воссоединения с православной церковью западнорусских униатов / сост. И. А. Чистович. — СПб. : Синод. тип., 1889. — 52 с.

267. Пятидесятилетие Виленской комиссии для разбора и издания древних актов. 1864 — 17. IV. 1914. Юбилейная записка. — Вильна : [б. и.], 1914. — 47 с.

268. Пятидесятилетие службы Ивана Яковлевича Спрогиса. — Вильна : [б. и.], 1914. — 42 с.

269. *Раманаў, Е. Р.* 3 гісторыка-археалагічнай спадчыны : выбр. тв. / Е. Р. Раманаў ; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, МДУ імя А. А. Куляшова. — Магілёў : МДУ, 2006. — 237, [1] с.

270. *Раманюк, М. Ф.* Беларускае народнае адзенне / М. Ф. Раманюк. — Мінск : Беларусь, 1981. — 317 с.

271. *Ратч, В. Ф.* Сведения о польском мятеже 1863 г. в Северо-Западной России. — Вильно : [б. и.], 1867—1868. — Т. 1. — 678 с. ; Т. 2. — 622 с.

272. Российский государственный военно-исторический архив в г. Москва (РГВИА). — Ф. 484. Польское восстание 1863—1864 гг. 1859—1878.

273. Российский государственный исторический архив в г. С.-Петербурга (РГИА). — Ф. 733. Департамент народного просвещения 1802—1917.

274. РГИА — Ф. 742. Редакция журнала Министерства народного просвещения 1833—1852, 1867—1917.

275. РГИА — Ф. 970. Корнилов И. П. 1852—1913.

276. *Рубинштейн Н. Л.* Русская историография : учеб. пособие для вузов / Н. Л. Рубинштейн. — М. : Госполитиздат, 1941. — 660 с.

277. Рукописный отдел Российской национальной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, г. С.-Петербург (РО РНБ). — Ф. 80. Бобровский П. О. 1864—1875.

278. РО РНБ. — Ф. 377. Корнилов И. П. 1805—1905.

279. РО РНБ. — Ф. 689. Ратч В. Ф. 1789—1877.

280. Рэлігія і царква на Беларусі : энцыкл. давед. — Мінск : БелЭн, 2001. — 368 с.

281. *Саверчанка, І.* Aurea Mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі : Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. — Мінск : Тэхналогія, 1998. — 319 с.

282. *Самбук, С. М.* Общественно-политическая мысль Белоруссии во второй половине XIX века / С. М. Самбук. — Минск : Наука и техника, 1976. — 183 с.

283. *Самбук, С. М.* Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С. М. Самбук. — Минск : Наука и техника, 1976. — 183 с.

284. *Самбук, С. М.* Революционные народники Белоруссии / С. М. Самбук. — Минск : Наука и техника, 1972. — 148 с.
285. *Саракавік, І. А.* Беларусказнаўства / І. А. Саракавік. — Мінск : Веды, 1998. — 281 с.
286. *Сахаров, А. М.* Историография истории СССР. Досоветский период / А. М. Сахаров. — М. : Высш. шк., 1978. — 255 с.
287. *Сачанка, Б. І.* Беларуская эміграцыя / Б. І. Сачанка. — Мінск : Голас Радзімы, 1991. — 111 с.
288. Сборник документов, уясняющих отношение латино-польской пропаганды к русской вере и народности (Из исторических материалов, помещённых в «Вестнике Западной России» и по другим печатным источникам). — Вильно : [б. и.], 1865—1866. — Вып. 1 — 132 с. ; Вып. 2. — 282 с.
289. Сборник РИО. Т. XXIII. — СПб., 1878. — 642 с.
290. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / сост. и изд. С. Шолкович. — Вильна : [б. и.], 1867. — 413 с.
291. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / сост. и изд. С. Шолкович. — Вильна : [б. и.], 1885. — Вып. 1. — 325 с.
292. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / сост. и изд. С. Шолкович. — Вильна : [б. и.], 1887. — Вып. 2. — 494 с.
293. Свод древнейших письменных известий о славянах. — М. : Восточ. лит. РАН, 1995. — Т. II (VII—IX вв.). — 590 с. : карты, схемы.
294. *Семянчук, А. А.* Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі : вучэб. дапам. / А. А. Семянчук. — Гродна : ГрДУ, 2000. — 161 с.
295. *Сергачёв, С. А.* Белорусское народное зодчество / С. А. Сергачёв. — Минск : Ураджай, 1992. — 255 с.
296. *Симакова, В. А.* Русско-белорусские культурные связи конца XIX — нач. XX в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. А. Симакова ; БГУ. — Минск : [б. и.], 1986. — 25 с.
297. Славянская мифология : энцикл. слов. / отв. ред. С. М. Толстая. — М. : [б. и.], 2002. — 414 с.
298. *Смоліч, А. А.* Геаграфія Беларусі / А. А. Смоліч. — Мінск : Беларусь, 1993. — 382 с.
299. *Сокол, С. Ф.* Политическая и правовая мысль в Белоруссии в XVI — первой половине XVII в. / С. Ф. Сокол. — Минск : Наука и техника, 1984. — 188 с.

300. *Солоневич, Л. М.* Новая роль польской женщины в Белоруссии и Литве / Л. М. Солоневич. — Вильно, 1910. — 30 с.
301. *Солоневич, Л. М.* Краткий исторический очерк Гродненской губернии за сто лет ее существования, 1802—1902. — Гродно : [б. и.], 1902. — 106 с.
302. *Спрогис, И. Я.* Виленские архивы — правительственные, общественные и другие / И. Я. Спрогис. — Вильна : [б. и.], 1902. — 14 с.
303. *Спрогис, И. Я.* Виленский центральный архив древних актовых книг / И. Я. Спрогис. — Вильна : [б. и.], 1901. — 8 с.
304. *Спрогис, И. Я.* Из воспоминаний об И. П. Корнилове / И. Я. Спрогис // Зап. Северо-Западного отдела имп. РГО. — Вильна : [б. и.], 1911. — Кн. 2. — С. 263—275.
305. *Старостенко, В. В.* Общественно-философская мысль и национальное самосознание белорусов XVI—XVII вв. Очерки истории : учеб. пособие / В. В. Старостенко. — Могилёв : Изд-во МГУ им. А. А. Кулешова, 1999. — 112 с.
306. *Теплова, В. А. М. О.* Коялович и русская православная историография / В. А. Теплова // М. О. Коялович. История воссоединения западнорусских униатов старых времён (до 1800 г.). — Минск : Лучи Софии, 1999. — С. 385—395.
307. *Терешкович, П. В.* Этническая история Беларуси XIX — начала XX в.: в контексте Центрально-Восточной Европы / П. В. Терешкович. — Минск : БГУ, 2004.
308. *Титов, В. С.* Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов: XIX — начало XX в. / В. С. Титов. — Минск : Наука и техника, 1983. — 152 с.
309. *Ткачоў, М. А.* Замкі Беларусі / М. А. Ткачоў. — Мінск : Полымя, 1987. — 222 с.
310. *Ткачоў, М. А.* Замкі і людзі / М. А. Ткачоў. — Мінск : Навука і тэхніка, 1991. — 182 с.
311. *Турук, Ф.* Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. — М. : [б. и.], 1921. — 96 с.
312. *Улащик, Н. Н.* «Минские губернские ведомости» как исторический источник / Н. Н. Улащик // Проблемы источниковедения. — Т. 7. — М. : [б. и.], 1954. — С. 112—148.
313. *Улащик, Н. Н.* Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода / Н. Н. Улащик. — М. : Наука, 1973. — 362 с.

314. Гістарычная навука і гістарычная адукацыя у Рэспубліцы Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы : усебеларус. канф. гісторыкаў : тэз. дакл. і паведамл. / адк. рэд. М. С. Касцюк, В. С. Кошалёў, Мінск, 3—5 лют. 1993 г. — Мінск : [б. и.], 1993. — Ч. I—II. — 263 с.

315. Фальсификация исторических источников и конструирование этнократических мифов / А. Е. Петров [и др.] ; под. общ. ред. А. Е. Петрова, В. А. Шнирельмана. — М. : Отд-е ист.-филол. наук РАН, 2011. — 382 с.

316. *Фомичева, О. А.* А. С. Будилович. Деятельность в национальных регионах пореформенной Российской империи / О. А. Фомичева. — СПб. : Алетей, 2014.

317. Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. — Мінск : БелСЭ, 1988. — 608 с.

318. *Фукс, А. Н.* Историографическое значение учебников и учебных пособий по русской истории для средних учебных заведений. (90-е гг. XIX — 1917 г.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. Н. Фукс ; МГПИ. — М. : [б. и.], 1983. — 21 с.

319. *Хомяков, А. С.* Сочинения : в 2 т. / А. С. Хомяков. — М. : Медиум, 1994. — Т. 1. Работы по историософии. — 590 с.

320. *Цамутали, А. Н.* Борьба направлений в русской историографии в период империализма: историографические очерки / А. Н. Цамутали. — Л. : Наука, 1986. — 336 с.

321. *Цамутали, А. Н.* Борьба течений в русской историографии во второй половине XIX века / А. Н. Цамутали. — Л. : Наука, 1977. — 256 с.

322. Центральный государственный исторический архив Латвии (ЦГИА Латвии). — Ф. 5. г. Рига. Спрогис И. Я. 1835—1918.

323. Центральный государственный исторический архив Литовской республики (ЦГИА ЛР) — Ф. 567. Виленский учебный округ.

324. ЦГИА Латвии. — Ф. 439. Архив музея графа М. Н. Муравьева, 1840—1915.

325. ЦГИА ЛР. — Ф. 596. Виленская комиссия для разбора и издания древних актов. Виленская археографическая комиссия 1864—1915.

326. *Цікоцкі, М. Я.* 3 гісторыі беларускай журналістыкі XIX стагоддзя / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выд.-ва БДУ, 1960. — 127 с.

327. *Цітоў, А. К.* Гарадская геральдыка Беларусі / А. К. Цітоў. — Мінск : Польша, 1989. — 205 с.

328. *Цітоў, В. С.* Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі : вучэб.-метад. дапам. / В. С. Цітоў. — Мінск : Беларусь, 1996. — 208 с.

329. *Цымбаев, Н. И.* Славянофильство / Н. И. Цымбаев. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. — 267 с.

330. *Чаквин, И. В.* Проблемы происхождения белорусской народности (историография и опыт изучения процесса этнического формирования) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / И. В. Чаквин ; ИИЭиФ АН БССР. — Минск : [б. и.], 1981. — 19 с.

331. *Чараніца, В. М.* Са скарбніцы кніжных паліц / В. М. Чараніца. — Мінск, 1994. — 157 с.

332. *Черепица, В. Н.* Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В. Н. Черепица. — Гродно : ГрГУ, 1998. — 328 с.

333. *Черепица, В. Н.* Польское национальное движение в Белоруссии / В. Н. Черепица. — Гродно : [б. и.], 1996. — 142 с.

334. *Черепица, В. Н.* Преодоление времени (исторические очерки и миниатюры) / В. Н. Черепица. — Минск : Бел НИИ ДАД, 1996. — 231 с.

335. *Чесноков, В. И.* Правительственная политика и историческая наука России 60—70-х гг. / В. И. Чесноков. — Воронеж : [б. и.], 1989. — 207 с.

336. *Чистович, И. С.* Диссидентский вопрос в Польше в первой половине XVIII столетия / И. С. Чистович. — СПб. : [б. и.], 1880. — 82 с.

337. *Чистович, И. С.* Очерк истории Западно-русской церкви : в 2 ч. / И. С. Чистович. — СПб., 1882—1884. — Ч. 1. — 220 с. ; Ч. 2. — 419 с.

338. *Чурко, Ю. М.* Белорусский народный танец : ист.-теор. оч. / Ю. М. Чурко. — Минск : Наука и техника, 1972. — 194 с.

339. *Чыгрынаў, П. Т.* Грамадская думка ў Беларусі: палітыка-гістарычны аспект / П. Т. Чыгрынаў. — Мінск : [б. в.], 1996. — 229 с.

340. *Шавельский, Г.* Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833—1839 гг.) / Г. Шавельский. — СПб. : [б. и.], 1910. — 380 с.

341. *Шакун, Л. М.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. — Мінск : Выш. шк., 1984. — 254 с.

342. *Шчакаціхін, М.* Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва / М. Шчакаціхін. — Мінск : Навука і тэхніка, 1993. — 336 с.

343. *Щебальский, П. К.* Рассказы о Западной Руси / П. К. Щебальский. — М. : [б. и.], 1864. — 102 с.

344. *Щербицкий, О. В.* Воспоминания. Письма к редактору газеты «Северо-Западная жизнь» / О. В. Щербицкий. — Вильна : [б. и.], 1912. — 11 с.

345. *Щербицкий, О. В.* Город Брест-Литовский. Исторический очерк / О. В. Щербицкий. — Вильна : [б. и.], 1913. — 48 с.

346. *Щербицкий, О. В.* Русский язык и православная вера в бывшем Литовском государстве / О. В. Щербицкий. — Вильно : [б. и.], 1906. — 16 с.

347. *Щербицкий, О. В.* Суды в бывшем Великом княжестве Литовском / О. В. Щербицкий. — Вильно : [б. и.], 1912. — 79 с.

348. *Щербицкий, О. В.* Судьбы православия и русской народности в бывшем Литовском государстве и в частности в Вильне / О. В. Щербицкий. — Вильна : [б. и.], 1892. — 26 с.

349. *Щербицкий, О. В.* Что дала православная западнорусская уния? / О. В. Щербицкий. — Вильно, 1913. — 59 с.

350. Этнаграфія Беларусі : энцыкл. / І. П. Шамякін [і інш.]. — Мінск : БелСЭ, 1989. — 575 с.

351. Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя / В. К. Бандарчык [і інш.]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1985. — 215 с.

352. Этналогія Беларусі: традыцыйная культура насельніцтва ў гістарычнай перспектыве : вучэб.-метад. дапам. / Т. А. Наваградскі [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2009. — 335 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУ

РЭЗІЮМЭ

У манаграфіі разглядаецца працэс развіцця беларускай славістыкі ў другой палове XIX — пачатку XX стагоддзя. Высветляюцца асноўныя падыходы да вывучэння дадзенай праблематыкі, якія праявіліся, перш за ўсё, у айчыннай гістарыяграфіі. Вызначаюцца інфармацыйныя магчымасці крыніц па тэме даследавання. Характарызуюцца перадумовы і тэндэнцыі развіцця беларускай славістыкі ў дадзены перыяд. Паказваецца уплыў заходнерусізму як грамадска-палітычнага і навукова-гістарычнага напрамку на функцыянаванне беларускай славістыкі. Даецца ацэнка ўкладу вядучых беларускіх славістаў другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ў развіццё славяназнаўства як комплекснай навуковай дысцыпліны.

На аснове праведзенага аналізу выяўляецца месца і роля беларускай славістыкі другой паловы XIX — пачатку XX стагоддзя ў агульным кантэксце развіцця расійскага, еўрапейскага і сусветнага славяназнаўства.

Манаграфія адрасуецца гісторыкам, перш за ўсё спецыялістам ў галіне гісторыі сацыяльна-гуманітарных навук, у тым ліку гістарыяграфіі, славістам (мовазнаўцам, літаратуразнаўцам, этнолагам, этнографам, фалькларыстам), культурологам, выкладчыкам устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі, студэнтам спецыяльнасцей сацыяльна-гуманітарнага профілю, а таксама ўсім, хто цікавіцца славяназнаўчай тэматыкай і гісторыяй айчыннай навукі.

РЕЗЮМЕ

В монографии рассматривается процесс развития белорусской славистики во второй половине XIX — начале XX века. Выясняются основные подходы к изучению данной проблематики, которые проявились, прежде всего, в отечественной историографии. Определяются информационные возможности источников по теме исследования. Характеризуются предпосылки и тенденции развития белорусской славистики в данный период. Показывается влияние западноруссизма как общественно-политического и научно-исторического направления на функционирование белорусской славистики. Дается оценка вклада ведущих белорусских славистов второй половины XIX — начала XX века в развитие славяноведения как комплексной научной дисциплины.

На основе проведенного анализа определяется место и роль белорусской славистики данного периода в общем контексте развития российского, европейского и мирового славяноведения.

Монография рекомендуется историкам, прежде всего специалистам в области истории социально-гуманитарных наук, в том числе историографии, славистам (лингвистам, литературоведам, этнологам, этнографам, фольклористам), культурологам, преподавателям учреждений, обеспечивающих получение высшего образования, студентам специальностей социально-гуманитарного профиля, всем, интересующимся славяноведческой тематикой и историей белорусской науки.

SUMMARY

In the monograph the process of Belarusian Slavistics development in the second half of XIX — early XX centuries is considered. The main approaches to the study of given problems, that appeared foremost in the national historiography are investigated. Be determined information opportunities of sources on the theme research. Prerequisites and tendencies of Belarusian Slavistics development are characterized at that period. The impact of zapadno-russism is shown as socio-political and scientific historical direction on the functioning of the Belarusian Slavistics. Assessed the contribution of leading Belarusian Slavists of the second half of XIX — early XX centuries to the development of Slavistics as complex scientific discipline.

On the basis of carried out analysis the role and place of Belarusian Slavistics is determined in the context of Russian, European and global Slavistics development.

The monograph is recommended to historicists, primarily to specialists in the history of social sciences and humanities and historiography, slavists (linguists, specialists in literature, ethnologists, ethnographers, folklorists), culturologists, lecturers in higher education institutions, students of social and humanities specialties, everyone who is interested in Slavic subjects and Belarusian Science history.

Навуковае выданне

Літвінскі Аляксандр Уладзіміравіч

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ
СЛАВІСТЫКІ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ
XIX — ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

Манаграфія

Адказы за выпуск А. Г. Хахол
Тэхнічны рэдактар Л. П. Юзэфовіч
Камп'ютарная вёрстка С. М. Глушак
Карэктар С. А. Беразнюк

Надпісана да друку 09.12.2015. Фармат 60 × 84 ¹/₁₆. Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 10,00. Ул.-выд. арк. 8,90. Тыраж 100 экз. Заказ 1066.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/424 ад 02.09.2014.
Вул. Войкава, 21, 225404 г. Баранавічы.
Тэл. 8 (0163) 45 46 28, e-mail: rio@barsu.by .